

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZILÁDY ÁRON

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTI

CSÁSZÁR ELEMÉR

HUSZONÖTÖDIK ÉVFOLYAM

NEGYEDIK FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1915

TARTALOM.

Tanulmányok, értekezések :

	Lap
<i>Vértesy Jenő</i> : Kisfaludy Károly drámaköltészete.	385
<i>Dr. Szegedy Rezső</i> : Zrinyi Miklós és a Szigeti Veszedelem a horvát költészetben. (II., bef. közl.)	406
<i>Dézsi Lajos</i> : Régi magyar verseskönyvek ismertetése. (IV. Mihály deák codexe.)	431

Adattár :

<i>Pétróczy Kata Szidónia</i> versei. (III., bef. közl.) <i>Harsányi Istvántól</i> és <i>Gulyás Józseftől</i>	445
<i>B. Kemény Zsigmond</i> levelei Pusztakamaráson. (III., bef. közl.) <i>Papp Ferencztől</i>	458
<i>Kazinczy</i> két ismeretlen levele. Közli <i>Kristóf György</i>	466
<i>Kortesnóták</i> a kubinszky—pecsovics-világból. Közli <i>Tolnai Vilmos</i>	471
Az »Actio curiosa« ismeretlen kézírata. <i>Dr. Alszeghy Zsolttól</i>	476
<i>Bessenyei György</i> gúnyverse <i>Teleki József</i> gróf ellen. <i>Császár Elemértől</i>	478
<i>Csokonai búcsúdala</i> . <i>Noszlopy Tivadartól</i>	481
<i>Csokonai ismeretlen levele</i> . <i>Noszlopy Tivadartól</i>	482

Könyvismertetés :

<i>L. Reynaud</i> : Histoire générale de l'influence française en Allemagne. <i>Sas Andortól</i>	483
<i>Friedreich István</i> : Gróf Széchenyi István élete. <i>Császár Elemértől</i>	485
<i>Révész Imre</i> : Dévay Biró Mátyás tanításai. <i>Zoványi Jenőtől</i>	488
<i>Moór Elemér</i> : A Toldi-monda és német kapcsolatai. <i>Dr. Berze Nagy Jánostól</i>	489
<i>Szinnyei Ferencz</i> : Jósika Miklós. <i>Weber Artúrtól</i>	492
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	495
Tartalom. Hely-, név- és tárgymutató.	III—XIX

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** megjelenik évenként négyszer (január, márczius, június és október hónapokban) 8—8 ives füzetekben. Előfizelési ára egy évre 10 K., egy-egy füzet ára 3 K.

Szerkesztő lakása: Budapest, I., Pauler-u. 4.

KISFALUDY KÁROLY DRÁMAKÖLTÉSZETE.

I.

Az ifjabb Kisfaludy gazdag munkásságának legnagyobb része színművekből áll; látnivaló, hogy ezeket írta legnagyobb kedvvel.¹ Belső ösztön hajtotta elsősorban színművek írására, mert a külső ösztönzések meglehetősen hiányoztak. A magyar drámának hagyománya, múltja úgyszólván semmi sem volt; a játékszín igazán bölcsőkorát élte, a színházi közönség kevés, a színjátékosok kezdők.

Az irodalom szeretete azonban öröklött vonás nála. Bátyja a maga korának egyik legünnepeltebb költője volt, s apjuk nagyműveltségű férfi, a ki sokat olvasott s tréfából vagy haragból verseket is tudott faragni. A Dunántúl egyik legrégebb s legtekintélyesebb családja volt a Kisfaludyaké, melyet Kisfaludy Mihály nem méltóság nélkül képviselt. Gyermekai közül a legidősebb s a legifjabb jutott nem hervadó névhez, s e kettő között oszlott meg a szülők természetete. Sándor örökölte az apa önzését és kevélységét, Károly az anya változóan csapongó, majd melancholikus kedélyét és nagy szívét.

Kettőjük költői egyénisége épen olyan ellentétes, mint jellemük és sorsuk. Sándor a régi Csákok és Himfyk vérbeli utóda, a levante, a földesúr, a ki kard mellett lantot is tud pengetni, Károly a jocular, a valódi költő és vérbeli bohém. Mindkettőjüknek kijut az élet két legfőbb adományából: a dicsőségből és a szerelemből. A Károly élete kora halálával akkor, a mikor megállapodni készül, igazán tragikus, de a tragikus véralkat kettőjük közül mégis Sándor. Egyidőt katonatiszt volt mind a kettő, a személyes bátorság mindkettőnek erénye volt, de Sándor komolyabban vette ezt is, agyába mélyebben vésődtek a vér és gyilkolás borzalmai, s jobban átérezte a halál jeges közellétét; ² Károly könnyebben vette, s csak az töltötte el ingerültséggel, hogy nem az érdem, hanem az összeköttetés visz előre a vitézi pályán is.³ Sándor szerencsésebb volt szerelmeiben, de jobban szenvedett érte.

¹ Kisfaludy Károlyt illetőleg igen becses monographiát birunk Bánóczi József könyvében (Kisfaludy Károly és munkái. Budapest, 1882—3.), mely mind az embert, mind az írókat eddigelé a legtalálósabban rajzolta.

² L. Naplóját. — Halálsejtelve az osterachi csata előestéjén.

³ Levele nényjéhez 1811 máj. 5. Bánóczi: I. m. I. k. 1. fejezet.

Bármennyi is még azon kor lírájában a csinált érzés, a *Kesergő Szerelem* át van itatva igazi szenvedélylyel és keserves háborgással; a *Boldog Szerelemben* benne liheg a szilaj érzékiség gyönyöre és mámora, s csak a kor ízlése marasztja meg a finomság korlátai között. Még a *Regék* halványan jellemzett alakjaiba is önt egy kis piros színt a szerelem, így Elek dühös féltékenységébe, Eseghváry szerelmes epekedésébe s még Dobozy szenvedélyes utolsó ölelésébe is. Károly ilyen szerelmet nem tudott rajzolni soha. Az ő szerelmeiben valami vígjátéki könnyűvérűség nyilatkozott meg: hamar lángra lobbant, hamar felejtett.

Ha Badacsonyan járunk a Kisfaludy Sándor szőlőjében, boldognak mondjuk a költőt. Szobái ablakán vígan süt be a nap, s a pirosuló, kékellő szőlőgerezdek mosolyogva nézegetnek le a Balaton tükrébe. Az egész tájék derült, kellemes és nyugalmas. De Kisfaludy Sándor nem volt sokáig boldog. A mámor tüze hamvadozni kezdett, s a helyett, hogy a költő élvezte volna a kettős élet poézisát, a családfőt, a birtokos nemeszteléntel bántotta, hogy nincs gyermeke. Könyvekből akarta kitudni, mint segítsen rajta. A kevély daliát vérig sértette, hogy verseit nemcsak bámulják, hanem bírálgatni is merik. Az elsőszülöttet ingerelte, hogy öcsöse hírneve a fejére nő. Visszavette a négyszáz forintot, a melyet Károly *Aurorájára* adott, s kilépett az Akadémiából, mikor az őt nem egyedül, hanem Vörösmartyval együtt koszorúzta meg a nagy jutalommal.

Kisfaludy Károlyt a sors kevésbé kényeztette el: élete változatos, de viszontagságos is volt. Többször jutott közeli ismeretségbe a szegénységgel, apjával örökké háborúságban állott, kölcsönösen ki is tagadták egymást, s az öreg Kisfaludy halálos ágyán se bocsátott meg fiának, kit igazán nem is szeretett soha. Kisfaludy Károly életébe szomorúemlékü szerelmi viszonyok is szövődtek be, s végül gyilkos betegség támadta meg, mely élte javakorában döntötte sírba. Küzdelmes és viszontagságos életpálya ez, s bár nem hiányoznak az oázisai sem, teljesen elegendő, hogy egy ember szemére sötét szemüveget illeszzen. De Kisfaludy Károly még sem lett pessimistává, sőt derült, ruganyos kedély maradt mindvégig. Jelleméhez némi kulcsot kétségtelenül könnyelműsége is ad; azonban az is valószínű, hogy az egész életet a magáéval együtt művészi megfigyelő szemmel nézte s némileg kívül állva mindenben, nem szállt le keserűségének legmélyéig, hogy onnan esetleg a líra egy-két gyöngyszemét hozhassa elő. Teljességgel nem volt lírai természet. Elményeit föl lehet találni költészetében, de párbeszédes formát öltve. Határozottan színműírói tehetség. Rendesen eleven és víg lévén, társaságban soha sem merült el önmagába, hanem nyitott szemmel figyelt meg mindent, különös érzéssel a jellemző és a furcsa iránt. Vígjátékírónál elengedhetetlen kellék, a mit maga is tudott: »Itt a költőknek utazni kellene a különféle nyelv, szokás miatt . . . Ha én Debreczent,

Szabolcsot összejárnám, tudom két darabot nyernék általa...¹ Megvolt benne a vígjátékiróknál nem ritkán előforduló előadó tehetség is: jókedvében egész társaságot tudott szóval tartani. Maga is csoportosított vígjátéki jeleneteket merő virtuskodásból, így a mikor összerágta boros poharát.² Aztán megvolt benne a kezdeményezés képessége: vezető embernek született. Élete nagy részében szegény emberül élt, mégis gavallér volt; hanyagul öltözködött, mégis elegáns volt; könnyelmű, bohém embernek ismerték, mégis tudott tekintélyt tartani. Ilyen embert nem riaszthatott vissza a színpad kezdetleges volta, mikor ő színműveket akart írni, ilyen figyelőszemű írónak megvolt a reális érzéke, s bármilyen romantikus, sőt a romantikus iskola egyik vezetője volt balladáiban, komoly drámáiban, a vígjáték s a víg elbeszélés mezején a való élet talajára lépett, szokatlanul biztos léptekkel. Nagy befogadó képessége volt, azért mutatott igazi művelt írot minden különösebb tanultság nélkül is. Minden idegen hatás mellett is megmaradt eredetinek és magyarnak. Hogy mi volt Kisfaludy Károly a fiatal írók gárdájának, azt legjobban Toldy Ferencz fejezte ki halála alkalmával: »Árvaságra jutottunk! pásztor nélkül való nyáj lettünk! Oda van tanítónk, vezérünk.«³ A hogy a magas szál ember megszokta, hogy kissé meghajolva járjon kisebb természetű emberek között: úgy hajolt hozzá a nagy író is a kisebbekhez, a kik látták azt a nagyságot, melyet nem akart velük éreztetni.

II.

Kisfaludy drámaírói pályája természetesen fejlődik. Mint huszonhároméves ifjú írja első drámáját, *A tatárokat*; komoly drámán kezd, csak nyolcz év múlva írja első vígjátékát; rövid ideig ír vígat és komolyat fölváltva, 1822 után már csak vígjátékot ír, míg élte végén, 1830-ban fog a *Csák Mátéba*, a mely töredékül marad. Komoly színművön kezd, mert ezt könnyebb írni, mint vígjátékot — az előbbit a romantikus képzelet alkotja, az utóbbit a való élet megfigyelése. Mikor már kiforr, újra hozzáfog a drámához, de most már férfias tudással és műgonddal. Azért jobbak vígjátékai drámáinál, s azért ígér legtöbbet a töredéknek maradt szomorújáték. A komoly darabok mind jelmezesek s a két keleti tárgyú (*Iréne, Nelsor és Amida*) kivételével mind magyar tárgyúak, sőt az *Iréne*be is bevilágít a magyar dicsőség a magyar követ rövid és fölösleges jelenetében.

Kisfaludy igen gyorsan dolgozott, a mi nem jelenti azt, hogy föltétlenül felületesen is. Ezek olyan dolgok, a melyekről biztos alap nélkül bajos ítéletet kockáztatni. A nagy munkabírást és termékeny-

¹ Levele Szemere Pálhoz 1826 decz.

² Gaal György levele Toldyhoz 1842 máj. 10. és máj. 20. (M. T. Akadémia kéziratára.)

³ Levele Kazinczyhoz 1830 nov. 26.

séget hajlandók vagyunk az író előnyére számítani, akár a katonának az edzett testet és a fizikai erőt, s a Horatius-féle »nonum prematur in annum« egyszerűen a különben kedves és könnyed költő nagyképű mondásainak egyike. Elismerjük Arany páratlan műgondját s bámuljuk, hogy szép verseit mint tudta gondos javításaival még szebbé tenni. De Petőfit se szabad vádolnunk a műgond híjával, a miért jóformán törlés nélkül írta le a verseket, a melyeket agyában már csaknem teljesen kidolgozott előre. Szigeti József csodásan könnyű színész-temperamentumával jóformán fáradság nélkül megalkotta azt a színészmunkát, a mi Egressy Gábornak annyi tanulmányába és izzadságos műgondjába került. Följegyezték, hogy Kisfaludy az *Ilkát* négy nap alatt írta, s ez érdekes, mint curiosum. E drámán mégis jóval több műgond látszik, mint a *Zách Klárán* vagy a *Szécsi Márián*. Hogy drámái között a *Stibor vajda* s az *Iréne* kivételével a mai olvasó előtt egyiknek sincs irodalmi értéke, azt ne írjuk okvetetlenül a kellő gond rovására.

Kisfaludy Károly úttörő s fellábával még a régi drámaírók talaján áll, a kik a drámában csak hazafias históriát akartak adni, s fogalmuk se volt a dráma belső formájáról. A költészetben nincs műfaj, a mely ne volna jogosult kellő formában. A hazafias történet dialogba szedett földolgozása is jogosult, ha a maga nemében annyira stílszerű, mint p. o. az Immermann *Andreas Hofere* vagy a Jókai *Szigetvári vértanúi*. Ellenben a Kisfaludy Károly drámáiban az is a baj, hogy kezdetlegesen és naivul kaczerkodik a drámái küzdelem jeleneteivel, de nem tud semmire se menni velük. *Ilkában* maga a helyzet drámái volna, mikor a fogoly magyar leány mellé állítja a belé szerelmes görög ifjút, de ez a szerencsétlen filkó annyira gyámoltalan és unalmas, hogy szinte örülünk, mikor Niketas kardja megment tőle. Niketasban is volna drámái mag, de sorsa a megoldásból egyszerűen kiesik. *Zách Klárában* több drámái eszmét is fölvet, hogy megoldásuk elől kitérjen. Asszonyi féltékenységet kever belé, a mely nélkül pontrólpontra ugyanúgy megtörténhetnék a dráma. A történetben olvasta az író, hogy a merénylő Zách Felicziánt Cselényi János asztalnokmester sújtotta agyon, s egyszerűben rátalált, hogy milyen drámái, hogy épen ez a Cselényi legyen Klára szerelmese. De a Kisfaludy Cselénje csodálatosan nem lesz vele drámaibb egy cseppel sem: egyetlen szenvedélyes kitörés után napirendre tér fölötte. Majdnem minden drámájában akadni ilyen motívumokra, de egyetlen sincs következetesen keresztülvive.

Mindezeknek az oka a színmű akkori kezdetleges állapota és az író gyakorlatlansága is. Olyan darabjai is vannak, mint a *Szécsi Mária* vagy a *Kemény Simon*. A történet, melyet ezekben készen kapott, nem érdektelen, de az író maga semmit se tett hozzá, hogy az érdeklődést ébren tartsa. A legszárazabban tördeli a históriát párbeszédbe. A prózájának sincs meg az a drámái lüktetése, ereje és színe, melyet a Katona József kezdetleges ifjú-

kori darabjaiban megtalálunk. Kisfaludy haladást mutat abban, hogy ez a nyelv egyszerűbb, mint kortársainál, de arra még nem eléggé egyszerű, hogy azzal hatna. A nyelv az egy, különben eléggé jelentéktelen *Nelzor és Amidá*ban mutat némi színpompát, a hol ez szándékos a keleti hangulat jellemzése miatt. A melyik darabját versben írta, annak föltétlenül jobb a nyelve, de erre is ráfekszik a kezdet nehézsége: ezek bizony szabad jambusok, csak hasonlítanak a vershez. Az író szeszélye érzik benne különben: hol prózában, hol versben írja darabjait, a hogy eszébe jut. Mindezek kísérletek, a melyek csak az irodalomtörténetírónak érdekesek.

* * *

A *Stibor vajda* több figyelemre méltó szempontot nyújt Kisfaludy drámaírói képességeit illetőleg mind a tárgyválasztásban, mind a jellemzésben s a drámai küzdelem formájában. A tárgy rideg középkori monda, mely kemény próbára teszi a vele foglalkozót. Kisfaludy Mednyánszkynál (*Archiv für Geographie, Historie* stb. VIII.) olvasta. A történelmi Stibort mint Zsigmond király hű emberét, tekintélyes és vallásos főurat ismerjük. Talán királya népszerűtlensége és maga idegen származása is részes benne, hogy ilyen gyűlöletes monda tapadt nevéhez. Beczkó várát a hagyomány szerint udvari bolondja kívánságára építteti s e várban leli halálát. A zsarnok nagyurat, jobbágyai ördögét, megfogja az átok: egy nyári délután kertjében alszik, a mérges kígyó kimarja szemét, s őrzöngő kínjában ugyanazon szikláról zuhan a mélységbe, a honnan egy ártatlan jobbágyát dobatta le. A monda sivár tragikumában megvan a következetesség: a betölt átok s a bűn és bűnhődés helyének ugyanazonossága. Kisfaludyt — úgy látszik — a tárgy borzalmas romantikája vonzotta, de érezvén, hogy ez kevés mag egész drámára, tragikus összeütközést keresett hozzá s meg is találta, de ezzel meg is szakította az összefüggést a vajda kegyetlenségei és végzetes halála között. Kisfaludynál a kígyó igazán deus ex machina, s ez a darabnak sokat emlegetett, mert mindjárt szemet szűrő hibája.

A tragikus összeütközést természetesen Stibor legközelebbi környezetében kereste a költő és szembeállította vele a fiát, Rajnádot. Értjük, hogy e fiú nemes és jószívű lesz, jobbágyai védője, sőt szerelmes is épen egy jobbágyleányba. A szó szoros értelmében vett történelmi hűség még anachronismus az akkori magyar történelmi drámában. Azért kikapcsoljuk Rajnáld liberalismusát épen úgy, mint a paraszt Demeter lovagi gondolkozásmódját. Az azonban már mindenképen hiba, hogy Rajnáld épen olyan gyámoltalan, a milyen jólelkű, mert ez által a küzdés eleven-sége veszt, hiányozván a két szenvedély kardjának összecsapása.

Az összeütközés különben magán viseli Schiller hatását: kis részben a *Tell Vilmos*ét s nagy részben az *Ármány és szerelem*ét. Az a kor, a mely forrong s változik, a hol a szabadelvű eszmék

törnek utat, szembeállítja a régi s az új nemzedéket, melyek nem képesek egymást megérteni. Ez az ellentét szükségképen utat talál a kor irodalmába is. Zsarnok apák mindig voltak, a kik elleneztek fiaik szerelmét, de Shakespearenek eszébe nem juthatott Romeót úgy szembeállítani apjával, a hogy Schiller állítja szembe Ferdinándot Walterrel. Nem csak az apa akarata küzd a fiúéval, hanem a régi önző despota világ embere az újjongolkozású, szabadelvű kor emberével. Csakhogy Schiller egymáshoz méltó erős embereket fordított szembe egymással, a kort is megfelelően választotta ki s az egyszerű muzsikusz családok feltűnő realisan mutatja be. Kisfaludy csak a problémát vette innen s egyes jeleneteket kölcsönzött belőle, de helytelenül állította belé a középkor teljesen másforma világába. Aztán Kisfaludynál a rosszak igazában korlátoltak is a maguk egetverdeső dölyfében, a jók ellenben bámulatatosan értik egymást s egyformán fölvilágosodottak és értelmesek: így Rajnáld, a nevelője, a paraszt-család meg az udvari bolond is. Mindegy. A kor kedvelte a »vár és kunyhó« találkozását, a költő pedig hatásos jeleneteket tudott alkotni belőle. Minden hibája mellett is el kell ismernünk, hogy a darabban van élet és mozgás, minden előttünk történik. Az írónak tagadhatatlanul volt drámai érzéke.

A jellemzésben is halad a költő, bár sok kezdetlegesség van benne. Az alakoknak csak egy-két jellemvonásuk van. Legjobban maga Stibor sikerült, bár ez is archaikus formát mutat még: örökösen dühöng, mint a megvadult bika. Kár, hogy a monda Stibor gonosz feleségét is említi, mert Rajnáld mostohája igazán fölösleges benne s a mellett olyasféle, mintha Stibornak már valósággal részeg visszhangja volna. De a költő a hős alakjának színeit próbálta keverni is: Stibor nemcsak erőszakos, de erős is; nemcsak gonosz, de félelmes is. Mélyíteni akarta azzal, hogy a sok kegyetlenség végre megrokkantja a vas idegzetet is: mikor fia kedvesét is elpusztította, benne is fölébred a lelkiismeret. Igazán nagy kérdés, hogy elhiszszük-e neki, de itt egy más érdekesség is felötlük: a Shakespeare hatása — először. A mester veszni indult alakjai rohanó tetteik közben megállót tartanak s ilyenkor mind bölcselkedésre hajlók. A természet képei s az agy föl-fölbukkanó ötletei egész gondolatsorokat vonnak maguk után. A vesztét érző Stibor így elmélkedik:

Az átok is szó, pusztá szó, mint
Az áldás gyengesség szülöttje,
S a megszorult kebelnek végső
Dagálya, végső bűnhődése; csak
A köz lélek keres benn' érzelmet
S együgyű elmével fél és örül
Mindennek — — — — —
— — — — — Haha! mely ájtatos
Álom, gyarló eszmélkedés, melyet
Egy kábult elme koholt utolsó
Szükségben és a képzelet,

Ez a velő kész majma, formát
Alkot reá és gőz bábájával a szivet
Csalogatja. Nem, mi a sors elvetett
Gyermekei vagyunk: a bölcs, mint a bo-
Egy pályán tántorog, csak azzal [lond
Különbözünk, hogy egyik úr,
A másik szolga, mint a történet
Játéka és az élet hömpölygő
Koczkája esik; nincs a ki túl is
Velünk vesződnék; s itt a kard tesz
Igazságot.

Hogy a rokonságot érezzük, hallgassuk meg Macbethet is, a nélkül, hogy a két költő közti aesthetikai különbségre vigyáznánk:

Holnap s megint
Holnap, meg holnap, mászva így megyen
Ez napról-napra, míg kimért időnk
Levánszorog a végső szótágig.
Tegnapjaink is mind bolondokat
Kísértek a halál hamvgödrihez.

— Aludj ki, pislá fény! Az élet: árny,
Mely jár-kel; egy szegény komédiás,
Ki egy óra hosszat tombol és dühöng,
Azzal lelép, s szava se hallatik;
Mese, mit egy bolond beszél, teli
Hangos dagálylyal, — ám értelme nincs!

(Szász Károly.)

Az alakok közül még egy érdemel figyelmet, s ez Beczkó, a bolond. A mondában szerepel, Kisfaludy is szerepet adott neki, s Beczkó az első magyar romantikus bohóc, kit hosszú sor fog követni. Közönségesen a *Lear király* bolondjában keresik az eredetijét, s ez, mint Shakespeare hatása, meg is állapítható. A kaloda-jelenet s a bolond részvéte onnan kerülhetett ide, meg Beczkó is, Lear bolondjaként, rövid rímes sorokban beszél. Az alak azonban más s érdemes a történetével foglalkozni, mert egyike ez Kisfaludy színpadi maszkjainak, melyek a dráma minden korában szerepelnek, s melyeket ő is átvett.

Az udvari bolond tartása keleti eredetű szokás, de némi nyoma a klasszikus világban is föltalálható. A parasita, az ingyenélő mulattató pótolja. A középkorban terjed el a szokás egész Európaszerte, s a csörgősapkának meg kell lennie nemcsak fejedelmek, hanem előkelő urak palotáiban is. A bolond gyakran nyomorék is, törpe és púpos, gyakran igazán is bolond vagy félkegyelmű s bárdolatlan tréfák és barbár multságok tárgya cserében nyelve szabadságáért. Élete nem mindig irigylésre méltó. Az irodalomban a Terentius és Plautus parasitájából a renaissance-színpad bohócza fejlődik, a bajazzo, az angol darabok clownja. Nincs annyi ütlegben része, mint római elődjének, s jobban szabadjára eresztheti nyelvét. A Shakespeare jókedvű clownjai közül kiütözik a Lear »keserű bolond«-ja, de alapjában véve ez is csak olyanforma, csakhogy tragédiába lépett belé, melyet végigkísér s nem csak egy jelenetben bújik elő, mint az Othello bolondja vagy a Hamlet sírásója. A romantika már nem érte be ezzel a formával, hanem az okos-bolondot léptette helyébe, a kinél a csörgősapka világos főt takar, s a ki jó szívét bolondos mondásokba bújtatja. Ez a Kisfaludy Beczkója is. Hugo Viktornál a romantika újabb hajtásával találkozzunk — ő már a tragikus bolondig jut el Tribouletban; ez az alak minden romantika mellett is valószínűs realismussal mutatja be a bolond-tartás teljes barbárságát. A bolond alakja azonban megtetszett Kisfaludynak. Mikor a *Zách Klárát* át akarta dolgozni, ide is becsúsztatott egy bohócot, Rikkancsot, a ki Beczkó édes testvére. Még egyszer előfordul, mint Vidor a *Hűség próbájában*, de itt az álarcz formája már átváltozott.

Minden tekintetben tisztultabb fölfogást tükröz vissza az író *Iréne* cz. szomorújátéka. A hogy a drámát jelenetekbe szedte, látszik rajta az ügyes író, a ki egyre gyakorlottabb lesz a dolgában; a hogy a tárgyat fölfogta, látszik rajta a gondolkozó író, a ki mélyíteni akarta. Azonban a tragikumot illetőleg, elméletben jól kigondolta, de gyakorlatban nem tudta kivinni.

A tárgyat sok író keze vetette papírra, vándorló téma.¹ Az ismerős anekdotát Mikes beszéli el: Mohamed szultán s a szép görög leány történetét, a kinek szerelme miatt elhanyagolt mindent, s midőn a hadsereg e miatt zúgolódott, a szultán megmutatta nekik a leányt. Szépségén elámulva igazat adtak Mohamednek, a ki most megmutatta, hogy önmagán is tud uralkodni s ezzel leszúrta a szerencsétlen leányt. A történet hihetőleg nem igaz, de föltétlenül keleti gondolkozást tükröztet vissza. Magyarul Bólyai Farkas írt róla igen gyöngé és bőbeszédű drámát.

Kisfaludy maga említi, hogy itt olvasta s kidolgozta más-képen. A főváltoztatás az nála, hogy Iréne nem a szultánt szereti, hanem elhagyván jegyesét, azon gondolattal lesz a töröké, hogy befolyásával eltiport hazája sorsán enyhítsen. Azért míg Bólyainál Mohamed a hős, itt Iréne. A lelki probléma érdekes, a fölfogás tragikus. Bólyaitól vette a tárgyat, de Bólyai nincs rá hatással. Voltaire *Zaire*-jét említik, mint a mely hatott volna Kisfaludyra. Kérdés. Kétségtelen, hogy Voltairt olvasta, *Brutus*-át le is fordította; valamint az is igaz, hogy *Zaire*, a szultán keresztény hölgye, saját hitének akarja megnyerni Orosmánt. Csakhogy e gondolatnak nincs folytatása, *Zaire* szereti a szultánt s a tragédia a féltékenység tragédiája, mint *Othellóé*. A hatást nem lehet biztosan kimutatni. A mi az egész darabot nézi, itt shakespearei nyomokat se kutathatuk; egész stílusa németes: Schiller pathosa, Körner áradozása érzik ki belőle.

A jó gondolatot azonban Kisfaludy nem bírta jól keresztülvinni. A tragikum sokféleképen nyilatkozik, azonban nincs a világon tragikus hős, a ki teljesen passiv szerepet vigyen. Iréne pedig az. Mindjárt az elején meggyöngíti az író az alakot azzal, hogy még e tragikus gondolat sem az övé: Hali nagyvezér sugallja neki. Azontúl Iréne nem tesz semmit, hozzá se fog terve keresztülviteléhez, túri a szultán ölelését, míg lélekben hű marad a régi kedveshez s küzdelem nélkül esik el a szultán kardjától. Ha Mohamed nem is a darab hőse, azért lehetne érdekesebb. Az a Mohamed, a ki erejét megmutatni összetöri a drága játékot — embertelen és visszataszító, de erős és hódító. Kisfaludy emberibbé akarván tenni, ezt is meggyöngítette: az ő Mohamedje azért öli meg Irénét, mert megtudta, hogy mást szeret. Pompázó szavai voltaképen féltékenységét takarják. De a dráma menetét az író szélesen

¹ Részletes leírását I. Király György »A Törökországi Levelek forrásaihoz« cz. értekezésében. (EPhK. 1909. 269. s k. 1.)

kirajzolta: egyfelől a hazájukvesztett görögök végső erőlködésével, másfelől udvari ármánynyal bővítvén ki, melyet Zagán basa vezet Iréne ellen — ő és Iréne öreg, vak atyja, Agenor, a legdrámaibb személyek az egész darabban.

Még e darabnak sincs történeti levegője. Bizáncz romjai között indul meg e darab, de nem látjuk Bizánczot. A kor fölfogásának nem kedvezett a valóság szempontja, hogy itt voltaképpen egy romlásra érett kultúrát döntött össze egy még romlatlan és kemény katona-nép. Az első kidolgozás töredéke is — a civódó polgárok jelenete mellett is — a szabadságért küzdő és falai alá temetkező nép képét mutatja. A török a barbár és zsarnok hódító — ez a hazafias fölfogás akkor — s Agenor és társai a Leonidások ivadékai. A darab nyelve nem szűkölködik képekben, hasonlatokban, de a színek mind szétfolynak, s a nyelvnek nincs plastikája, Kisfaludynál épen úgy nincs, mint kortársainál. Konstantinápoly voltaképpen színes és festői világ mozaikkal kirakott ragyogó templomai-
val, márványpalotáival, a császár arany tiarát, bíbor palástot és piros csizmát hord, udvara merő fény és pompa. E bizánczi ragyogásnak Kisfaludynál semmi nyoma, nem úgy, mint későbbi írónál, a hogy ez plastikusan megjelenik Sardou *Theodorájában* vagy Herczeg Ferenc *Bizánczában*, sőt a szárazabb Szigligeti *Andronikjában* is.

Valamivel több a valóság színe a török alakokon. A magyar történelemnek annyi közös érintkező pontja van a törökkel, hogy e világ nem ismeretlen a magyar irodalomban sem. Emlékük még keserű, s mivel a kor stílusa idealizáló, a félelmes, romboló hatalmakhoz hasonlítanak: a Góg és Magóg népe ez. De másfelől a keletiesség, mely a költészetnek annyi varázst képes adni, nem téveszti el hatását költőnkre sem. A szultánban Kisfaludy nem akarta elrontani a nagy embert; talán nagylelkűbbé is tette, mint a mennyire a történeti hűség megengedi; de nagyobb baj, hogy ez az alak a legkevésbé keleti. Dagályos beszéde nem teszi még azzá. Pedig hogy az igazi szívárványos keleti nyelv mennyire jellemzetessé tud egy alakot tenni, arra fényes példa *A velencei kalmár* marokkói fejedelme, »a kinek arcját a nap közelléte festette sötétebbre.« De a valószerűség olyan követelményeit említjük, a melyeket Kisfaludy nem ismert.

Zagán basa keletibb — nem szavaiban, hanem gondolkozásában. Előtte a szerelem csak érzéki mámor, s azt hiszi, hogy a szultán szívét egy másik, talán érzékibb szépség elhajtja Irénétől. Az asszony-
nak nem lehet nagyobb célja, mint a nagyúr kényére lenni. A hogy Fatimét biztatja, az már egészen a mohamedán ember gondolkozása:

Fatime! gondold el magad
Azon magas tetőn, Mohammed
Karján, dicsőn ragyogni véle, ott
Azon fényes ponton, melynek sugári
A földnek két részére oszlanak;
Milliomoktól imádvá ott

Éldelni s boldogítva, boldogúlva
Az élet álmait keresztülfutni
És a világ szépét, javát
Ölelni, a föld minden kincseit
Kényedre birni: ott határa a
Halandóságnak.

S jellemzően keleti Iréne előtti meghódolása is. Gyűlölete a harczos gyűlölete a rableány ellen, a ki elvonja nagyurát a dicsőségtől; meghódolása a keleti ember szinte állatias meghódolása a testi szépség előtt. És keleti Fatime is. Ő nem tudja Mohamedet csábítani, kaczerkodik vele: a nagyúr jelenlétére átérzi annak fenségét s egyszeriben elébe hull, mint a letört virág:

Haragszik-e
A felleget hasító kőszál, hogy
Az alacsony moha lábára
Fonódik és menedékhelyet keres?

Igazi háremhölgyi gondolkozás. Ezek az apró mozzanatok Kisfaludy jellemző képességének élénk fejlődését mutatják. Nemkülönben Hali basa egész alakja, e szelíd, jólelkű és mégis ármánykodó öregé, a kinek vérében a török apa s a keresztény anya vére keveredett.

A versek, a melyekben elbeszéli, nem oly rosszak, mint a *Stibor vajda* iambusai, de nem is sokkal jobbak. A mi meg a nyelvet illeti, kevésbé dagályos, de talán még áradzóbb. A drámai rövideget alig egy-két helyen tudja eltalálni (mint p. o. a III. felvonás végjelenetében). De csoportosítani még hatásosabban tud. Az I. felvonás első változása, a III. utolsó jelenete s az egész V. felvonás tanúbizonyságai. Az udvari ármány ügyesen van a drámába belekapcsolva.

Érdekes, hogy a III. felvonás 1. jelentében a görög dráma egy figuráját alkalmazza, a stichomythiát, a mikor a két szereplő egy-egy soros versekben felel egymásnak párhuzamosan. Nem tévedünk, ha ezt francia hatásnak tulajdonítjuk. Kisfaludyra a görög klasszikusok nem hatottak; kérdés az is, ismerte-e őket. Shakespeare is alkalmazza e figurát, de ritkán (*Szentivánéji álom*, III. *Richard.*). Ellenben mind Molière, mind Corneille és Racine gyakorta ének vele.

Aztán eltelt tíz esztendő. A drámaköltő víg történeteket hozott a színpadra s tíz évi pihenés után indult el újra, hogy leszüretelje legnemesebb borát. Az irodalom nagy kárára a *Csák Máté* töredék maradt, másfél felvonásnyi töredék. E dráma teljesen Shakespeare hatása alatt készült s fölfogása tragikaibb, mint akármelyik más drámájában.

Persze csak sejthetünk hozzá, mi lett volna belőle. A töredék azt ígéri, hogy két hőse is lesz: Csák Máté és Omode nádor. Az elsővel hamar végezhetünk. Ismét a kor idealizáló történetírása a hibás, mert csak az tehette Csák Mátét a magyar függetlenség bajnokának, noha ez a fogalom ilyen értelemben a XIV. század hajnalán ismeretlen volt. »Magyarország pusztítója és sanyargatója«¹ a cseh Venczel pártján állott s Trencséntől Budáig dúlta az orszá-

¹ Depredator et desolator regni Hungariae. (Pór Antal: Trencsényi Csák Máté. Magy. Tört. Eletrajzok IV. 39 l.)

got. Kisfaludy szabadsághőst csinál belőle s az első jelenetben fehér zászlóval lépteti föl a trencsényi kiskirályt, kinek minden szava méltóság, nyugalom és igazságosság. Az ő helyzete egyelőre cseppet se drámai s talán nem is lett volna az soha. Azt se feledjük, hogy Csák Máté állítólag a Kisfaludyak egyik őse, s már ezért is csak fény fog áradni rá.

A nádor ellenben igazán tragikus. Kemény és nagyravágyó férfi, a ki családját elsővé akarja tenni az országban; ez a főczélja, a mikor Károlyhoz áll, Czelját eléri, de saját családját üti pártot ellene: hat szép fia mind cserben hagyja és Máté zászlaja alá áll. Ez már igazán tragikus helyzet, és Omode annak is érzi. De meg nem török s igazi drámai hősként daczosan kihívja a sorsot önnön fejére:

Fog-e derülni? — Minden visszatér
E nagy természetben, csak a halott nem!
S nekem meghaltak fiaim, csak egy sincs
A hatból! S én szereitem őket!
Miért áldoztam volna életemet
A bajnak? mért szereztem és miért
Vágytam nagyság után? Érettök, úgy van,
Érettök, s ők nem érzik azt s miért
Nem érzik? Átkozott kétség! lesújtó
Kérdésed vad sovár gerjet mutat,
Melynek vakon szolgál a szív — s kitől
E szív nekik? Le véletek, le mérges
Dagályi a hevült velőnek!

Mélyebb örvénybe döntitek
Még a komoly buvárkodót. De fáj,
Fáj veszteségem. Sivatang homok
Igy életem: fölszillog nyomtalan!
Hah! mintha messziről kard csörgene!
Ők vívnak, dőlnek! nem, fejem lobog.
S ha dőlnek, bűnökért adóznak.
Parancsom áll és annak állni kell,
Különben ők lennének mesterim,
S Máté mosolygáná a gyöngye ősz.
Fölöttem most egy, s azt kényem vezérli,
S így tettben én vagyok király: azért
Inkább magzatlan mint alázva élek.

Ilyen hatalmas expositiót még Kisfaludy nem alkotott meg. S a drámai hős philosophiai elmélyedése újból shakespeareies.

De az az egész dráma beállítása is. A személyek jegyzékét nézzük végig: benne van az egész ország a királytól a parasztokig. Itt már mindenkinek egyéni élete van, s a királyválasztó-gyűlésre sereglők külön-külön és mind jellemzően beszélnek. Ez a széles keret, e nagy személyzet, a történelmi jelenetek élénk dialogizálása Shakespeare királydrámáira emlékeztet. A mester parasztjainak szójárása érzik Jerusont, a kassai kovácson:

»Jerus a nevem, picziny ember a világban, de tudom hová kell ütni a nagyot. Én kassai kovácsmester vagyok, de csinálók finom szabályakat is.«

Még plastika is több van valamivel a nyelvében. A gyűlésre sereglő urak leírása (kivált a pápai követé) a nép ajkával, az Omodefiúk szökése, az éjszakában magára maradó nádor élénken domborulnak ki. Aztán mintha azelőtt szerelmes ifjút nem tudott volna festeni: Alexis, Rajnáld, Leo mind csupa tehetetlen sopánkodó volt; itt pedig Domos ifjú, szerelmes és férfi egyszerre.¹ Mintha az író csak férfikorában tudta volna festeni azt az aczélos ifjúságot, mely benne is duzzadt valaha. Szóval minden a legszebbet ígéri, s jellemző véletlen, hogy a kézirat épen e szavakkal szakad meg: »Elég sajnós . . .«

¹ Bánóczy (I. m. 374. l.) magát a szerelmet is valóságosabbnak találja.

III.

A dráma fejlődésének kezdetleges fokán a szomorújáték élesen különvállik a vígjátéktól. Teljesen más formája van, s teljesen más a stílusa. Shakespeare gyakran keveri a víg elemet a komollyal, mint az élet, egynémely darabját némelyik aesthetikus ide, másik oda sorozza. Kisfaludy Károly idejében erről szó se lehet: a kettő egészen más, s a vígjátékíró Kisfaludy is más, mint a drámaíró. Emez romantikus volt, amaz teljességgel nem.

A tiszta vígjátéknak két főtípusa van: az egyik az örök emberi motivumokból építi föl tárgyát, a másik a társadalom hibáit tűzi élce tollára, ama társadalomét, melyben él. A két típus a görögök között Menandros és Aristophanes. A vígjáték utóbbi formája a gazdagabbik, de hamarább ki van téve az elévülés veszedelmének: új korok jönnek és nem értik meg. A genialis Aristophanest történelmi tájékozottság nélkül nem tudjuk élvezni. Menandros fönmaradt római tanítványában, Terentiusban, s Terentius meg Plautus szelleme ismétlődik meg voltaképen az igazi komikai tehetségekben, mint Molière vagy Goldoni. Igaz, hogy Molière saját társadalmát is kipellengérezte, de legjobb vígjátéki ötletei általános érdekűek. Az ötlet felségsége volta valóságos czirkuszi jókedvvel tombol a *Scapin furfangjaiban* s a *Pourçognac úrban*. Ez az igazi vígjátékíró főjellemezője, hogy az ötleteiből soha sem fogy ki s hogy az alakjait a szatira élességével rajzolja ki. Az ilyen alakoknak mindig valami frescoszerű hatásuk van: nincsenek részletesen kidolgozva, körvonalaik élesek, színük kevés, méreteik nagyok. Ez az ő-s-forma, de van is benne valami primitív. A teljes művészi forma az, mikor a vígjátéki alaknak is külön élete van, csak hogy itt már nem Molière lesz a példa, hanem újból Shakespeare, hogy csak Falstaffot, Zubolyt, Parolles-t említsük.

Kisfaludynak mindehhez megvolt a tehetsége s komikai tehetőségének két formáját talán legjobban szembeállítva két versében szemlélhetjük. Az egyik ifjúkori kísérletei közül való: *A kísértet*. Önkénytelenül is dialogba szedte. Nyelv, verselés igazán kezdetleges, de maga a költemény csupa üdeség és jókedv. Maga a hős is primitív, mint maga George Dandin, mint a megcsalt és becsapott férj őstípusa. A vén férj kikapós felesége saját házában csalja meg az öreget, mert elhiteti vele, hogy a kerti szobában kísértet jár, s ő ilyenkor nem bír otthon maradni. A kísérteties szobából valóban hallatszik némi nesz, a kertben látszik némi fehérlepedős alak, s a menyecske csak hajnalra tér haza kifáradtan. Mindezt maga a férj meséli el fiatal vendégének, mintegy előre oktatást adva, hogy megszédheti ő is a gyümölcsöt — a férj ostobasága valósággal elemi erővel hat, s a részletekben (kivált a kézirat variánsaiban ¹) elég pajkosság is van. Ez az igazi vígjátéki típus.

¹ A kézirat a M. T. Akadémia könyvtárában.

Élete utolsó évében jelent meg a másik költemény: *A sastoll*. Ez művészi humoros kép, melynek hőse már kidolgozott egyén, az öreg Toldi. Néhány szó jellemzően állítja elénk a kopott, elhagyott öreg hőst. Az ifjak gúnyolják s a kályha mellé küldik. Az öreg egyiket megkéri, hogy vegye magára nehéz, avult köntösét. Az ifjú állaná, de nem bírja el s összeroskad alatta, mert a köntös ujjá vastekékkal s buzogánynyal van tele:

Ősz van, itt hűs szél legyint,
Mégbéleltem egy kicsint.

Szinte látni véljük az öreg vitézt fölényes mosolyával — az egész pompás vígjátéki jelenet, s hőse Toldi Miklós és csakis ő, az ősz, elhagyott, kopott bajnok, a ki határozott vonásokkal kidolgozott egyén és nem akar ki.

Mindezen tehetségét Kisfaludy érvényre juttatta vígjátékaiban s azonkívül maga tesz bizonyosságot, hogy nemzete elé is tükröt akart tartani, kigúnyolván fonákságait s jellemző alakokat formálván honfitársaiból: ¹ a mikor egyfelől megrajzolja a vén kisasszony, a fősvény, a képzelt beteg alakját, másfelől bemutatja Lombait, az inspektort, a ki egyén, és Mokányt, a ki magyar s a kit szeretettel rajzol, és Kényesit, a kinek magyarnak kellene lennie s a kit kicsúfol. Elénk megfigyelő tehetsége, ember- és világismerete segítették vígjáték-írásában, de másfelől olvasmányai, s a látott darabok hatása alatt is áll. Utánozza Molièret is egyik-másik típusában, utánozza Goldonit is más típusaival, kölcsönöz Kotzebuetól, sőt kisebb német íróktól is, a kiknek műveit látta Bécsben s a magyar színpadokon.

A vígjátékokat könnyen és kedvvel írta, összesen tizennégyet s azok közül tíz egyfelvonásos. Úgy látszik, kedvelte a rövid dolgokat s egyik-másikban megvan az a kerektség és élénkség, a melyet az ilyen rövid darab okvetetlenül megkövetel.

Írányát mindjárt két első vígjátéka jellemzően mutatja be: *A kérők* és *A pártütők*; mindkettő háromfelvonásos, s mindkettőben még a kezdő író sok gyöngesége érzik. Az elsőben a czél a társadalmi szatíra. A motívumok nem újak, de a környezet s az alakok eredetiek, magyarok. Nyugalmazott huszárcapitány háza ez vidéken. A quietált tiszt is gyakori alakja a magyar színműveknek: ezek nemes urak, a kik ifjúkorukban kardot kötöttek, becsülettel verekedtek, aztán nyugalmaztatták magukat, mert megúnták az osztrák szellemet s a protekció érvényesülését. Kisfaludy nem mondja ezt ki, de ilyenformán érezhette. A régi magyar kastélyok hangulatát érezzük benne, a mely annál előkelőbb, mennél több vendége van. A leányok verseket olvasnak, magyar verseket Himfytól (Károly nem volt irígy a bátyja sikereire). A deákos prókátor s a külföldieskedő mágnás magyar típusok;

¹ Levele Gaálhoz 1821. júl. 16.

a latinos s az idegenes beszédnél ugyan alig valamivel több jellemzi őket, de megértjük, hogy a fiskális csak mulatságos alak, de jóra való ember, s a költő csak a másikat akarta pellengérré állítani. Az inasok is jellemzők s uraikhoz valók: a kapitányé obsitos káplár, az ügyvédé tudákos ember, a báróé libériás német. Íme az igazi magyar vígjáték őstípusai.

A *pártiutók* még magyarabbnak látszik, mert népies. Így fogták föl Kisfaludy és kortársai is¹, s némileg ma is a magyar népszínmű csíráját keresik benne. A helyzet teljességgel más. Kisfaludy sehol sem áll annyira német hatás alatt, mint ebben a darabjában: a Claren *Der Giftmord* cz. víg elbeszélését utánozza benne. Itt is, ott is műkedvelő előadásról van szó, s az előadásról szóló elfogott levélből az együgyű falusi emberek gyilkos tervet sejtene. Kisfaludy meghagyta e darabot is a Schiller *Ármány és szerelmének*, mint az eredetiben van, de a magyar játékszín iránti lelkesedést is belevitte, mint korszerű vonást; a parasztokat oly jóízű népies nyelven beszélteti, hogy nem csoda, kortársai el voltak tőle ragadtatva — de ezeken kívül nincs a darabjában semmi magyar. Azok a fontoskodó, gyanakodó és gyáva emberek soh'se voltak magyar parasztok. Az udvar ellen összeesküvést szimatolnak, a mi merő nevetség, sőt anachronismus. Pedig Kisfaludy írt népdalokat s nem egy mellékalakjában jól eltalálta az egyszerű magyar embert, itt mégis ennyire nem tudta magát a paraszt lelkivilágába beleélni.

Kisfaludy könnyedén állítja föl vígjátéki expositióit, de igazán kevésbé változatos bennük. Két kis történelmi vígjátékát, *A pártiutók* naiv félreértését s *A betegek* jellemkomikumát kivéve, valamennyinek szerelmi cselszövény az alapja; ármány, hogy elválasszák a szerelmeseket vagy épen a szerelmesek ármánya, hogy összekerüljenek. Többször él a föl nem ismerés ősrégi motívumával, a mikor valaki épen azzal kerül össze s abba szeret belé, a kít el akar kerülni. Hat darabjában szerepel az álöltözet, némelyikben egyszerre több is, szintén a vígjáték legrégibb s mégis mindig újnak maradó szertárából előszedve. Történetei egyszerűek, alakjai átlátszók, de a lefolyás élénk s a vígjátéki point csattanó.

E cselvígjátékban áll Kisfaludy nagyon közel a régi comedia dell'arte-hoz, talán önkéntelenebbül, mint maga is gondolná. Kotzebuet, Molièret, Shakespearet többször említi, Goldonit soha, pedig kétségtelenül hatott rá. Bécsben sokat adták, s a korai magyar színpad is négy vígjátékát játszotta. Az író szobra ott áll Velenczében, kedélyes, pajkos arcza márványba faragva, semmi sincs benne az ú. n. írói méltóságból, igazi ember képmása, vándor színgazdátóé. Galambok szállanak a szobor vállára, fejére, a mint nézi a kékellő tengert, a szűk csatornákból kiúszó gondolákat,

¹ Kisfaludy levele Gaálhoz 1820 febr. 8. és 17. Gaál Kisfaludyhoz 1820 szept. 18.

a szűk utczákból kiáradó víg olasz népet, a mely föl és alá hullámzik oly tarkán és oly egyformán, mint az élet. A Molière-egyszerűsége és humora élt ez íróban, de még kezdetlegesebb formában. Az olasz élet és a régi olasz álczásjátékok együtt vannak darabjaiban. A hagyományos neveket is megtartja, mint itt-ott Molière is. Íme Pantaleone, Arlecchino, Colombina, Brighella meg a többi: a kikkel tele az utca farsang évadján, a kiket minden gyermek ismer.

Ezek közül a Pantaleone maszkja az, a mely leggyakrabban előfordul Kisfaludynál is, a becsapott öreg: akár az apa, mint Baltafy, akár az örökbefogadó, mint Lovasdi, akár a nagybácsi, mint Erényi gróf, akár a nagynéni, mint Lorányiné, akár maga az öreg udvarló, mint Szálkai — még maga Lombai is, a ki egyén, s a kinek komikuma máson fordul meg, némileg Pantaleone. Hiszen mi más is volna a vígjáték igazibb tárgya, mint a pajkos, követelő fiatalság, a mint kifog a zsörtölődő öregségen, mely nem tudja őt megérteni s mely a maga feje szerint akarja boldogítani? A Pantaleone-típus már fölbukkan a római vígjáték apáiban és nagybátyáiban is s változott formában mindig élni fog. Megjelenik az Arlecchino is, a ravasz szolga, de mindig a háttérben marad, csak a Bajszövő uzsorás szolgája lép kissé az előtérbe. A többi: huszár, hajdu, inas, kertész az olasz típus humorával, mely szívesen csúfot űzne gazdájából, de a magyar ember hűségével s a rangosabb megtisztelésével, legfeljebb nyelvel, de nem ártja be magát a cselekvénybe. Az *Áltudósok* szobaleánya a Colombina pajzán temperamentumát és ravaszságát bírja. A *Nem mehet ki a szobából* színészei számtalanszor előjöttek az olasz komédiákban s onnantek ottthonosakká a német vígjátékokban is.

Es a szerelmeseik? Valljuk meg, azok a legkevésbé érdekeselek. Két párt ismerünk: az életrevaló pajkost s a gyámoltalan érzelgőst. Csak a nevük különböző, a gavallér nem mind Clitander vagy Valère, mint Molièrenál. A naiva az ingénue típusa s megvan úgyszólván minden vígjátékában, ha nem is oly elragadóan bájos, együgyű és mégis hamis, mint a francia mester Ágnese. Kisfaludy rendesen kettéválasztja: csinál belőle egy pajkosat s egy igazi szendét, bár néha a kettő egybeolvad, mint a *Csalódások* Lidijében vagy *A leányörzö* Nellijében.

A commedia dell'arte-ra emlékeztetnek a nevek is, melyek előre sejtetik az illető kiletét. Csak fussuk át a személyek jegyzékét. A katonatisztek Hósváry és Baltafy, az ügyvéd Perföldy, a léha főúr Székházy, a postamester Lovasdi, az uzsorás Bajszövő, a színész Fürgencz, a falusi birtokos Mokány. Még a női keresztnevek is jellemzők, mert hiszen a névnek is van bizonyos caractere és bizonyos zenéje: könnyed, kellemes, rövid nevek, a melyeket odalehel az író, mintha egy szőke hajfür, egy fehér ruha, egy halványkék vagy rózsaszín szalag lebbenne el előttünk: Lidi (ez a költő kedvencz neve), Klára, Fanni, Máli, Mili, Nelli — ennek még hozzá Légházi a vezetékneve.

A fejlődő vígjáték a fiatal emberek közé új típust teremtett: a bonvivant-t. Ezt a régibb vígjáték vagy nem ismerte vagy kissé ellenszenvesen bánt vele. A könnyelmű, kikapós, kissé léha, nem nagyon lelkiismeretes, de elegáns, bátor és talpraesett fiatal ember az újabb kor kedvence. Goldoninál ez a típus még Lelio, a hazug. Kotzebue már jobban megbecsüli s több vígjátékában ad neki jelentős szerepet; talán egyik legmegnyerőbb s legügyesebben kidolgozott megjelenése a *Két Klingsberg* fiatal grófja. Kisfaludy a *Kénytelen jószívűség*ben némileg e darabot utánozza, de az igazi bonvivant alakja nélkül. Van azonban neki is egy valóságos bonvivantja s ez Morlay Móricz *A leányörzöből*. Merő könnyelműség ez az ember, de lehetetlen meg nem szeretnünk. Olyan fesztelenül jár-kél, mintha mindenütt otthon volna, és semmi se képes zavarba hozni. A hol szép leány van, mindjárt kész a kalandra. Már menyasszonyt szemeltek ki számára, de a kényszert nem tűri s azért is elkerüli a leendő mátkát. Persze hogy ismeretlenül ugyanebbe szeret belé. A chablon szerint azt várnánk, hogy ezt is veszi el, de Kisfaludy ügyesen fordít egyet a dolgon: a csélcsap gavallér hoppon marad, s a leány mégis másé lesz. Csak mosolygunk rajta, ki nem nevetjük, mert ez az ügyes világfi mindig fölül marad; nem is sajnáljuk, mert a szívét csak félig vitte belé a játékba.

Szintén az új vígjáték komikus alakja a vén kisasszony (mintaképe Bélise a *Tudós nőkben*), a ki férjhez szeretne menni s a ki még mindig csinosnak tartja magát. A szenvelgés kétségtelenül mindig nevetséges, de a társadalom némi durvasága okozza, hogy a pártában maradt leány föltétlenül komikus alak legyen. A jelen megváltozott társadalma, mely bizonyos körülmények között a leányt is saját sorsa urává teszi, lassan kiküszöböli ezt a típust. Kisfaludyék még teljes szívből kacagnak rajta. Íme a Kisfaludy vén kisasszonyai: Lucza, Klára, Krisztina, mind egyforma. Még *A kérők* Margitjában is emlékeztet valami ezekre, bár ez özvegyasszony, de késői hiúsága és tetszeni vágyása amazokéval rokon.

Molière közvetlen hatása alatt készült a *Nem mehet ki a szobából* cz. vígjáték. Ebben Bajszővő a Harpagon mása, csakhogy eltorzult és unalmas mása. Fösvény és szerelmes, mint amaz, de már nem komikus alak, hanem bohóc. Kisfaludynak ez nem sikerült. Molière a Plautus római aggastyánjából francziát csinált, valamint Fáy András *A régi pénzekben* mesterileg megformálta elődei fölhasználásával a magyar fösvényt, Kardos uramat.

Még egy Molière-utánzata van Kisfaludynak, *A betegek*, mely egyik legügyesebb dolga. Jellemző a kettő közti különbség. A halálos kórban sínylődő Molière megírja *A képzelt beteget*, de szatírája nem a képzelt betegre irányul, hanem az orvosokra csap teljes erőből, a kik csak nagyképűsködnek, de meggyógyítani senkit se tudnak. A darab bohózatos, de keserű. Kisfaludy darabja írásakor még egészséges, s képzelődéseiből az okos orvos, a jó barát gyógyítja ki. Kapja magát s elemi jókedvvel önmagából úz tréfát.

Ő is élményeit vitte belé, mutatják a nevek: az orvos Forgó itt Forgay lesz, s a két beteg, Rudics és Kisfaludy, Rudházy és Kistelky. A vígjáték csupa jókedv, s az orvos eszes ember. Összehozza a két hypochondrikust, majd meggyógyítják ezek egymást. Az egész a bohózat határába csap át, de nem baj. Lelki elkeseredettség is elősegíti, hogy a két erős, egészséges ember betegnek hiszi magát. Igen jó, hogy mindjárt fölélénkülnek, elfeledkeznek magukról s újra egészségesül viselkednek. A végső megoldást ugyan kívülről jövő jó újság, mint deus ex machina hozza meg, de a hiba nem szúr szemet; a két beteg mégis egymás közellététől gyógyul meg, s a belépő orvos már poharazva találja őket. A kigyógyulás mindenestre gyökeresebb, mint a Molière darabjában.

Íme ezek a Kisfaludy ötletei és alakjai, ez a Kisfaludy színpadja. De nem hiában hasonlítottuk a commedia dell'arte-hoz: az egészségben van valami bábszínházzszerű. Kezdetlegességével sokszor kedves, de mégis csak kezdetlegesség ez, hasonlatos a XVII. század színpadjához, a melynek olyan művészi képét adta Théophil Gautier a *Fracasse kapitányban*.

Azonban itt is ugyanaz a jelenség ötlük szemünkbe, mint a komoly drámáknál: Kisfaludy haladásra képes. Utolsó éveiben írta leghosszabb vígjátékát, a *Csalódásokat*, mely magasan kiemelkedik a többi közül.

Meséje is gazdagabb, mert több ágból szövődik. Alapja szerelmi pörpatvar, mely a fiatal grófit elvlasztja jövendőbelijétől, egy fiatal birtokos özvegytől. A darab lelke Lombai, az uradalmi inspektor, a ki fiának is, unokahugának is jó házasságot akar szerezni. Fiának kissé idős, de dúsgazdag hajadont szemel ki, a leányt Mokány földesúrnak szánta, de észrevévén az uraságok összezördülését, változtat a dolgon: miért ne lenne hűgából grófné is? Nem a nagyralátó ember vígjátéka ez, hanem a minden lében kanál ember föltilése. Lombai igen mulatságos örökös terveivel: ha az egyik halomra dől, készen van a másik — neki ez élvezet, csakhogy föl is sül valamennyivel. A különböző szerelmes párok, a félreértések egymást kergetik, s a jókedv perczre sem lankad. Ha a szerelmesekből hiányzik is az egyéniség, Lombai valódi egyén, s mellékalakjai: Mokány, báró Kényesi, Vilma, a társalkodóné, érdekesek és jól rajzoltak. Kényesi báró Székházy új kiadásban, de rosszabb nála; nem olyan ostoba, de csak oly hazafiatlan és még kapzsibb. A mi pedig Mokányt illeti, ez Kisfaludy legsikerültebb alakja. A név típusá vált, a betyáros vidéki magyar típusává; idővel változott is, s Mokány Berczi már a karrikaturába lépett belé, de az alak hatott, a míg csak az eredetije nem halványodott el, eltékozolván mindenét s betyáros virtusai belefulladásban a mindennapi élet kátyújába. De Kisfaludy szereti ezt a jó czimborát; igaz, hogy könyvet nem olvas, a gazdaságán kívül csak a jó bort, jó paripát, jó kutyát becsüli meg, szeret vadászni, még jobban elborozgatni, cigánynyal huzatni; házasodni is csak azért házasodik, hogy magva ne sza-

kadjon a családnak, egyébként szép leányon, menyecskén szívesen megakad a szeme — de különben egyenes, őszinte, szókimondó, jószívű ember és jó barát. A mikor mint udvarlót mutatja be Mokányt az író, remekelt vele.

S a hogy Mokány alakja tovább élt, új színeket váltott, úgy élt tovább az efajta vígjáték, mint a *Csalódások*. Színhelye a falu, akárhol Magyarországon, valami falusi birtok, a hol dús a fű, termő a föld, zöld zsalugáteros kastély áll a fák között, tüzes paripák dobognak az ólban, s gyors agarak ugrálnak gazdájuk körül. Tele kancsókkal hozzák az asztalra a jó bort, s cigányszó hallatszik a vacsora mellé. Vig históriák történnek meg itt, a férfiak erősek, délczegek, a leányok csinosak és örökké jókedvűek. Mindez talán nincs így benne e vígjátékban, hiányzik a darab plastikája, még nincs meg a hangulat minden árnyalata — de nagyjából kiérezzük belőle. Hosszú sor követi e vígjátékot Fáy Andrásról Gárdonyi Gézáig, mert az egyszerűbb, igénytelenebb magyar vígjáték szívesen menekül a fővárosból a vidékre, a hol még minden a magyar föld zamata érzik. Ez a hosszú s még ma is tartó hatás adja meg a Kisfaludy Károly igazi vígjátékírói jelentőségét.

IV.

Ibsen írja *A trónkövetelőkben*, hogy csak azt illeti meg a korona, a kinek királyi gondolata is van. A nagyszabású gondolat nagyszabásúvá avatja magát az embert is, ha nem is tudta keresztülvinni. Kisfaludy Károly foglalkozott azzal a gondolattal, hogy tizenkét darabból álló cyclust ír Mátyás királyról. Ugyanez a gondolata volt Arany Jánosnak is: balladakört írni a Hunyadiakról.¹ Mind a két terv töredéknek maradt. De a gondolat nagyszabású volt, melyet Kisfaludy kigondolt s Arany változott formában fölvelt.

A magyar történelemnek nincs olyan népszerű alakja több, mint Mátyás király. A rege fölvirágozta személyét, s az mint eleven alak szállott apáról fiúra időtlen időkig. Az ország kormányzójának volt a fia, de nem királyi vér, azért érezte a nép magához közelebbállónak. Erős, bátor és élvezni tudó ember volt a renaissance korában s tiszta maradt kora legrútább bűneitől. Vér nem tapadt kezéhez, egyetlen ágyasáról tudunk biztosat özvegyi korában, a ki csodás szemérmességgel annyira félrevonult, hogy a nevét se ismerjük. Az Igazságos tudott ravasz és erőszakos is lenni, de kora fejedelmei közül erkölcsileg is fejfel kimagaslik. Népszerűsége páratlan volt, mert szerette a népet és szerette a jókedvet. Nem haragudott, ha tromfra tromffal feleltek neki. A hagyomány sokat regél udvari bolondjairól. Galeotti Marzio könyvet írt élczes és szellemes mondásairól és tetteiről. A hogy a köztudatba beleélte magát, legendás alakja az irodalomnak kifogyhatatlan tárgya lett.

¹ Előszava az *Elegyes darabokhoz*.

A nép képzelőerejét kivált az ragadta meg, hogy álöltözetben vegyült a nép közé s mintegy mindenütt jelenvaló, mindent tudott.

A mesék erdejébe léptünk. Itt megvan a mi királyunk rokonsága az arab Harun-al-Rasiddal, a ki szintén azt a mellékevet viseli, mint ő, a ki szintén álöltözetben jár-kel népe között, mint mindenütt jelenvaló az *Ezeregyéjszaka* szerint. Ám Harun kalifa a kelet fia. Izzó vérmérséklete van s kegyetlen is tud lenni, mert a keleti ember ebben az erőt látja. Első haragjában kész lefejeztetni kedves nagyvezérétől kezdve akárkit. S a keleti ember meseszerezetében egy érdekes történetért királyi kegyelmében részesít minden nyomorultat. Mennyivel fölötte áll Mátyás! S milyen hatalmas gondolat ezt az alakot egy dráma-cyclus főalakjává tenni.

1826 január 16-án írja Kisfaludy Gaál Györgynek, hogy a cyclusból már öt készen van. Mi csak négyet ismerünk. Az ötödiket — így mondják — elvetette s belőle balladát alkotott, *A sastollat*, e pompás kis költeményt az öreg Toldiról.¹ Az elsőt 1820-ban írta. Evek hosszú során át foglalkoztatta a nagy terv.

A kis daraboknak — mert mind egyfelvonásos — hangulata változó. De az egész alaphangja derült, mint Mátyás egyénisége maga. Az első a *Barátság és nagylelkűség*, elégiai hangú kis dráma, rendkívül egyszerű tartalommal: a király találkozása kegyvesztett püspökének, Janus Pannoniusnak, sírjával. Kisfaludy még ifjú éveiben írta, de a kezdetlegesség nem érzik rajta. Mátyást a személyek közt csak a királynak nevezi, a mi hozzájárul a darab stilizálásra hajló egyszerűségéhez. A gót kápolna, a melyben a lanttal díszített koporsó áll, a síremlék nincs elég plastikusan leírva — festői érzéke még hiányzik, tudjuk — de a hangulat leírása kitűnő. A remete, a száműzött barátja, a csendes, enyhe est melancholiáját gyönyörűen írja le:

A szomszéd klastromban szól a harang,
A búcsúzó napot köszöntvén,
Haza hívja a fáradt munkásokat
Es ájtatos vizsgálódásra,
Mély eszméltre inti a szerény
Atyákat, a szentegyház fiait.
— — — — —
Hányszor barátom karján andalogva,

Ha messziről ez a harang kongott,
És a torony keresztje a magas
Tölgyek közül elénkbe csilloga,
Dagadt kebellem leskelődve állánk
És elmerülve a természet annyit
Szépségein, vidám öröme
Derültünk. Oh ti édes órák!
Be gyorsan elrepültetek!

E gyöngéd és hangulatos leírásnak az egész Kisfaludyban csak egy párja van: az *Élte* cz. töredék alkonyleírása. A *Barátság és nagylelkűség* legköltőibb színműve az írónak.

A Mátyás-darabokban még nincs egyöntettség. Elnézzük nekik, de igazán kár, hogy a *Szilágyi szabadulása* is köztük van. Ez a *Szécsi Mária* vagy a *Kemény Simon* atyafia: semmi egyéb a száraz történet dialogba szedésénél. Bizonyynyal ez is rajzol egy vonást a király jellemébe, de ezt másképen is megírhatta volna.

¹ Toldy: Magyar Költők élete II. k. 171. 1.

Most a vígjáték kapujához értünk újból. A két komoly színmű királya is álöltözetben lépett föl, de a két vígjáték királya az igazi áruhás Mátyás király, a deák, a vadász vagy akárki, de mindig az igazságos király, a ki levetette nyusztprémes kalpagját, bogláros mentéjét s elment szétnézni az egyszerű emberek között.

A *Mátyás deák*ban a Bakony szélén falusi bíró házába tért be. Micsoda pompás két szerep a bíró meg a kántor! Amaz a tekintélyes, kedélyes, kissé rátartós, derék magyar paraszt remekbe készült alakja, emez a tudákos, hiú, magát fiatalító, együgyű és mégis ravasz kántor szinte molièrei élességgel kirajzolt alakja. Örzi kevés szóval is eleven képe a tűzről pattant falusi leánynak. Rvődnek, tréfálkoznak — a király megismeri népét: a bíróékat megjutalmazza, a kántort megszegyeníti. Ez az igénytelen apróság esztendőig a magyar színpad egyik legnépszerűbb darabja volt.

A *Hűség próbája* egytestvér vele. Meséje több, de a király alakja halványabb. A király koronajobbágyait próbálja ki: megismeri a ménesmester — nyers, de becsületes ember, volt katona — hűségét s a sáfár hűtlenségét — ez már gonosz ember volna, de komikus volta enyhíti a sötét színeket, s leánya a ménesmester fiát szereti, azért irgalmaznak neki és csak elcsapják. A darab mosolygó hangját itt-ott kaczagásra fordítja az udvari bolond, Vidor — ez egyszer az igazi víg bolond, a magyar bolond. Egy-két szín egyénivé teremti a típust: ez magyar ember, a ki nem igen töri magát senkiért s gyomrára különös gondja van. »Hát az ebéd, komám?« — kérdi a távozó királytól. Mivel nem gondoskodnak róla, elmegy s megeszi a királynak rendelt ebédet. A Mátyás király lustáinak étvágya és nyugodt vérmérséklete van benne. Elhizott ember, a ki alatt recsegve dől össze az ágy. Elhitetik a sáfárral, hogy ő a király, s ő a bohóc méltóságával majmolja a fejedelmet:

»Helyesen, földi! kölcsönözd szemedet egy szép leánynak, te pedig légy udvarnokká, s ha az asszonyok mézes nyelvédért polczra nem ültetnek, megtért a világ és te léssz bolonddá. Kelj fel sáfár! mi azt parancsoljuk! Mint vagytok híveim? mi nagyon örvendünk látástokon s azt óhajtjuk, ti is örüljetek.

— — — — —

Szólásunk nincs, de méltán neheztelünk, hogy azt a derék jó Vidort ridegen a gyepen hagyaták a természet ékes ölében sanyarú éhséggel küszködni s ott versenyt sóhajtozni a déli haranggal. «

Nem többet ér ez, mint Beczkó és összes társai?

A történeti vígjáték ritka műfaj és nehéz is. A történetírás a víg nemben csak anekdotákat szokott megörökíteni, mert az élet nagyjából komoly, s a komikus alakoknak ritkán jut történelmi szerep. Elmúlt idők furcsaságain mai észjárással nevetni pedig bajos. A legtöbb történelmi vígjáték csak hangulatkeltőnek használja a régi jelmezeket, a történelmi szín hiányzik belőle. Hiszen a két Mátyás-vígjátékban sincs igazi történelmi levegő. A Hunyadi János nagysága megvillan a *Hűség próbájában*, s meglevenedik a bíró

elbeszélésében a *Mátyás deák*ban, de a kort aligha fogjuk érezni. Ám érezzük a mese levegőjét, mely körülveszi Mátyás király népszerű alakját s ez legyen is elég.

* * *

Kisfaludy fölfogását optimistikusnak mondtuk. Ő a magyar vígjáték, a magyar víg elbeszélés voltaképeni megalkotója. Kedélyes népdalokat, derült balladákat írt. Romantikája szeret a kísértetiesbe csapongani, de ez nem az ő igazi eleme. Drámáiban rémséges tárgyat is keresett, de darabjai nincsenek leverő hatással, az egy *Stibor vajdát* kivéve. A bűn mindegyikben bűnhődik s az erény diadalt ül, ha olykor nemes vér árán is, de az áldozat soh'sem hiábavaló. A Kisfaludy borusabb hangulatai csak a melancholia s a tiszta megilletődés. S a sötétebb rajzokat a sokkalta több derült, napos kép elfeledteti. Nincs ennek az életnek mélysége, nincs e költészetnek philosophiája, de van annál több kedélye. Eletfölfogását a jókedvű Vidor fejezi ki: »Szép a világ ha zajlik is, éljen az élet!« Az is volt a költőnek, csak az élet volt kurta.

VÉRTESEY JENŐ.

ZRINYI MIKLÓS ÉS A SZIGETI VESZEDELEM A HORVÁT KÖLTÉSZETBEN.

(Második és befejező közlemény.)

A horvát műköltészetben az első alkotás, mely a szigeti ostromot feldolgozza, Karnarutić Barnabás zárai költőnek négy énekes kis eposza, melynek első kiadása 18 évvel a megénekelt esemény után jelent meg;¹ művét a költő a szigeti hős fiának, Györgynek, ajánlotta; második kiadását (1661?) Fodoróczy Péter rendezte sajtó alá és Zrinyi Miklósnak, a magyar költőnek ajánlotta.² Tartalmilag alig nyújt egyebet száraz krónikánál; a mi költött elem benne, az egyrészt régibb horvát költők hatása, másrészt meg a költő horvát érzéséből és a katolicizmusért való lelkesedéséből fakad. A horvát költők közül főleg Marulić Márk spalatói költőnek, a *Judit*³ szerzőjének, hatása alatt áll; Szulimán lovának részletes leírása, melynek hatása a magyar költő eposzán is érezhető, a legapróbb részletekig emlékeztet Marulić kis eposzában Holophernes lovának leírására.

Zrinyi és hősei Karnarutić eposzában már nem magyarok, mint a népi vitézi énekekben és az ezen alapuló Kačić-féle feldolgozásban, nem is magyarok és horvátok, mint a magyar eposzban, hanem tisztán horvátok; Zrinyi Miklóst, a horvát bánt, »a horvát-ság oltalmazójá«-nak nevezi,⁴ a horvátok Zrinyi udvarának ékesége; ezekre biz felügyeletet és hatalmat, becsüli őket békében és háborúban egyaránt és szereti őket, mintha csak testvérei volnának.⁵ És ezek a horvátok, mint maga a vezér is, buzgó katolikuskok s a reformáció ellenesei. Már Budina krónikájában is találunk beszédet, melyben a szigeti kapitány Istennek haragját és büntetését kihívó bűnöket emleget (»non solum ob nostra nos peccata, sed etiam ob provinciae huius flagitia, punire voluit«), Karnarutić azonban bővíti

¹ »Vazetje Sigeta grada« (= Szigetvár elfoglalása). Velence 1584.

² A kis eposz a magyar tudományos irodalomban már több ízben nyert ismertetést; szól róla Margalits Ede (id. ért. Századok XXXVII. 537—544. l.); Thúry József magyar fordításban nyújtotta belőle azon részeket, melyeknek hatása érezhető a magyar Zrinyiászson (IV. 140. s köv. lk.), Hajnal Márton pedig hű prózai fordításban nyújtotta az egész kis eposzt (EPHk. XXIX. 1905.).

³ *Istoria sv. udovice Judit u versih hrvacki složena*. 1521.

⁴ Id. m. I. r.

⁵ U. ott. II. r.

ezt a beszédet és élet határozottan a reformáció ellen irányozza; szerinte a nemzet »eltévelyedett mindenben és mindenféle *eretnekeknek* engedelmeskedett, mert elhagyta az igaz utat, melyet neki Jézus rendelt és ama rossz útra tért, melyet a bűnösök keresnek: *a szenteket nem tiszteli... a bűnöket nem gyónja meg... mindenki megveti az ünnepeket és szenteket... nem tud már senki szombatról és péntekről... Istennek szolgáit elűzi a templomból... ha az ország Istenhez meg nem tér, akkor a pogányokkal oltalom nélkül marad ajtaja előtt; de ha aláveti magát a római egyháznak, akkor nem lesz hatalma a szultánnak német földön.*«

Zrinyi Miklós, ki kétségtelenül ismerte Karnarutic kis eposzát,¹ bármily lelkes katolikus is volt, ily nyíltan, ily határozottan nem fordult a protestantizmus ellen; a nemzet bűneinek felsorolásában megelégedett a czélzással: »különb-különb vallásokban gyönyörködnek«, és folytatta a sorozatot oly bűnök ostromozásával, a melyeket korának protestáns prédikátorai is sűrűn emlegetnek. Zrinyi Miklósnál sokkal hívebben követi Karnaruticot ezen tekintetben költőnk öcsöce, Zrinyi Péter, ki bátyjának művét horvát nyelven átdolgozta², és ezen átdolgozásban kifejezésre juttatta horvát büszkeségét, a horvátság-hoz való vonzódását, erős katolikus érzését és az antireformációért való lelkesedését.

Lelkes horvattá és türelmetlen katolikussá tették Zrinyi Pétert életviszonyai és törekvései. A Zrinyi-birtok elosztása alkalmával Miklós a magyarországi és Magyarországhoz közel eső részeket választja, Péter ellenben a horvátországiakat; neje, Frangepán Katalin, maga is a horvát ügyekért lelkesedő író, kinek hatása alatt Nádasdy Magdaléna is, Drašković Iván özvegye, horvát íróvá lesz és lefordítja Esterházy Pál nádor vallásos művét;³

¹ Erre azon körülményen kívül, hogy az első kiadást a költő Zrinyi Györgynek, epikusunk nagyatyjának, a második kiadást pedig Fodoróczy P. épen Zrinyi Miklósnak ajánlotta, továbbá, hogy a magyar eposzban sok helyen érezhető Karnarutic hatása, az is vall, hogy költőnk a Mátvás királyról szóló értekezésében idéz néhány sort a kis horvát eposzból.

² *Adrianskoga mora Syrena*: Groff Zrinszki Petar štampana u Beneczih. Pri Zamarij Turriu Leta MDCLX. Az átdolgozás viszonyát az eredetihez a horvát tudományos irodalomban először Iveković világitotta meg »Hrvatska Zrinijada prema magjarskoj« című értekezésében (Književnik III. 319. s. köv. II.), majd pedig *Pisarević Sándor* magyar nyelven: »A magyar és horvát Zrinyiász« (Zágráb, 1901.) című tanulmányában sorról-sorra haladva rámutatott az eltérésekre, melyeket megmagyarázni igyekezett. Ezen csak szűk körökben ismert tanulmány — doctori értekezés volt — más tekintetben is figyelemre méltó: pontosan ismerteti a magyar *Zrinyiász*nak kéziratát, mely jelenleg a zágrábi Délszláv Akadémia tulajdona, és Zrinyi Péter kéziratát, illetőleg töredékét, mely a magyar *Zrinyiász*t még tartalom- és alakú horvát fordításban nyújtja s a bécsi császári könyvtár tulajdona; kiterjeszkedik a horvát patriotizmusból fakadt ábrándos hypothesisekre, melyek hamis alapon indultak és azon conclusióra vezettek, hogy a horvát *Zrinyiász* az eredeti és a magyar a fordítás, illetőleg átdolgozás, s ügyesen czáfolja ezen feltevéseket és okoskodást.

³ Sobotni kinč B. D. Marie, Zagreb, 1696.

Zrinyi Péter sógora, Frangepán Kristóf is horvát költő;¹ Zrinyi Péter udvara horvát írók találkozóhelye; gyakori vendége Rátkay György, ki Drašković Iván ösztönzésére írta *Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (1652) cz. művét, és lefordította latinból a II. Ferdinánd erényeiről szóló emlékiratot,² panaszkodik, hogy horvát nyelven oly ritkán jelenik meg könyv, teljesen úgy, a mint ezen az állapoton Frangepán Katalin is sajnálkozott imakönyvének³ előszavában. Fiának nevelését Zrinyi Péter költői hajlamú horvát férfúra bizza, *Smoljanić Ivánra*, a későbbi zenggi püspökre, ki egyes kutatók nézete szerint átdolgozta és sajtó alá rendezte Zrinyi Péter művét — ez ugyanis először híven fordította volt horvatra a magyar eposzt.⁴ Horvát költők, mint pl. a raguzai Zlatarić Dinko, neki ajánlják munkáikat, vagy magasztalják őt, mint pl. Minčetić László, ki a *Trublja slovinska*-ban (1665) őt a horvátok Marsának és Apollójának nevezi.⁵ Lelkesedett a horvát népköltészetért is: iratai között, melyeket Bécsben őriznek, találta Fiedler J. az egyik legszebb »bugaršćica«-nak kéziratát, a Szilágyi Mihály török fogságáról és szabadulásáról szóló régi horvát vitézi éneket.⁶ Nemszak horvát írók magasztalják, hanem a népköltészet is megemlékezik róla: újabb időben is hallottak gyűjtők a nép ajkán róla éneket, mely kivégzését siratja.⁷ A horvátság ma is őt tekinti egyik legkimagaslóbb hőségnek: ott találjuk képét majdnem minden horvát társaskörben és a független előkelők szalonjaiban. Halálának kétszázadik évfordulóját is lelkesen ünnepelték ott, a hol nem kellett számolni azzal, hogy a Bécsűjhelyen kivégzett hős dicsőítése hogyan érintene egyes köröket; ünnepelte őt ez alkalommal az irodalom is: Smičiklas Tádé a fiumei Narodna Čitaonica-ban (Nemzeti Olvasókör) ünnepi felolvasást tartott Frangepán Katalinról mint íróról; ekkor keletkezett Zajc István csatadalmelódiája a *Frankopanova davorija*, Zahár István ódája *O grofici Katarini Zrinskoj*, Rački Ferenc értekezése *Ban Petar Zrinjski i knez tržački Franje Kristo Frankopán*, melyben Frangepán Kristófnak nyomtatásban eddig meg nem jelent költeményeit ismertette az író, s ekkor jelent meg a Vienacban (III. évf.) egy névtelen költő ódája *Petar Zrinjski*.

Ugyanazok a tényezők, melyek Karnarutićot arra készítették, hogy kis eposzában eltérjen a krónikától, magyarazzák a magyar *Zrinyiász* és a horvát átdolgozás között jelentkező eltéréseket.

¹ Vrtić, Zagreb, 1871. XIV. és 157. l.

² Kriposti Ferdinanda II. Bécs, 1640.

³ Putni tovarus.

⁴ Iveković id. m.

⁵ Zrinyi Miklósnak és Péternek egymáshoz való viszonyát s ez utóbbinak a horvátságért való lelkesedését megvilágítják: Smičiklas, *Povjest Hrvatska*, II. 169. s. lk.; Margalits E. *Horvát repertorium* I. 96—97. l., u. az: Zrinyi Péter és Frangepán Katalin cz. tanulmányában (Bpest 1898.).

⁶ *Ethnographia* XXIII. k. (1912. évf.) 67. l.

⁷ Mažuranić *St. Hrvatske narodne pjesme čakavske*, III. k. 236 l.

Az átdolgozás érezteti elsősorban a horvát irodalomnak, főleg pedig Gundulić Ivánnak hatását; ennek tulajdonítandó, hogy az átdolgozásban még sűrűbben akadunk a szerencse forgandóságáról szóló elmélkedésekre (III. é. 37. vsz. IV. 4., VII. 40., X. 34.), új reflexiókra az élet boldogságáról (VI. é. bevezető versszakai), mely mint a tenger vize, hirtelenül zavarodik; a túlvilági életről, hol a földi szenvedés és hűség méltó jutalmát nyeri (IX. é. 54. vsz.), Zrinyi vitézségéről (II. é. befejezése, V. é. 10—11. vsz., X. 115—116.), a védekezés bölcs voltáról (VIII. é. 83. vsz.), a tudatlanság káros következményeiről (X. é. 77. vsz.), Rusztám haláláról (XI. 19.), Arslán sorsáról (III. 6.) és Mehmet elbizakodottságáról, kinek halála dicső, mert Zrinyi kezétől esett el (III. 91—92.); az elbeszélés menetét új leírásokkal vagy a meglevőknek bővítésével is lassítja, így pl. a tenger leírásával (IV. 63—64.), Zrinyi vitézeinek rajzával (V. 78.), Zrinyi hadvezéri tehetségének, Demirhám vérengzésének és Delimán elbizakodottságának kiszínezésével (VII. 12., VIII. 103.), a kilőtt nyíl röpülésének ügyes vázolásával (IX. 86.); hosszasan időzik a csata zűrzavarának leírásánál (X. 102—104.), bővíti az öldöklés mozzanatait (XIII. é.) és gazdagabban színezi az arkangyalnak és kísérőinek leírását a befejező jelenetben; jobban kiaknázza a lírai kitérésekre alkalmat szolgáltató mozzanatokat: a törökök csodálkozását azon, hogy Zrinyi meglepte őket, Mehmet pasának fia iránti szeretetét (VI. 120—122.), Juranics és Radivoj barátságát (IX. é.), a harcból visszatérő katonák örömet (IV. 30—31.); a moralizáló hajlam erősebben jelentkezik az átdolgozásban, mint az eredetiben: Zrinyinek fiához intézett intelme bővül s a világ hiúságainak kerülését hangsúlyozza (V. 110.); moralizálásra alkalmat nyújtó mozzanatokat több helyen kiaknáz (pl. VI. 39—40., X. 61.) s Kumilla szerelmének rajza — talán épen hypermoralitás következtében — megrövidül (XII. é.); imádságszerű kitérések is bővítik az átdolgozást: elmélkedések Isten mindenhatóságáról sűrűbben fordulnak elő; egy helyen azt kéri az imádság a Mindenhatótól, hogy büntesse meg a túlvilágban a töröknek határtalan kapzsiságát. (VI. 73—75., 82.)

Ezen eltérések enyhítettek az eredetinek zordonságán, illetőleg »zordon fenségén« s közelebb hozták az átdolgozást a kornak ízléséhez; ha a munka esztétikai értékét gyöngítik is, mégis részben ezen eljárásnak köszönhető az, hogy a horvát átdolgozás hálásabb olvasóközönségre talált, mint a magyar eredeti. Elő akarta ezt mozdítani az átdolgozó azzal is, hogy a dalmát irodalomban a XVI. és XVII. században leginkább kedvelt epikai versformát, a közép- és végrímes tizenkettőt¹ használta; ezen versforma kedvéért is kénytelen volt több helyen eltérni az eredetitől, de ezek nagyrészt szerencsétlen eltérések, homályos vagy zavaros helyek,

¹ Ennek képe: 6 a | 6 b; 6 a | 6 b; 6 a | 6 b; 6 a | 6 b; ez volt az epistoláknak, elégiáknak és epigrammáknak is leggyakoribb formája.

melyeket csak az eredetivel való egybevetés útján érthet meg az olvasó.

A másik tényező, mely a magyar eposz és a horvát átdolgozás között jelentkező eltéréseket megmagyarázza, az, hogy Zrinyi Péter büszke horvát főúr és munkájával emelni akarja a horvát önérzetet. Ezen szempontból figyelemreméltó már az előszó is, melyben az átdolgozó a művet Horvátország és a Tengeremellék nemes vitézeinek ajánlja és az okok sorában, melyek őt bátyja magyar művének átültetésére készítették, a következőket említi: hadd lássa a világ, mily vitéz fiai vannak ennek »a mi országunknak«; hadd lássák benne, mint tükörben, hogyan kell a keresztény vallásért, hazájukért és Uruk iránti hűségből vérüket ontani; hadd büszkélkedhessenek ő vele (az átdolgozóval) együtt azok, kiknek ősei Zrinyi Miklós bánnal együtt kiérdemelték a mennyei örök koronát, mert megmutatták, hogy »dulce et decorum pro patria mori«.

Hogy az előszóban »a mi országunk« csak Horvátország Dalmáciával és Szlavóniával, s hogy csupán horvát hősökre gondolt, azt érezteti az átdolgozás mindvégig. Szereti hangsúlyozni, hogy Zrinyi Miklós *horvát bán*. Ha a magyar eposz csak »Zrinyi«-t vagy a »szigeti kapitány«-t említi (III. é. 113. vsz., VI. é. 66. vsz.), akkor az átdolgozás a megfelelő helyen a kitétel a »horvát bán«-nal helyettesíti. (III. 123., VI. 84.) — Hasonlóképpen szereti hangsúlyozni, hogy a szigeti vitézek horvátok: a magyar eposz pl. a szigeti hősök enumerációjában (V. 52.) említi Bata Pétert, Pata-tics Pétert és Pepratovics Farkast, megjegyezve: »Ez mindenik vala száz-száz jó legényyel« — az átdolgozás a megfelelő helyen (V. 61.) kiemeli, hogy: mindegyikük vezet száz-száz jó *horvátot*; az enumerációban említett Balázs deák jó magyar nevét (V. 54.) az átdolgozó elejti és Muszievicscsel pótolja (V. 63.); a magyar eposzban Halul bég említi (VI. 30.)

Hogy gyűlöli német az *magyar* katonát,
Ha akarod, adok néked ezer példát;

az átdolgozás a megfelelő helyen (VI. 27.) *horvát* katonákat említ; az eredeti eposz ezen kitételét »*magyar* nemzet« (IX. 78.) a horvát átdolgozás a »*horvát* szablyák« kifejezéssel helyettesíti. A vitézek magyar nevét Zrinyi Péter horvátosította: Hajdut pl. (X. 30.) Hajdicsnak nevezi, sőt Beriel nevét is horvátosítja Bericsre (XI. 92.) És szereti hangsúlyozni az átdolgozás, hogy a horvát vitézek Horvátországot védik, Horvátországért hálnak meg; a magyar eposzban Zrinyi Miklós ezt mondja a dicsően elesettekről (VI. 32.): »*Mi édes hazánkért* elfogyott éltetek«; a horvát átdolgozás megfelelő helyén (IV. 35.) a bán »*Horvátország* védőit« siratja az elesettekben; az átdolgozás IX. é. 111. szakában Deli Vid Zrinyi Miklóst »*obramba harvaczka*«-nak, azaz »*Horvátország* védőjé«-nek szólítja, a 112. versszakban pedig Radivoj és Juranics elesésében a *horvát haza* vesztét látja; az eposz befejezésében az átdolgozó

Zrinyi Miklóst a *horvátság oszlopának* mondja. A magyar eposznak ily kitételeit: *haza, hon* szereti a *Krajina* szóval helyettesíteni, mely a horvátországi várkapitányságok, a horvát határvidék neve.

Több helyen ügyesen alkalmazkodik a horvátság gondolatvilágához; a magyar eposz szerint pl. Deli Vid neje, kit egykoron *Haissemnek* hívtak, a keresztségben *Borbála* nevet nyert; Zrinyi Péter ezen neveket olyanokkal helyettesíti, minőket a délszláv népköltészet sűrűn emleget: az átdolgozás szerint a nő török neve *Hajkuna* volt, a keresztségben pedig a *Júlia* nevet nyerte (XIII. 7.); a magyar eposzíró azt mondja főhőséről, hogy rendíthetetlenül áll, »Mint nagytornyos kúsziklák magas *Késmárkon*« (V. é. 2. vsz.); ezt a horvátságnál kevésbé ismert Késmárkot Zrinyi Péter a horvát vidékeken gyakran emlegetett *Velebittel* helyettesíti; a magyar költő említi, hogy

Most is Babocsai Rinya török vértől
Meleg és fejrlik mező sok holttesttől (V. é. 18. vsz.);

Zrinyi Péter a megfelelő helyen (V. 26.) a *varasdi mezőről* szól.

Az antireformációért való lelkesedés sokkal nagyobb erővel jelentkezik a horvát átdolgozásban, mint a magyar eposzban: a nemzet bűneinek felsorolásában Zrinyi Péter sokkal hívebben követte Karnaruticót, mint a magyar epikus és önállóan alkotott versszakban (I. 11.) emlegeti a bójtnak meg nem tartását, az ünnepek elvetését, a régi keresztény erények elhanyagolását; a hol alkalma nyílik rá, hangsúlyozza a ragaszkodást a római egyházhoz; így mikor a magyar költő »szép *keresztény* hitet« említi (I. é. 12. vsz.), akkor az átdolgozás megfelelő helyén (I. 13.) »*római igaz hitről*« van szó; mikor az eredeti »*keresztény szerelmes hazánkért*« való küzdelmet hangoztat (V. 27.), akkor az átdolgozó »*hitért, szentegyház anyánkért*« való küzdelemről« szól (V. 36.).

A magyarság ellen sem Karnaruticé, sem Zrinyi Péter egy szóval sem fordul; Miksa császárról és a németségéről Karnaruticé csak tisztelettel szól; Zrinyi Miklóst a bécsi önkény már elkésérette, de szelíd lelke itt is, mint az antireformációért való lelkesedés kifejezésében, a közvetettséghez folyamodott és beérte a világos célzással, Halul bég ajkára adva a Bécsessel szemben való bizalmatlanság szavait; a sanguinicusabb természetű *Péter*, kinek rokonai, a Frangepánok, sokat szenvedtek a német generálisok garázdálkodásaitól, ki nem mérséklő, hanem heves tagja volt a Wesselényi-féle összeesküvésnek, az átdolgozás alkalmával nem elégedett meg azzal, a mit a magyar eposzíró mondat Halul béggel, hanem négy versszakkal megtoldotta (a magyar eposz VI. ének 30. versszakának megfelelő 31. és 36. versszaka közé toldotta ezeket) a beszédet, kifejezésre juttatva a gondolatot, hogy a németben oly kevésbé szabad bízunk, mint a téli nap sugará-

ban, hogy Zrinyi Miklós holtáig várhatja a német segítséget, hogy a német inkább föld alá kívánja vagy elveszteni őt, mintsem hogy segítséget küldjön neki; fontolja meg Zrinyi — mondja végül Halul bég — hogy a német nemcsak a magyarnak ellensége, hanem még ennél is jobban gyűlöli a horvátot; mennél hívebb ez, annál rosszabb indulattal fizet a német.

Azt az eltérést a történeti valóságtól, hogy Zrinyi öli meg Szulimánt, Zrinyi Péter nem akarta átvenni, azért átalakította azt a jelenetet oly módon, hogy Szulimán meghal, mielőtt Zrinyit elfogva vagy megölve láthatná.¹

Ezen átdolgozás útján hatott a magyar epikus műve több horvát költőnek *Zrinyiászára*, így első sorban Vitezović Pál lovag (1650—1713.) munkájára, az *Odilenje sigetskora*, melynek I. része 1684-ben, a teljes mű pedig 1685-ben Bécsben jelent meg.

Sajátságos szerkezetű mű ez: nem folyamatos epikai előadásban nyújtja a szigeti veszedelmet, hanem beszédekben, párbeszédekben, levelekben, sírfeliratokban, epigrammákban, echós versekben szól az ostromról, a védelemről, a Sziget alatt esettekről. A romba dőlt Szigetvár pl. beszédet intéz a »horvát urak«-hoz és ennek keretében hallunk egyet-mást az ostrom lefolyásáról; a bán levelet ír fiának, buzdítva őt hűségre a király iránt és ajánlva őt Szűz Mária oltalmába; a fiú viszont levélben kéri atyját, ne akarja őt megmenteni, hanem engedje meg, hogy elszántan küzdhessen a gyűlölt török ellen és dicső halállal múlthassék ki; a bán beszédet mond vitézeihez, mely nagyon emlékeztet a *Zrinyiász* ily búcsúzó beszédére; a megszemélyesített Sziget búcsúzik a római egyháztól, a királytól, a bántól; epigramma szól arról, hogy Szulimánt Zrinyi hősi ellentállása ölte meg; egy másik epigramma magasztalja Zrinyiben a lelkes horvát hőst; a Delimánról szóló megemlékezik arról, hogyan hatolt be ezen rettegett hős a várba és hogyan ölte meg a szultán vejét, hogyan nyerte nőül Kumillát, kit csakhamar méreghalál ragadott el tőle; a Demirhámrról szóló megemlékezik arról, hogyan tépett ki ezen óriáserejű hős gyökerestül fákat és hogyan mérkőzött meg háromszor is Deli Viddel; Alderánról, ki az alvilág szellemeit felidézte és ezeknek áldozatul esett, valamint a *Zrinyiászban* kiemelkedő más hősokról sírfeliratok szólnak.

Hogy Vitezović ily sajtóságos formát választott, annak okát Šrepec Milivoj a költő azon törekvésének tulajdonítja, hogy népszerűbb, szélesebb rétegekben is terjeszthető *Zrinyiászt* akart nyújtani.

¹ Ezen változtatásokat — melyek közül a leglényegesebbeket Margalits Ede dr. is kiemelte (Horvát történelmi repertorium II. 558. s köv. lk.) — Iveković Smoljanić Ivánnak tulajdonítja, a ki sajtó alá rendezte Zrinyi Péter munkáját; ezen nézetet főleg azzal támogatja, hogy Zrinyi Péter kézírata hű fordítás, s hogy az erős katolikus szellem, a túlvilági életéről való sok reflexió, a moralizálásra való hajlam egyházi ember művére vall. Bármiként is történt a sok változtatás, bizonyos az, hogy Zrinyi Péter tudtával és beleegyezésével történt és Zrinyi Péter lelki világának megfelelő módon.

Nézetem szerint ez esetben nagyon szerencsétlen, a czélt teljesen eltévesztő formát választott volna a költő, hiszen Vitezović *Zrinyiász*a magában, Zrinyi Péter műve nélkül homályos, a szigeti veszedelemről teljes és szerves képet nem nyújt, s a benne szereplő műfajok még sokkal inkább követelik meg az olvasótól a klasszikus és a régi horvát irodalom ismeretét, mint maga a folyamatos előadású eposz; folyamatos epikai előadáshoz vitézi énekei útján hozzászokott a délszláv nép, de nem szokott hozzá az epigrammákhoz, epistolákhoz, heroidákhoz és a többi műfajhoz, melyekkel Vitezović művében találkozunk. Úgy látszik az *Odilenje sigetsko* inkább a Zrinyi Péter-féle *Zrinyiász*hoz epilogusnak szánt munka, minőt pl. Goethe Schillernek *Lied von der Glocke* cz. bölcselmi költeményéhez írt; a költőnek Zrinyi Péter iránt érzett tiszteletéből fakadhatott és valószínűleg a bécsújhelyi kivégzés évében készülvén, szándékosan érezteti mindenben Zrinyi Péter művének hatását, tartalmilag azt nyujtva, a mi ott erősebben kidomborodik és megragadja az olvasó figyelmét; híven követve azt a szellemet, a hősöknek oly felfogását, mint a melyet ott talált, megemlékezve még azon hősről is, ki krónikában és más addig megjelent *Zrinyiász*ban nem szerepel (pl. Alderán bűvésről) s még a műfajokban is éreztetve Zrinyi Péter hatását, ki nemcsak magát a magyar *Zrinyiászt* fordította le, illetőleg dolgozta át beszédeivel, leveleivel, intelmeivel s búcsúzásaival, hanem lefordította bátyjának lírai alkotásait, epigrammáit és echós verseit is.

Vitezović ezen munkája újabb kiadást is ért, még pedig már oly korban, mely másként fogta fel Zrinyit és a szigeti ostromot: 1836-ban, az illyrismus korában, bocsátotta közre Moyses István censor, ki illyristicus szellemű előszót is írt hozzá.

III. Az illyrismus a horvát Zrinyiászokban.

A XVII. század végén aláhanyatlak a horvát irodalom: Ragúza a nagy földrengés után elveszti egykori vezető szerepét, a többi dalmát városban is elhallgatnak a múzsák; Horvátországban és Szlavóniában csak nagyon szórványosan jelentkeznek egy-egy kiválóbb írói tehetség, de ennek sincs lelkes közönsége; író és olvasók között nincs meg az az érintkezés, mely az irodalmi életnek első feltétele; ilyen érintkezés csak a XIX. század első felében támad, az illyrismus korában. A horvát irodalom ezen szunnyadása idejében csak egy kisebb *Zrinyiász* keletkezik, t. i. Kačić Miošić András krónikás éneke, mely a régi népi vitézi éneken alapul. A mint az illyrismussal irodalmi élet támad, ismét foglalkoznak költők a szigeti eseménnyel és hősével, Zrinyi Miklóssal. Ekkor Zrinyi Miklós képe, a róla alkotott fogalomnak épen az illyrismus lényegéből kifolyólag meg kellett változnia, illetőleg új, a történeti valónak meg nem felelő vonással kellett gazdagodnia.

Lelkes mozgalom az illyrismus; vezetői főleg a horvátságban tevékeny nemzeti öntudatot igyekeznek kelteni; de nem törekszik csupán kulturális eredményekre — bármennyire is hirdetik ezt sokáig vezetői és hívei — hanem egyúttal politikai küzdelem is: a politikai viszonyokban gyökerezik és onnan szívja táplálékát; sudara a politika légkörébe tör; gyümölcsöt is nemcsak a horvát kultúra számára hozott, hanem — bár itt már nem oly gazdagon — a politika terén is: a három szlapon megyének Horvátországhoz való teljes csatolása, Horvátország belügyeinek függetlensége és az elégedetlen nemzet mai törekvései az illyrismus eredményei. Sikereit részben a küzdelem szenvedélyességének is köszönheti; szenvedélyességét pedig nagy mértékben a mélyebb történeti érzék hiányának s merész ábrándjainak tulajdoníthatjuk. És az az új vonás is, melyet ezen korban a Zrinyi-fogalom nyer, a történeti érzék hiányára vall.

A tényezők közül, melyek a mozgalmat előkészítik, a legfontosabbak: az Európa-szerte ébredt nacionalismus, továbbá a magyar nyelv térfoglalása, mely 1790-ben indul meg és a horvátok lakta területre is ki akar terjeszkedni, s végül a Napoleon-féle »Illyr királyság«, melynek idején az ebbe tartozó vidékeken a nemzeti nyelv, így a horvát is, a közéletben jogokat nyert.¹ Megindul a mozgalom Gaj Lajos felléptével (1835.), ki Kollár János panszlavismusának hatása alatt eleinte csak kulturális czélt hirdet nyíltan: az olasztól, a némettől és magyartól független horvát művelődés fejlesztését hangoztatja; ez a kultúra azonban csak akkor lehet életrevalóvá, ha az összes délszlávok — kiket nagy történeti tévedéssel az ókori illyrek egyenes leszármazottjainak tekint — egységes irodalmi nyelv, egységes helyesírás, egységes irodalom és tudomány útján szellemi erőiket a közös cél érdekében egyesítik. Küzdelmet hirdet az illyrismus minden ellen, a mi ezen cél útjában áll; így elsősorban a magyarság ellen, a mely nyelvét Horvátországra is ki akarja terjeszteni. Hogy ezen küzdelemhez Bécs pártfogását megnyerjék, a magyar nyelv térfoglalásával szemben ragaszkodnak a latinhoz, hogy majd kedvező időben ennek helyébe a horvát nyelv léphessen. A kulturális függetlenség eszméje mögött kezdettől fogva ott lappang a politikai önállóság gondolata, a délszláv törzsek kulturális egyesülésének eszméje mögött a politikai egyesülés törekvése, melyet nyíltan csak azért nem hirdetnek, mert a viszonyok még nem kedveznek neki. A negyvenes években a mozgalom, melyet Bécsből a magyarság gyengítése érdekében istápolnak, már nyíltan is a politika küzdőterére lép, s a szenvedélylyel hirdetett antimagyarismusnak eredménye a horvátok 1848-as szerepe. Ez évben csak névleg szűnik meg az illyrismus; a lelkekben tovább él és mikor ismét nyíltan mer jelentkezni, már nem viselheti egykori nevét

¹ Smičiklas Tádé: »Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790' od 1835 godine«, Rad jugoslavenske akademije LXXX. 1885. 11-73. l. — Margalits E. »Horvát tört. repertorium« I. 615—619.

mert a tudomány kiderítette, hogy az ókori illyrség és a mai délszlávság között vérségi kapcsolat egyáltalán nincs; ma trialismusnak nevezik, s ha a jövőben nyíltan is hirdetik azt, a mi most is a szívekben lappang, t. i. egy, a magyar birodalomtól, s így a Habsburgoktól elszakadó, önálló nagy Horvátországot vagy Meridioslaviát, akkor is könnyen ki lesz mutatható, hogy itt is még mindig csak az illyrismussal van dolgunk, mely a viszonyok szerint más és más néven jelentkezik és a szerint árulja el egyik vagy másik vonását, a mint ezt az alakuló viszonyok megengedik¹. A költészet azonban hol nyíltabban, hol rejtettebben hirdeti a szívben rejlő érzést, s a horvátság mohón fogadja be az ígét.

Az illyrismus költészete már a mozgalom kezdetén is felkarolja a szigeti ostromot. Moyses István censor — mint említettük — 1836-ban kiadja Vitezović *Zrinyiászát*; előszót is nyújt, melyet a Kollár János-féle panslavismus és a Gaj Lajos hirdette illyrismus sugall: lelkes illyrnek mondja a szigeti hőst, kit a magyarság tévesen mond a magáénak: illyr vér folyt ereiben, illyr lelkesedés vezette tetteiben, az illyr faj dicsőségét emeli hősi halála; büszkén idézi reá vonatkoztatva az író Kollár János egyik sonettjének ezen sorát: »Mí — t. i. szlávok — adtuk a magyaroknak Zrinyit«². Teljesen ily szellemű előszót ír Gaj Velimir 1861-ben Karnarutić eposzához. Nagyobbszabású elbeszélő alkotás, eposz a szigeti ostromról és hőseiről a szorosabb értelemben vett illyrismus korában (1835—1848.) nem keletkezik: a kor élénkségénél és szenvedélyességénél fogva — úgy látszik — hiányzott a költőkben és olvasókban egyaránt az eposznak kedvező nyugodtság; eposzt, jelentőset ez a kor általában nem mutat fel; csak kisebb elbeszélések és lírai alkotások magasztalják a szigeti hőst, kire Gaj Lajos hívei a maguk érzésvilágát ruházzák: merész anachronismussal őt a Magyarországtól független, a délszlávságot egyesítő Illyria bajnokává avatják.

Időrendben az első költő, ki Zrinyiről szól, Topalović Máté, diákóvári theologiai tanár, római kanonok († 1862.), ki 1837-ben Gaj Lajos lapjának szépirodalmi mellékletében³ közli *Sigetü gradu* című ódáját; ebben úgy fogja fel Zrinyit, a milyennek Moyses hirdette, az »illyr« dicsőség képviselőjét magasztalja benne, hirdetve róla »hogy ha Sziget alatt hős csapat élén el nem esett volna, akkor Illyriánknak, dicső hősök anyjának, gyermekei között egygyel kevesebb lenne a Leonidások száma«, az óda befejezésében pedig kifejezésre juttatja az eszmét, melyet az illyrismus egyre hangoztat:

Ha maroknyi illyr ennyit vihet végbe,
Mily csodákat tenne mindnek egységbe!

¹ L. »Az illyrismus és Gaj Lajos levelezése«. Századok, XLVI. évf. (1912.) 265. s. köv. II.

² »Sláwy dcera«. Wo Widni 1852. 320. sonett.

³ Danica III. 29. l.

A költő vagy olvasó itt aligha gondolt kulturális munkára, bármennyire is hangoztatják ekkor még a mozgalom vezetői, hogy tisztán kulturális munkára akarják egyesíteni a délszláv törzseket.

Ugyanezen szépirodalmi folyóirat következő évfolyamában közöl Mažuranić Iván, a későbbi horvát bán, költeményt, melyben Illyria korszakait mutatja be;¹ három korszakot lát az illyrek történetében: az első, az arany kor, csak békét és szeretetet ismert; a második nehéz küzdelmek kora: hún, tatár, török és frank szőlítja el a békés népet az eke és barmai mellől; ekkor támadnak nagy hősei: Márk királyfi, Obilić Miloš és Zrinyi bán; a harmadik korszak most kezdődik, mikor testvéri egyesülés hatalmassá kezd tenni a nemzetet. Az illyrismus korának olvasója is hozzászólt ahhoz, a mihez a magyar olvasót is szoktatták a censura zaklatásait elkerülő költők: a kifejezésben lappangó értelmet kereste; ezen költeményben is a horvát olvasó a »hún«-on a magyart, a »frank«-on pedig a németet értette, hiszen ily értelmezésre készítette őt már az ott említett népek nevének sorrendje is; azzal pedig, hogy Zrinyit Márk királyfival és Obilić Milošsal, ki Lázár szerb fejedelem rigómezei csatájában megölte I. Murat szultánt, egy sorban említi, a délszláv törzsek egyesülésének eszméjét hirdeti.

Körner Tivadar Zrinyi-drámáját, melyért a magyarság is lelkesedett, mert benne a magyar hősiesség dicsőítését látta, az illyrismus első éveiben fordította horvátra Marijanović István² és mint »nemzeti játékot« színre hozatta Zágrábban 1841. augusztus 28-án. Hogy »nemzeti játékká« tegye, s hogy a darab telt házat vonzzon, illyr szellemben való változtatásokat kellett rajta eszközölnie, hiszen hű fordítás esetén a darab magyar dicsőséget hirdetett volna; ezért a hősokeket mind horvátosította, a »madjar« szót gondosan kerülte s mással, pl. »krstjan«-nal, a »gjaur«-ral vagy »hrvat«-tal helyettesítette.

Nagy számmal keletkeznek Zrinyi Miklósról szóló tudományos és költői alkotások, mikor a horvátság a szigeti esemény 300-ik évfordulóját ünnepli: a Matica Hrvatska kiadja a Mesić Mátyás-féle Zrinyi-életrajzot³, mely nemcsak a régi történetírókra (Budina, Forgách, Bizari Péter, Istvánffy, Orteli stb.) támaszkodik, hanem felhasználja a drezdai Hauptstaatsarchivnak ezen eseményre vonatkozó közléseit⁴, a velencei és más olasz követeknek, főleg Albini-nek jelentéseit, Salamon Ferencz idevágó monographiáját, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia idevágó oklevél-anyagát is; a Književnik⁵ közli Iveković F. értekezését, mely

¹ U. ott IV. 1—3. l. »Vjekovi Ilirije«.

² »Nikola Šubić, knez Zrinski ili pad sigetski« 1840.

³ »Život Nikole Zrinjskoga sigetskoga junaka« Zagreb, 1866.

⁴ »Relation und Extract von... Zigethen«, Mittheilungen aus dem Hauptstaatsarchiv zu Dresden, I. Leipzig, 1857.

⁵ III. k. 319--375. l.

összehasonlítja Zrinyi Péter átdolgozását a magyar eposzszal és Jagić V. dolgozatát, mely Zrinyi Péter átdolgozásának részletes tartalmi és esztétikai ismertetését nyújtja.¹

A költők, kik Zrinyiről és a szigeti ostromról énekelnek, nagyrészt a Mesić-féle életrajzra támaszkodnak. Noha ez objectiv munka s Zrinyit s vitézeit olyanoknak mutatja be, a milyenek valóban voltak, nem horvátosítva a magyar vitézeket s nem tulajdonítva nekik és vezérüknek olyan érzelmeket, minőket a kor és milieuje bennük még nem fejleszthetett, mindamellett a forrás objectivitása nem akadályozza a költőket abban, hogy ne ruházzák a maguk érzelmeit és óhajait a szigeti hősré és vitézeire. A zág-rábi nemzeti színházban színre kerül Körner drámája, illyrisálva Dimitrović Spiro átdolgozásában; Ban Mátyás, a raguzai születésű költő és író, ki életének javarészét Belgrádban töltötte és sokat fáradozott a horvátoknak és szerbeknek a magyar érdekek elleni küzdelemre való egyesítése ügyében, önálló, délszláv szellemű Zrinyi-drámát² bocsát közre; a Matica Hrvatska egy kötet Zrinyi-költeményt ad ki,³ mely felkarolja Trnski Ivánnak négy énekes eposzát,⁴ Vezic László verses Zrinyi-életrajzát⁵ s Kukuljević Iván ódáját⁶; tekintélyesebb és kevésbé jelentős szépirodalmi folyóiratokban is sűrűn akadunk Zrinyi-énekekre, így pl. a Danica is közöl ily alkotást, Gaj Velimir *Nikola Zrinjski* című ódáját. Vissza-visszatérnek a költők még a következő években is ezen tárgyra s alkotásaikban még mindig éreztetik az illyrismus szellemét, már kiélesítve ennek antimagyarismusát. Közlebből csak a jellemzeteseket ismertetjük.

Ban Mátyás Zrinyi-drámájának viszonyát Körnerhez maga az író is megvilágítja művéhez írt utószavában: nem tetszett neki, hogy Körner oly gazdag szerepet juttatott a szerelemnek; hogy Zrinyiben nemcsak gyengéd, hanem határozottan gyenge férjet és atyát rajzolt; hogy oly motivumokban is eltért a történettől, melyeket drámai szempont nem indokolhat; elítéli a sentimentalismust, mely a darabon mindvégig uralkodik, hibáztatja azt, hogy a hősök a szók árja miatt nem érnek rá a cselekvésre. Oly Zrinyi-drámát akar nyújtani, a melyet délszláv szellem hat át: a hősökben szilaj, harcziás szellemet akar rajzolni, a kereszténységért való lelkesedést, határtalan gyűlöletet a török iránt és fajszeretetet, a vérségi kapcsolat cultusát: a gyermek ragaszkodjék szülőihez, az atya szeresse fiát, a menyasszony szeresse jegyesét, de ragaszkodjék jobban szülőihez, testvéreihez, mint kérőjéhez; s mindez ne történjék sentimentalismussal, hanem hősi lélekkel, szilaj dacczal, elszántsággal

¹ U. ott 376. s köv. II.

² Гнез Никола Зрински 1866.

³ »Sievak Zrinjske zvezde«.

⁴ »Nikola Zrinjski ili sigetsko junakovanje«.

⁵ »Sigetski junak Nikola Zrinjski«.

⁶ »Gradina Zrinjska«.

és önfeláldozással. És valóban ilyeneknek rajzolta hőseit: György meg akar halni atyjával a dicső küzdelemben; Zrinyi sajnálja fiát, mikor meghallja, hogy a török kezére került; meg akarja kímélni a kínoktól, melyekkel a törökök ki akarják végezni, ha atya át nem adja a várat; ezért küldi Juranicsot, hogy ölje meg a gyermeket, mielőtt még a török végrehajtja a fenyegetést, mely Zrinyit meg nem rendíti; Leposavában valóban olyan leányt rajzol, ki bármennyire is szereti jegyesét, jobban ragaszkodik vérrokonaihoz, és szilaj lélekhez méltó halált tulajdonít Sečuj vajdának: az ágyban fekvő, beteg hős nem várja be tétlenül, hogy a diadaltól mámoros csapat közeledik és kiáltja: »Miénk már Sziget!« felkél, feléjük kiáltja: »Legyen a tiétek, pogányok, sok szerencsét hozzá!« azzal felgyújtja a puszkaporos tornyot és ott pusztul el a sok törökkel együtt.

A vérségi kapcsolat erejét Ban Mátyás ezen drámában a család körén túl is kihatónak, az illyrismus szellemében a délszlávság összes törzseire, még a mohamedán vallásúakra is kiterjedőnek tűnteti fel; szép szerepet juttat pl. Osman követnek a IV. felvonás 3. színében: a boszniai eredetű Osman, a renegát Sokolović öccsére, örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy fajrokonai közé mehessen, és bevallja Zrinyinek, hogy körükben jobban érzi magát, mint az ozmánok társaságában; Zrinyi pedig erre azt válaszolja neki: »Nem csodálom, hiszen te csak vallásod szerint vagy török, véred szerint azonban a miénk vagy; a vér pedig még a vallásnál is erősebb kötelék: amazt nem cserélheted úgy, mint emezt!«

Egyes helyek éreztetik, hogy Ban Mátyás ismerte Zrinyi Péter művét is, és így közvetve a magyar *Zrinyiász* hatása alatt is áll: az I. felvonás 1. jelenetében Zrinyi oly módon búcsúzik fiától, mint Zrinyi Péter művében; Osman követ oly módon hivatkozik a fatumra, mint Halul bég, mikor Zrinyit rá akarja birni, hogy adja át a várat. Az ígéretben viszont, melylyel a szultán meg akarja nyerni Zrinyit, oly módon találjuk párhuzamba állítva a szigeti hőst János Zsigmonddal, mint a régi vitézi énekben.

Trnski Iván (1819—1910.), Gaj Lajos lapjainak szorgalmas munkatársa, a ki korán állott Jelačić lelkes dicsőítőinek sorába¹ s a legnépszerűbb lírikus volt, fentebb említett *Zrinyiászát* eredetileg a károlyvárosi *Spomenik* számára írta, mely az évforduló alkalmával több közleményt szentelt Zrinyi Miklós emlékezetének; ezt a költeményt a Matica Hrvatska *Sievak Zrinjske zviezde* című emlékkönyve számára átdolgozta és négy énekre bővítette; megváltoztatta a versformát is; míg ugyanis a *Spomenik* számára írt éneket hatsoros ababcc rímes szakokban szerkesztette, addig az átdolgozás versformájául a népepika rímtelen »deseterac«-át (tíz-

¹ Ő a »Ljubimo te, naša diko...« kezdetű, szép dallamú ének szerzője.

tagú) választotta. Chronologiai rendben beszéli el a szigeti eseményt, a nyugodt előadást meg-megszakítva lírai kitéréssekkel, melyekben az illyrismus eszmevilágának, a kor hangulatának, a horvátság törekvéseinek ad kifejezést. Ily kitérésben szól pl. a Muraközről, melyet »a *mi* szép Muraközünk«-nek nevez, hiszen »a *mi* nemzetünk lakja, földjét a mi nemzetünk vére áztatta, Istent ott a mi nyelvünkön imádják; elvették *tőlünk* és vissza még nem adták nekünk«. (6. lap.) A horvátságnak tetsző módon magyarázza meg, miért ment a horvát érzelmű Zrinyi Miklós a magyarországi Szigetvár védelmére: csak horvát hazáját védte ott, távol akarta tartani a törököt Horvátországtól (14. és 27. l.); halála előtt csak azon aggódott, hogy a török esetleg Horvátországot fogja pusztítani (35. l.); az utolsó kirohanásra készülve, horvát nemzeti ruhát öltött (39. l.) és hősi küzdelmével csak a horvát nemzetnek akart példát nyújtani arra, hogyan védje a magát (42. l.). Célját elérte: meggyöngítette a törököt úgy, hogy Horvátországra már nem támadhatott (45. l.) s túlvilági boldogságának nem csekély tényezője az a tudat, hogy fejét horvát földben temették el (45. l.). — Kifejezést nyer a kis eposzban a horvátoknak Boszniára irányuló törekvése is, melyet a mozgalom vezetői már az illyrismus kezdetén hangoztatnak: a költő t. i. úgy formulázza a szultán ígéretét, hogy Sziget átadása fejében biztosítja Zrinyinek Boszniát és Hercegovinát is a horvát királysággal (25. l.), sőt a panslavismus éreztetésére is talál a költő alkalmat: Zrinyiben az összes szláv rokonépek iránt érzett rokonszenvet tüntet fel, kiemelve, hogy a cseheket is szereti, kik a horvátokkal együttesen igazi testvéri szeretettel küzdenek alatta (36. l.). Az epilogusban egyenesen a jelen nemzedékhez fordul a költő, lelkére kötve, ne feledje el, hogy Zrinyi horvát; a magyarok hiába vallják őt a magukénak: horváttá teszi őt vére, hősiessége. Befejezésül felkiált: »Mi bizony senki másnak oda nem adjuk őt!«

Nagyobb erővel, merészebben és az elbeszélésbe ügyesebben fűzve jelentkezik a költő korának horvát nemzeti érzése a *Sievak* másik epikai alkotásában, Vezić László (1825—1894.) életrajzszerű *Sigetski junak*-jában. Munkája keletkezéséről maga szól a második kiadás (Varaždin 1867.) előszavában: eredetileg prologusnak szánta a varasdi jubiláris hangversenyre, azután átdolgozta és bővítette — terjedelme 1692 sor — a *Sievak* számára; egy évvel később újra átdolgozta és önállóan adta ki. A költeményen végig uralkodik a tendentia: a múlt nehéz küzdelmét oly módon rajzolja, hogy reményt ébreszthessen a jobb jövő iránt, melyet az illyrismus eszméinek megvalósulásától vár. Formája olyan, mint Trnski művéé: a népepika rímtelen »deseterac«-a.

Az eposz öt részre oszlik, mindegyiknek tárgya Zrinyi életének egy-egy kiemelkedő mozzanata. Az I. rész (*Majka i sin* = Anya és fia) — úgy látszik — Livius Hamilcar-Hannibal jelene-tének hatása alatt keletkezett: Zerín várában a gyermek Zrinyi Miklóst édesanyja buzdítja fájának szeretetére s a török ellen en-

gesztelhetetlen gyűlöletre és lankadatlan küzdelemre. Az intelmet áthatja az illyrismus szelleme: azokat a gondolatokat, melyeket Gaj Lajos 1848 előtt a *Danica*-ban hirdetett, itt Zrinyi Miklós anyjának ajkáról halljuk, ki inti fiát, hogy szeresse a népet, mely még gyenge ifjú, melyre azonban nagy jövő vár; szeresse a nemzetet, melyet kedvezőtlen viszonyok szétszakítottak, de »eredete, nyelve egygyé tesz«; szeresse a hazát, mely »a mi nemzetünké, és ne cserélje el mással; szeresse mint édesanyját, kit el nem cserélhet soha«. (53—54. l.) Reflexiókban hangoztatja a költő a horvát-szerb egységet, az egyesülésben rejlő erőt, a közös szenvedést a török iga alatt, azt hirdelve: ha mindig egységben éltek volna e testvérnépek, Szerbia nem szenvedett volna annyit a töröktől és Horvátország sem nyögné a mai súlyos állapotot. (63—64. l.) — Visszavisszatér a költő ily gondolatokra az eposz többi részében is,¹ a melyek közül egy Zrinyi báni méltóságáról, három pedig a szigeti ostromról szól. Jellemzetes a IV. részben (*Sulejman*) a szultán álma: azt látja Szulimán ezen álmában, hogyan öli meg Obilić Miloš I. Muratot, s Obilić mögött látja feltűnni Zrinyi Miklóst, a ki feléje siet, hogy megölje; s íme a borzalmas álmok okozta felindulás megöli a szultánt. Ezen mozzanat elbeszéléséhez fűzi a költő a reflexiót: íme itt a tanulság, hogy a testvérnépeknek egyesülniök kell; ha Zrinyiek és Obilicék (a horvátok és a szerbek) egyesülnének, akkor most is el kellene esnie az ellenségnek.² (99. l.)

Hogy kit ért a költő a »mostani ellenségén«, azt az olvasó az előzményekből kiérzi, hol a költő az »El Magyarországtól!« elvet már kifejezte: elmélkedett a török rabságról s kitekintett a »mai« állapotokra; most sincs — így panaszkodik — a nemzetnek jobb helyzete: barbár iga nehezedik reá és a hálátlan Európa, melynek civilizációját a horvát hősiség és önfeláldozás védte meg, részvétlenül nézi testvérnépének vértanúi szenvedését; »de hát — így reménykedik a költő — eljő, messze már nincsen, a feltámadás napja, mikor szabad lesz a nemzet a maga földjén«. (65. l.) Itt nemcsak a Boszniában és Ó-Szerbiában lakó délszlávokra gondolt a költő, a kik akkor még török uralom alatt állottak, hanem magára a horvátságira is, mely aggódva látta, hogy a kiegyezés a dualismus jegyében készül, s Horvátország nem jut ahhoz a jelentős szerephez, melyet a horvátság óhajtott, hanem alárendelt helyzetet szánnak neki: »leveszik rólunk az osztrák igát, hogy ismét magyar igába hajtsanak«, hangzott általánosan a panasz és a magyart az illyrismus kezdete óta a törökkel együtt ázsiai, barbár népnek nevezik szemben az indogermán, ősi európaiaknak jelzett testvérnépekkel.

¹ II. r. »Banovanje« (a báni méltóság viselése), III. r. »Slavna zadaća« (dicső feladat), IV. r. »Sulejman«, V. r. »Junačka smrt« (hősi halál).

² »Nebi l'i sad dušman pao,
da se Zrinjski slože Obelici?!«

Az eposz helyenként érezteti Zrinyi Péternek és ennek közvetítésével a magyar *Zrinyiásznak* hatását is, így pl. a szultán izenetében, ki kincseket és dicsőséget ígér s inti a szigeti hőst, hogy fejét itt a romokban elveszíteni balgaság; továbbá a Bécs ellen irányuló tendenciában; a költő ugyanis elkeseredést rajzol Zrinyi lelkében nem ugyan a király, hanem ennek tanácsosai ellen, mert az uralkodót oly intézkedésekre bírják, melyek Zrinyinek és Horvátországnak érdekeivel ellenkeznek; Zrinyi pedig elkeseredve, leteszi báni méltóságát s a magánéletbe vonul, honnan csak Sziget és ezzel Horvátország védelmének feladata szólítja el. (66—67. l.)

A párhuzam Zrinyi Miklós és János Zsigmond között a szultán ígéretében itt is megvan; a szultán itt is Horvátországgal együtt Boszniát is ígéri Zrinyinek, mint Trnski eposzában. Vezic is epilogust fűz az elbeszéléshez, melyben a jelenkorhoz szól és a délszláv törzsek egyesülésében rejlő erőt hangoztatja, mint Trnski.

Ez a két költő még csak a nyelv és a versforma tekintetében követi a délszláv népepikát; még jobban közeledik ehhez Dežman Iván (1841—1873.) 24 énekes *Zrinyiásza*, a *Zrinski*.¹ A Márk királyfiról keletkezett vitézi énekek cyclusa lebegett mintául a költő előtt: a mint ebben gyűjtők és kiadók gyöngyosorba fűznek 25—30 éneket, melyek Márk királyfi életének főbb mozzanatairól szólnak,² oly módon alkotott Dežman 24 éneket Zrinyi Miklósról, elbeszélve a hős születését, hősködését Bécs alatt, Zerín védelmét, Pest alatti vitézködését, a báni méltóságba való beiktatását, házasságát, Sziget alatt kivívott győzelmét, végül 6 énekből Sziget ostromát. Célját, hogy ezt a *Zrinyiászt* a nép, illetőleg a népénekesek is elsajátítsák, vagy hogy ezen alapon Zrinyi Miklós a népköltészetnek oly kedvelt hősvé legyen, minő Márk királyfi, nem érte el a költő; nem érthette el egyrészt az eposz tartalma miatt, másrészt pedig a benne uralkodó irányzatosságnál fogva.

Tartalmánál fogva nem, mert a történeti elem gazdagsága elnyomja a népköltészet kedvelt motívumait, a melyeket gyéren használt fel a költő; irányzatosságánál fogva nem, mert a horvát nép egészséges poetikus érzéssel elfordul oly irányzatos énekektől, melyek a köznép lelkében még meg nem gyökerezett érzelmeknek szinte erőltetett módon adnak kifejezést és az érzelmet mesterségesen szítani igyekeznek.

Oly énekek, melyek hivatva voltak, hogy az illyrismus szellemét a nép körében terjeszszék: a 2., 12., 17., 20., 21. és 23. A 2-ik ének felveti a kérdést, hogy mely nemzeté Zrinyi. Versenyeznek érte heten, de Hrvacanin (a horvátság képviselője) elhívja a pusztából az igazmondó aggastyánt, ki régi könyvekből kiolvassa, hogy

¹ Először megjelent a »Vienac« 1869-iki évfolyamában, másodszor Dežman válogatott munkáiban: Marković F. »Izabrane spiska I. Dežmana«, Zagreb, 1896.

² Ily cyclust fordított magyarra Margalits E.: »Márk királyfi«. Szent István Társulat, 1896.

Zrinyi a horvátoké; valamennyien megnyugvással fogadják az agg bölcs szavát, csupán a magyar erősködik tovább is; a kérdést felkapja a falevél, átadja a sólyomnak, ez elviszi a felhőbe, ettől átveszi a csillag s átadja az égnek; itt meghallja Szent Péter s maga Zrinyi elé terjeszti, ez pedig határozottan horvátnek vallja magát. A 12. énekben a varasdi harcz alkalmával beszédet mond Zrinyi, hangoztatva a faj szerinti egyesülésben rejlő erőt és a várható felszabadulást. A 17-ik ének Horvátországot a Habsburgok birodalmának önálló tagjaként tünteti fel, mely — míg Magyarország adófizetője a töröknek — mentes ily adótól. A 20. énekben az önálló délszláv birodalom képe kísérti Zrinyit: a szultán a horvát királyságot ígéri neki, ha átadja Szigetet; a hős szívében fellobban a délszláv faji érzés, foglalkoztatja és kísérti őt a gondolat, hogy az ajánlatot elfogadva, idővel egyesíthetné és függetleníthetné a »testvéreket«; de hűségesküje elnyomja szívének ezen természetes érzését, mely ismét visszatér, mikor vitézeivel az utolsó kirohanásra készül, (21. é.) és nyilatkozik végrendeletében, mely azt a feladatot hagyja a horvátságra, hogy a testvérek egyesülése útján mentse meg a jövőben az önálló horvát királyságot. A 23. énekben a hős utolsó álmáról szól a költő: égi szózatot hall, mely szerint Horvátország el nem veszhet; a dicsőség fényében látja a vaskoronát, melyet egykor az önálló Horvátország királyai viseltek, s látja végül Konstantinápoly tornyait, melyekről lehullott a féltold, s ennek helyén ismét a kereszt ragyog.

Dežman nem az első, a ki a régi, a nemzeti királyok Horvátországáért való lelkesedést rajzolja Zrinyiben; találkozunk ennek rajzával már Gaj Velimir költeményében, mely szerint Zrinyi Miklós a »régi horvát királyság« zászlaja alatt vezette vitézeit az utolsó kirohanásra.

Az 1848 előtti »davorijá«-k (csatadalok) szelleme szól Zahár Iván Zrinyi-ódájából,¹ melynek befejezésében a költő a jelenkor horvátjaihoz fordul, intve őket, hogy Zrinyi hősiségével, hon- és fajszeretetével küzdjenek, ha majd síkra kell szállniok és »az ördögök« ellen megvédeniök honukat, fajukat, jogaikat; a jelenkor horvátjának fanatizmusával hirdeti, hogy »bármily cselet és erőszakot eszeljen is ki az ellenség, mindennek van határa — a szellemet nem hajthatja igába — a jogért folytatott szent harcznak győzedelmesnek kell lennie«. Ördögöknek nevezi a magyarokat, a mint 48 előtt a horvát csatadalok az ördögök elleni küzdelemre lelkesítettek.

Bármily gazdag eredményeket is mutat fel a horvát történeti kutatás az absolutizmus korában, bármennyire is behatolnak egyes horvát történetírók a múlt szellemébe, a horvát költő számára a história még csak nevek és események lajstroma, melyeket keretül használ fel a saját kora eszmevilágának kifejezésére; ezt tették a

¹ Vienac 1871. 38. I. »Mač Nikole Zrinjskoga«. (Zrinyi Miklós kardja.)

horvát költők Zrinyi nevével és a szigeti ostrommal is, keretül használva fel ezt a nevet és ezt az eseményt az illyrismus eszméinek terjesztésére és nem érezték az eljárásban rejlő anachronismust.

IV. A jelenkor horvát Zrinyiásza.

Az az ábránd, melyet Gaj Lajos és hívei az ókori illyrekhez, mint a délszlávok őseihez fűztek, a tudomány világosságánál szétfoszlott; a történettudomány emelkedésével és a történeti érzéknek szélesebb rétegekben való erősödésével érezhetővé vált az anachronismus, melylyel a költők a XVI. század Zrinyijét az illyrismus képviselőjévé tették, vagy legalább az ő nevéhez és a szigeti eseményhez fűzték a XIX. század derekán jelentkező eszmék hirdetését; már a költészet számára is változtathatlannak érzik Zrinyinek azt a képét, azt a fogalmát, melyet a kritikai történet elénk állít. Ez a Zrinyi pedig már nem lehet a mai horvátság ideálja.

Az illyrismus megszűnt, de csak névleg; a horvátság tisztelttel és lelkesedéssel tekint reá, hiszen a mit a horvát kultúra terén felmutat, az mind ezen lelkes, szenvedélyes mozgalomban gyökerezik, és a horvátság politikai törekvései is oda nyúlnak vissza. A törekvés jelzésére, elnevezésére már nem alkalmas az »illyrismus« szó, s a tudós társaság is, melynek alapítását már Gaj és hívei tervezték, nem »illyr akadémia« néven alakul meg, nem is lett »horvát akadémia«, mint a hogy az »illyr maticá«-nak tervezett irodalmi társaság »Matica Hrvtska« lett, hanem »délszláv akadémia«-vá (Jugoslavenska Akademija«), s azt a politikai törekvést, melyet most »trialismus« néven ismerünk, ha lényegét tekintjük, ha őszintén meg akarjuk nevezni, tulajdonképen »meridioslavismus« néven kellene emlegetnünk.

A délszláv törzsek egyesítésének nagy nehézségeit már Gaj Lajos is érzi: a sikernek útjában áll a felekezetek szerinti szét-daraboltság: a katholicizmushoz szívósan ragaszkodók rossz néven veszik Gaj Lajos összeköttetését a protestáns Kollár Jánossal; a szerbekkel csak oly módon való egyesülést óhajtanak, hogy ezek római katolikusokká legyenek; a szerb viszont csak akkor hajlandó az egységet elfogadni, ha a horvátság elszakad Rómától; a mohamedán délszláv vallásánál fogva inkább a törökhöz húz, mint a vele egy eredetű róm. kath. horvátsághoz vagy gör. keleti szerbséghez. Mindegyiknek szakítania kellene múltjának kultúrelemeivel, ha őszinte híve vagy munkása akarna lenni egy valóban egységes új délszláv művelődésnek. A kik pedig tántoríthatatlanul lelkesednek az egységes délszláv művelődésért és politikai egyesülésért és hívei annak az ideális államalakulásnak, melyben a nyelvhatárok lesznek politikai határokká, mohón fogadják be az úgynevezett »szabad gondolat« ígét, melyek a múlttal való szakítást hirdetik, a vallási és felekezeti tekinteteknek figyelmen kívül hagyását követelik, anticlericalismust és antimilitarismust terjesz-

tenek; eszméi közül azonban elvetik a nemzetiségekkel szemben tanúsítandó türelmet, sőt ezen a téren a legszélsőbb türelmetlenségnek szóczóloi.

A költészetben is jelentkezik már ily gondolkodás és kezd fűződni Zrinyi nevéhez már Ban Mátyás drámájában, melynek hőse az Osman pasával folytatott beszélgetésben csekély jelentőséget tulajdonít a vallási, illetőleg felekezeti tekintetnek, hangoztatva, hogy a vérségi kapocs jóval erősebb a vallásinál.

Ban Mátyás Zrinyije, mint láttuk, még lelkes horvát, illetőleg illyr avagy délszláv, a horvátság ideálja. A 90-es években jelenik meg oly dráma, Dragošić Higenius műve,¹ mely már nem állítja oda Zrinyit a horvátság ideáljául; a szigeti veszedelemről szóló dráma főhősévé nem is Zrinyit teszi, hanem az öreg Alapit, Gáspár atyját, kit »Alapic Jankó«-nak nevez; erre ruhazza a költő a maga érzésvilágát. Ez csakis a szűk Horvátországot tekinti hazájának és hazaárulóknak bélyegzi mindazokat, kik Zrinyivel elhagyták hazájukat és idegen országba siettek Sziget védelmére; Zrinyire vonatkozólag pedig azt mondja az öreg Alapic: »Neki már szűk Horvátország, ő elvesztette a Horvátországba vetett hitet és bizalmat . . . De én bízom Horvátországban . . . Nekem Horvátország egyetlen és egész világom . . . Ezért kivettem Zrinyit szívemből!« (I. felv. 4. jel.) El is átkozza Zrinyit, és a cselekvény folyamán csupán a vitézsége iránt érzett tisztelet folytán békül ki vele.

Ez a felfogás, mely Ban Mátyás és Dragošić művében még szerényen és határozatlanul, szinte tétovázva jelentkezik, merészen és teljes kifejelettségben tárul elénk egy boszniai eredetű, mohamedán délszláv író eposzában,² melyet *Hú szolgáknak* címzett.

Stafić Osman bég ezen eposza sok tekintetben új nyomokon jár: a szigeti esemény főhősévé nem Zrinyit teszi, hanem Sokolović Mehmetet; a szabad gondolat eszmevilágát vezeti be az eposzba, antireligionismust, anticlericalismust, antimilitarismust hirdetve oly műfajban, mely eddig a vallásosság és harczi élet erényeit zengette; a magyar-gyűlöletet egybefűzi az osztrák-gyűlölettel s mindezt fanatikus nemzeti hévvel, mély érzéssel és valódi poesissal teszi, megmutatva, hogy az eposz kora még nem járt le, hogy az eposz csak forma, mely elviselheti a legújabb s első pillanatra költőietlennek látszó felfogást is, csak valódi poeta kell hozzá. Jól ismeri Mesić Zrinyi-életrajzát és — úgy látszik — a horvát költészetnek Zrinyiről szóló alkotásait is; de bár tiszteli a történeti valóság elemeit, igénybe vesz annyi szabadságot, a mennyire szüksége van ahhoz, hogy a történet durva megsértése nélkül az esemény keretében kifejezésre juttassa lelkének poetikus világát.

Már az eposz címe is jelzi az elkeseredést, mely erőt vesz a költőn, ha visszatekint nemzetének, a horvátságnak múltjára: hű

¹ »Siget«, Zagreb, 1895.

² »Vierne sluge«, Vienac, 1898.

szolgák a horvátok — így énekel az eposz IV. énekében szereplő guszlár, ki Szigetben a halotti tor alkalmával dallal fűszerezi a lakomát — dicső volt a nemzet, míg nem viselte a szolgaságot s nemzeti fejedelmek alatt élt, de lehanyatlott a csillaga, mióta idegen hatalom nehezedik reá: derék hősei, a Subicók, Nelipícek, Baboníciók, Beriszlóiak, Bakácsok, Frangepánok stb. *hű szolgákká* lesznek, kik *idegen* nemzet dicsőségét gyarapítják. Ily »hű szolgák«-ként emlegeti a horvát hősokeket másutt közvetlenül is maga a költő: idegen érdekek szolgálatában küzdenek a saját vérük ellen: ama horvátok ellen, kik más úrnak »hű szolgálái«; egy Zrinyi küzd egy Sokolović Mehmet és a janicsárok ellen, kik a törököt híven szolgálják. (IX. é.) És uraik gúnyt űznek ezen erényből: a szultán pl. megtudva, hogy Zrinyi is horvát, azt kívánja Sokolovićtól, hogy mutassa meg, mint bánhatik el horvát a horváttal. (II. é.) Hogy ez a sorsa, annak maga a nemzet az oka, mert nagyobb erénynek tekinti a megalázással fizetett hűséget, mint a hon- és fajszereget, mely a maga urává tehetné. (IV. é.) Ebhűség a horvát erénye — így fakad ki elkeseredetten — kezét nyalja urának, ki silányul táplálja és lábbal rugdossa. (VI. é.)

Gyászos sorsából csak új eszmék emelhetik ki a nemzetet. Ezt a gondolatot, mely az egész eposzt áthatja, már a propositióban kifejezi a költő: kéri a tündért, ne énekeljen egyre panaszt a szomorú jelenről, hanem énekeljen most régi eseményről, a szigeti hősokról: újítsa fel a régi sebeket, de mutasson egyúttal *új irányt*, melyben *új eszmékkal* a boldogság útjára térhet a nemzet. Az új irány, az új eszmék pedig a vér és nyelv szerinti egyesülés, a humanitas, az örök béke, az értelem küzdelme minden ellen, a mi egy nemzet fiait egymás ellen véres harczba viszi: szabadulás a zsarnokoktól, a vallástól, a papságtól, az igazi emberies érzés ezen ősi ellenségeitől.

A maga lelki világát a költő az eposz főhőse, Sokolović Mehmet pasára ruházta; őt igyekezett rokonszenvesse tenni: a viszonyokat helyesen megítélő értelmet s lelkes fajszereget tüntetve fel benne. Szinte fokozatba állíthatók az eposz hősei ezen tekintetben: másodsorba Alapíć állítható, a ki rögtön átérti a Sokolović szavaiban rejlő igazságokat; harmadsorba Oršić István, kinek kézzelfogható tapasztalat kell ahhoz, hogy belássa, mily téves az út, melyen a horvátság halad; negyedsorba állítja s legkevésbé rokonszenvesnek tünteti fel Zrinyit, kit sem okos szó, sem kézzelfogható tapasztalat el nem téríthet a téves útról, melyre vak hűség és nevetségesen naiv becsületérzés vezettek.

Sokolović büszke délszláv, ki sokat töpreng nemzetének átkos sorsán s felismeri a bajt, melyet a magyar, majd pedig a »sváb« hozott reá; a magyar és a »sváb« iránt érzett gyűlölet bírta őt arra, hogy a szultán táborába menjen és gyengítse nemzetének megátalkodott ellenségeit. (II. é.) Törökké lett, mohamedánná; de nem vallási meggyőződésből; szívében az marad, a mi volt s

ragaszkodik — csak megszokásból — őseinek szokásaihoz: tiszteli a család védőszentjét, megtartja a böjtöt és pénteken gyertyát éget. (III. é.) Lelkesedik az önálló horvát királyságért, nemzete függetlenségeért; ezért is adja Szulimánnak a tanácsot, hogy kínálja meg Zrinyit a horvát királysággal, a régi horvát vaskoronával, hiszen Zrinyi méltóbb ily kitüntetésre, mintsem János Zsigmond volt az erdélyi fejedelemségre. Bízik abban, hogy Zrinyi értékelni fogja az ajánlatot s ezt elfogadva, inkább nemzetének fog élni, mintsem hogy továbbra is a »svábot« szolgálja. (IV. é.) Azt hiszi, hogy Zrinyiben is oly erős a fajszeretet, mint ő benne, a ki nem lehet a szigeti horvát védőnek valódi ellenségévé, sőt bizonyos vonzalom is fűzi Zrinyihez, a kinek leányát nőül óhajtaná, de jól tudja, hogy ezen vágya hiú, mert a vallási különbség örökre elválasztja őket egymástól. Zrinyit, a mennyire csak lehet, meg szeretné menteni: mikor pl. látja, hogy Zrinyi megjelenik a várfalon és egy török ágyús célba veszi, eltéríti az ágyúcsövet (I. é.); mikor a küzdelemben szembekerül vele s kardját kellene rántania, a fajszeretet szinte megzsibbasztja karját (II. é.); s mikor Szuliman már meghalt és Sziget már csak füstölgő rom, még akkor is keresi az utat-módot, hogy Zrinyit megmentse. (IX. é.) Ő is, mint Ban Mátyás Osmanja, örömmel ragadja meg az alkalmat, hogy Zrinyihez és fajrokonaihoz követségbe mehessen.

Egész valója szépen tükröződik abban a beszédben, melyet Zrinyihez intéz és az ezzel kapcsolatos vitában, melyet Sziget kapitányával folytat. (IV. é.) A beszéd első része nagyon emlékeztet Halul bég beszédjére a magyar *Zrinyiászban*, csak hogy míg Halul bég Zrinyi határozott tagadó válaszára búcsúzó köszönéssel távozik, addig Sokolović Mehmet csak most áll elő fokozatosan erősödő érveivel, melyeket Stafic bég tulajdonképpen a jelenkor horvátságának felvilágosítására szánt. Mehmet pasa szerint Zrinyi megfelelkezik nemzete iránti kötelességéről, mert a szultán ajánlatának visszautasításával elveti magától a szerencsés alkalmat az önálló délszláv királyság megalapítására: míg ugyanis most idegen király érdekeit védve, öntestével fogja fel a török nyilait, addig a szultán ajánlatának elfogadásával, mint délszláv király saját nemzetét védhetné, melyet így csak veszélybe dönt; mert ő maga, t. i. Sokolović Mehmet annyira gyűlöli a horvátság zsarolóit, a magyart és a »svábot«, hogy nem nyugodhatik, míg rá nem bírja Szulimánt, hogy Buda elfoglalása után most már Bécset is kerítse hatalmába, s ha a horvátság el nem pártol zsarolótól, akkor ezeknek sorsában fog osztozni. Zrinyinek válaszára, hogy a magyarságtól el nem pártolhat, mert ez »szövetségese« a horvátnak, Miksa királyhoz pedig a hűségeskü köti, Sokolović keserű gúnynyal válaszol, s rámutat arra, mily értéktelen a horvátságra nézve a magyar »szövetség«; hiszen még a sokat emlegetett Mátyás király sem volt eléggé erős ahhoz, hogy megmentse Boszniát; kérésével, hogy mutasson rá Zrinyi a jóra, melyet a horvátságnak

a magyar »szövetség« hozott, csak kínos zavarba ejti Sziget védőjét; nevetséges a hivatkozás a Miksának tett hűségi esküre: hiszen ez most is oly hálátlan leghívebb embereivel szemben, mint a milyen hálátlan volt egy másik hű horvát szolgája, Jurišić Miklós iránt, kit a bajban magára hagyott; lám, a szultán mennyivel más: jobban becsüli meg hű horvátjait, mint a magyar »szövetséges« és Miksa császár; hiszen Szulimán első tanácsosai, első hadvezérei horvátok; udvarában tiszteletnek örvend a horvát nyelv; a bosnyákokat különösen kedveli és nem rugdossa őket lábbal, mint a bécsi császár a maga horvát híveit. Ily hálátlan uralkodóhoz hűséggel ragaszkodni balgaság.

Mikor pedig Zrinyi arra hivatkozik, hogy ha hálátlan is a magyar »szövetséges« és az uralkodó, mégis a nyugat kultúrájának védelme a kelet barbarismusával szemben nem engedi meg, hogy a szultán ajánlatát elfogadja, akkor kimutatja Mehmet pasa, hogy a nyugat kultúrája gazdagság tekintetében felül nem múlja, jótékony hatás tekintetében pedig utol sem éri a keletit: több Caesart, Maecenast és bölcsöt mutat fel a kelet, mint a nyugat; egy Firduzi felér egy Homeros-szal, egy Saadi egy Anacreonnal, egy Enveri egy Horatius-szal; Diklinél különb művészt nem szült Korinthos, és egy Miksa császár távolról sem állítható egy sorba egy Szulimánnal. És a mi a kultúrának legnemesebb feladata és hatása lenne, t. i. a kegyetlenségnek, az emberi vérontásnak megszüntetése, az emberi méltóság emelése, azzal a nyugati művelődés sem dicsekedhetik, sőt ehhez oly szenny is tapad, melytől a keleti mentes maradt: oly vérfagyasztó kegyetlenségek, minőket az európaiak a kultúra terjesztésének örve alatt Afrikában és az Újvilágban mívelnek, nem tapadnak hozzá; és ez a keleti kultúra nem tette gőgössé a szellemi nagyságot; a keleti tudós, művész, költő nem hajhászta a vagyont, a rangot, a címet és nem veti meg a nagytömeget, a nemzetet és nemzeti nyelvet, míg nyugaton a kultúra bajnokai elfojtják a nemzeti életet, nyelvet és művészetet.

Mikor Zrinyi már nem talál más érvet, melyet Sokolović Mehmet okoskodása ellen szegezhetne, arra hivatkozik, hogy ha a földi élet nem is jutalmazza erőnyeit, ha világi tekintetből hiú is minden, a miért küzd, mégsem fogadhatja el a szultán ajánlatát; hűségét, kitartását, erőnyeit a túlvilági élet fogja jutalmazni: akkor Mehmet pasa rideg gúnnyal azt válaszolja neki: csak vezekelj en-zen-szomjan, megvetetten és meggyalázottan és vesse el magát a biztos jelen örömeit egy bizonytalan jövőért, egy képzelt túlvilágért!

Igy ruházta a költő a maga lelki világát főhősére, Sokolović Mehmetre. Két hősből, Alapícban és Oršić Istvánban, kik a cselekvény kezdetén Zrinyinek feltétlen hívei, rajzolja a költő a magyarok és osztrákok elleni gyűlölet ébredését.

Alapíc rögtön fogékony azon igazságok iránt, a melyeket Sokolović hirdet; hazájának és nemzetének igazi érdekei iránt élénk

az érzéke; mihelyt Szulimán követe az önálló délszláv királyság érdekeit említi s kifakad a horvát nemesség és papság ellen, melynek tagjai birtokért, rangért, címért, színes övért feláldozzák hazájuk és nemzetük érdekeit, már megnyerte Alapícot, ki az ajánlat elfogadására kéri Zrinyit (IV. é.); mikor pedig már a bekövetkezett események is igazolják Mehmet szavait, t. i. mikor Zrinyi már hiába vár magyar és német felmentő sereget, és Sokolović pasa még az utolsó pillanatban is alkalmat és módot kínál Zrinyinek a megmenekülésre, a horvátság igazi érdekeinek istápolására, és Zrinyi még mindig bizik Miksa császár segítségében, akkor elveszti Alapíc minden türelmét s kifakad a korlátoltság ellen, melynél fogva ura ennyi keserves tapasztalat után sem emelkedik ki megátalkodott tévedéséből, nem látja a »sváb« önző ravaszságát s áldozatul dobja oda rosszakaratú, idegen, önző czéljainak a nemzet érdekét; ekkor kijelenti Alapíc, hogy már csak az eskü szentsége fűzi őt Zrinyihez. (IX. é.)

Lassabban, nehezebben ébred ez az érzés Oršić Istvánban, kit Sokolović Mehmet szavai még nem tántorítanak meg, de kiábrándul a »téves« idealismusból, mely benne és a szigeti vitézek lelkében él, mikor a győri táborban előterjeszti Zrinyi kérelmét s meggyőződik arról, hogy a magyar főurak csupa önzésből: a Zrinyi-birtokokra való áhítozásból vagy saját birtokaik biztonságáért örömmel látják Zrinyi nehéz küzködését, melylyel leköti a török hadat, óhajtják vesztét és ellenzik a segítséget; hallja egyúttal, hogy a német tanácsosok mily kicsinyléssel szólnak a horvát vitézekről és vezérekről, a kik szerintük csak verekedni tudnak és csak merész támadásokra használhatók, de a magasabb stratégiához nem értenek; egy Zrinyiért és egy Szigetért — így mondják — nem szabad a császári sereget veszélyes helyzetbe sodorni. A király környezetében Oršić csupán egy férfit talál, ki a segítség megadása érdekében felszólal; ez a horvát eredetű Verančić püspök. Kiábrándulva visszatér Szigetbe és most már átérti és átérzi mindazokat a keserű igazságokat, melyeket Sokolović Mehmet hirdett. (VI. é.)

A mint Sokolović Mehmet pasa, teljesen úgy gondolkodik Miksa császárról Szulimán szultán is, ki csodálkozik azon, hogy a császár nem becsüli meg legnagyobb hőseit, legkiválóbb vezérét, leghűbb tanácsosát és pusztulni hagyja Szigetvárot; ha neki — így elmélkedik Szulimán — ily hősei és hívei volnának, könnyen meghódítaná az egész világot. (IV. é.)

A rokonszenves vonások közül legkevesebbet juttatott a költő Zrinyinek; benne rajzolta azon horvátok típusát, kik megátalkodottan ragaszkodnak a régi tévelygésekhez: az »ebhűségnek«, a szolgaságnak, a »magyaronismusnak«, a vallásosságban gyökerező korlátoltságnak és a vallási türelmetlenségnek itt ő a tántoríthatatlan képviselője; csupán egy tiszteltetreméltó vonást tüntet fel benne: a vitézséget, egy immár alkonyuló kornak erényét.

A vallásról és vallásosságról táplált felfogását a költő inkább csak alanyi reflexiókban juttatja kifejezésre ott, hol a cselekvény erre kedvező alkalmat nyújt; téves rajongásnak tünteti fel, mely elválasztja és egymás ellenségévé teszi a testvéreket, egy törzsnek, egy nemzetnek fiait, vagy pedig a szerelmeseket, kiket a természet egymásnak szánt. Íme, Juszuf Aga és Golem István testvérek; de az egyik a próféta hitére tért, a másik a kereszt védelmére esküdött, s most ellenségekként rontanak egymásra (II. é.); Sziget alatt csupán vallási rajongásból folyó gyűlölettel szembeszállanak egymással ivadékai oly ősöknek, kik együtt borozgattak Tvrtko király udvarában (III. é.); Sokolović Mehmet szereti Zrinyi leányát, Ankát, ki viszonzná ezt a szerelmet, de a vallás örökre elszakítja egymástól a keresztény leányt és a mohamedán hadvezért. Így szakítják el egymástól és teszik egymás ellenségévé hitvány emberi intézmények azokat, kiknek a vér és természet törvényei szerint szeretettel egy célra kellene törekedniök; de néha mégis fel-fellázad a természetes és nemes emberi érzés ezen intézmények zsarnoki parancsai ellen; a keresztény Zrinyi és a mohamedán Fehim között, kiknek kölcsönösen egymás életére kellene törniök, barátság szövődött: Fehim örömmel megy Szigetbe követül, Zrinyi pedig megvendégeli, s itt megújítják a régi baráti köteléket (VI. é.); Haszan Oršić rabja volt, de a gazda megismerte az addig gyűlölt töröknek nemes lelkét, megszerette, barátjául fogadta és szabadon bocsátotta; mikor pedig Oršić most át akar lopózni a török táboron és szembe kerül Haszánnal, ez — bár a vallási ellentét és a hűség-eskü szerint meg kellene ölnie egykori jóltevőjét — inkább hallgat szívének nemes sugallatára s megmenti, bármily súlyosan is vét ezzel Mohamed és a szultán ellen: »többre becsüli — mondja a költő — az igazi barátságot, mint a szultánnak vagy Mehmet pasának vállveregetését.«

Az antimilitarismust és az örök békéért való lelkesedést nem rajzolja a költő egyik hősében sem; ezt a lelkesedést azonban nem akarta csupán alanyi reflexiókban kifejezni és meg is találta ezen érzés számára is az ügyes kifejezésmódot. Ő is nyújt csataképeket, ezek azonban eltérnek az eposzokban megszokottaktól: inkább csak az iszonyút tünteti fel bennük, s szembeállítja ezeket a borzalmakat a béke áldásaival, az élet nemes örömeivel; a török sereg enumeratiójában hitvány szolganépséget állít elénk, mely nem magasabb eszmékért száll küzdelemre, hanem téves ambícióból vagy rút önzésből: dicséretet, elismerést vagy jutalmat vár a szultántól; a tisztok kardlapozva hajtják borzalmas halálba szegény embertársaikat, mert ezért jutalmat, rangot várnak; a szigeti hősök enumeratiójában kiemeli a költő, hogy ezeknek főerénye az ebhűség. (I. é.) A háború neki barbárság, mely nem ismeri az emberi élet értékét és rútul lealacsonyítja az emberi méltóságot. (VII. é.) Elretentőnek rajzolja mindvégig a kegyetlen vérontást; szépen sikerül ez neki pl. azon jelenetben, a hol leírja Hajdin Mátyás kínlodását, kinek

ágyúgolyó szakította le félkarját, (I. é.), de legmegkapóbban teszi ezt, mikor Oršić Istvánnak a török táboron való átlopódzását beszéli el: két őrt pillant meg a merész hős a tűz mellett; hallgatnak, elmerültek gondolataikban: az egyiknek lelke ott jár Afrika egyik oázisán, hol a víz partján vígan játszadoznak fürge fekete gyermekek; a vigadozók között nem utolsó az ő két fia, kik vissza-visszavárják édes atyjukat. Vajjon viszontlátják-e még?! A másik őr gondolatai ott kalandoznak Novibazárban, hol visszahagyta hű nejét két szőke leánykájával. Élnek-e még? Tán szép hajadonok már és várják a kérőt, avagy gyámolító híján éhen is haltak már, míg természetadta gyámolítójukat itt tartja a szultán kegyetlen parancsa és törhetetlen makacssága? Elmerengve ezen kedves-bánatos képeken, óhajtvá a békét, mely visszaadná őket övéiknek, észre sem veszik a török ruhában közeledő Oršićot — s fejük lehull és árván maradnak azok, kiket fel kellett volna nevelniök. (V. é.) Még maga a szultán is, ki százezrek és milliók hátán szántott, hogy dicsőséget és kincseket szerezzen, borzadva és iszonyodva tekint vissza vérontó pályájára, mikor haldoklása alkalmával nemes emberi érzés száll szívébe.

* * *

Így változott Zrinyi Miklós képe a horvát költészetben a szerint, a mint más és más eszmék foglalkoztatták a horvát-ságot: a népköltészet »magyar bán«-jából lett az antireformáció korában az antireformációért lelkesedő büszke horvát, az illyrismus idején a magyarságtól idegenkedő és a délszláv törzsek egyesüléséért lelkesedő illyr, végül a legújabb korban tévutakon járó magyarón, ki nemzete érdekeinek csak ártott.

A jelenség egyik és legfontosabb oka a horvátság lelki megalkotottságában keresendő. Ez a lelki megalkotottság jellemző vonásai közé tartoznak a költészetnek rendkívüli módon kedvező naivság, az objectivitásnak és a kriticizmusnak hiánya, az érzelem ereje, mely zsarnokoskodik a rideg értelmén. Ily lélek subjective tekinti a történeti eseményeket és hősokeket és azt látja bennük, a mit látni akar; azt mellőzi, a mi az érzelmenek is tetsző ideális képbén zavaró vonásként jelentkeznék, és lelkiismereti furdalás nélkül ruházza fel a múlt hőseit oly vonásokkal, melyekkel közel hozza a maga lelki világához, noha ezzel merész anachronismusba téved. Költői lélek ez; daloshajlamú ez a nép, ez a nemzet; sok *Zrinyiászt* alkotott, s változatos a kép, melyet századok folyamán Sziget hős védőjéről a horvát költészet nyújtott — de nem igaz.

DR. SZEGEDY REZSÓ.

RÉGI MAGYAR VERSESKÖNYVEK ISMERTETÉSE.

IV. Mihály deák codexe.¹

A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában ¹⁷Quart. Hung. jelzet alatt őriztetik az a XVII. századbeli verseskönyv, a mely ezen a néven ismeretes. Nagyobb részét Mihály deák írta össze, innen nevezték el a codexet. A 236^b levelen nevezi meg magát: »Perfecti hanc historiam Anno 1679 Die 20 Decembris. | ego Michaël Déák«. Ez csak a másolásra vonatkozhatik. Első ismertetői vitatkoztak rajta, vajjon Deák Mihálynak vagy Mihály deáknak fordítsák-é az itt lévő nevet s nem vették észre, hogy a 279^b levelen levő magyar nyelvű osztozkodási feljegyzésben Mihály Déák neve háromszor is előfordul. Ez a feljegyzés némi életrajzi adatokat is tartalmaz — pl. a feljegyző (Mihály deák) elmondja benne azt is, hogy sokat járt »Groff Bottyanyihoz, Zaborgyoni ő excellentiájához« — ezért alább közöljük. A verses codexet először Nagy Sándor ismertette az EPhK. 1885: 25—37, 155—182. lapjain *Adalékok XVI—XVII. századbeli költészetünk irodalmához* címmel. Felsorolta tartalmát s hat ismeretlen éneket is közölt belőle. Az ismertetést folytatta Erdélyi Pál, ugyanazon folyóirat 1888: 60—68, 159—167. l. *Adalékok a régi magyar irodalomhoz. I. Mihály deák codexének ismeretlen hat éneke* címmel. Mi most a teljesség kedvéért vettük fel újra, és azért is, mert Nagy Sándor ismertetése nem pontos pl. a 138^b—141^b lapon közölt Batizi-féle *Isak Patriarka házasságát* egészen kifelejtette.

A kézirat 286 negyedrév levélre terjed s több kéz írása. A 132^a—242^b levél másolását a fentebb idézett bejegyzés alapján kétségtelenül Mihály deáknak tulajdoníthatjuk (A.). Más kéz írása: 105^a—132^a (B.). Ismét másé 243^a—273^a (C.). Végül egy negyedik kéz írta a 8^a—95^b leveleken levő Vergilius-fordítást (D.), s ez eredetileg nem is tartozott a kéziratához, csak később köttették hozzá. Ugyanazon egy kéz töltötte ki a codex korábban üresen hagyott 104, 219^a leveleit, egy kéz írásának látszik 97^a—104^a, 274^b—278^b, 281^a—282^b. A codexet a XVIII. század végén vagy a XIX. elején köttették be,

* ¹ Az I—III. közleményt l. e folyóirat 1911. 58—64., 1913. 14—27., 1914. 80—97. lapjain.

ekkor látták el tartalomjegyzékkel s adták címét: »POEMATIA¹ | hungarica | calamo saeculi XVII. exarata«. Tartalma:

1^a—1^b: Tartalomjegyzék. 2^a: Cízimlap (2^b üres).

3^a: »Az eretnekekett mostaný údőben az igaz hitre terittený kenfzerittený, és köllený« kezdetű prózai mű, melyet másolója csak elkezdett s a 13. sornál abba hagyott. 3^b üres.

4^a—7^a: A kézirat későbbi (a XVIII. sz. végén v. a XIX. elején) tulajdonosainak (Baranyai István, Gyulai Gaál József, Varsányi(?) Pál) névbejegyzései, symbolumai s egy gróf Czobor Józsefhez intézett latin verses 2 soros gratulatio. 4^b, 5^b, 7^b üres.

1. 8^a—95^b: Vergilius négy első könyvének prózai fordítása gondos másolatban. Sem a fordító, sem a másoló nincs megnevezve; az írás a XVII. sz. végére v. a XVIII. elejére mutat. Az első könyv fordításának címe: VIRGILIUS ELSŐ KÖNYVE | ÆNEASRÚL | Kezdet: En; az ki, régenten Zabnak szárábúl való Sipon, kedves verseket, nótakra éneklettem, és az Erdőknek tulajdonságokrúl [is]² beszélttem; Az szánto vető Szomszédoknak is; minémű Föld légyen hasznossab, és kedveseb az gazdálkodásra elejekben attam. Most már az [Hadaknak Istenének az Marsnak],³ és az Férfiunak, [rettenetes]⁴ fegyverekről énekölők; Ki Trojának tartományábúl, Isteni végezés szerént, Ólasz Országban bújdósot és Lavinia város határának, ki álló rév partyaira szállót. Az I. és III. könyv után 31^b, 72^a—73^b levél üres. Kiadatlan.

2. 96^a—96^b: *De conservanda Valetudine* címmel a »Schola Salernitana« ismeretes szabályaiból, melyet Felvinczi is magyarra fordított, van egy rész. Kezdet: Ex magna coena, ftomacho fit maxima poena. A Kovachich-féle budai kiadás szerint (1821) a 6. 7. (csonkán) 9. 10. 11. 12. 13. 16. 21. 28. 38 (csonkán) sz. szabályok latin szövege van itt.

*3. 97^a—104^a: Szétsi Iános[na]k mutatot rettenetes dolog 1645 Esztendőben: | Az hitetlenek[nek] pokolba[n] valo iszonyu győtrelmőkrúl és hintétéfekrúl: mely | minden Istenfélő emberek[ne]k rettenetes, és minden bűnbe[n] heverők[ne]k | félelmes, és poenitentia[ra]⁵ tartásra oktato intes: Mind azon által kétségbe[n] | fenki buneiért ne efsék: mert X[ris]tus szavai ezek: élek én l[ste]n, ne[m] akaro[m] | az bűnös[ne]k halálát, hane[m] hogy megh térjen és ellyen. | Egy bűnös Lelek[ne]k látáfa. | XVII. századi másolat. Kiadatlan, szövegét l. alább a 439. s k. lk.

4. 104^a—104^b: *Mit használ nékőd ez világot ha meg nyeröd*, XVII. sz. másolat. Szkhárosi Horvát Andrásnak *Az fősvenýségről*

¹ Így és nem Poemata, mint Nagy Sándor hibásan közli.

² Lehuzva.

³ Lehuzva és helyette lapszélén írva, melynek egy része levágva: Eoldó(klő) had(akat).

⁴ Lehuzva.

⁵ Lehuzva.

1545-ben Tályán írt énekéből a 81—5, 31—5, 66—70, 111—115 verssorok. L. Szilády: RMKT. II. k. 187—198. l.

5. 105^a—105^b: Czime nincs. Ad nota[m]. Iffiusagom vétke. |¹ Szőgény keresztynység kezdél megvakulni stb. Tőke Ferencz *Az Istennek röttenetes haragjáról és buntetéséről.. az Spira Ferencz Doctorban..* cz. munkájából csak a 16 első strófa van meg. Kiadta a Bornemisza-féle Énekeskönyvből Szilády: RMKT. VI. 115—130. l.

Ezután mintegy 10 levél hiányzik a kéziratból.

6. 106^a: »Irnak vala ezör ött es az nögyven nyolczban« sorral kezdődik, mely mint már Nagy S. kiderítette, Szkhárosi Horváth A. *Pál érsek levelére való felelet* cz. munkájának utolsó versszaka. L. Szilády: RMKT. II. 221. l. Eleje (186 sor) hiányzik.

7. 106^a—107^b: MAS ENEK. N.: Iffiuságom vétke gyakran iut. »[B]uidosásra iuta nyomorult eletünk« kezdettel. Kiadta Erdélyi Pál: EPhK. 1888: 159—161. l.

8. 107^b—109^b: Az Tengeren Levő Fogol Prædicatorok Eneke az mellyben Vég | bucsutt vesznek eletekben. | Nota Mikor Sennacherib az Ierusal. | Pánaszolkodhatunk bizony meltan sirunk.. Kiadta Thaly K. Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irod. I. köt. 66—71. l.

9. 110^a—112^a: Mas Nota. Mikor Senacherib az Ierusalem. [M]jdon Adrianus Syon Varassatul,.. kiadta Erdélyi: EPhK. 1888. (XIII.) 64—68. l.

10. 112^b: HISTORIASKOE | NYVE CZKE | 112^b—118^b: Historia. De Extremo Iudicio. | [L]égyunk készők kőrösztynök Lőlünkben.. kiadta a Lugossy-codexből Szilády: RMKT. VI. 36—47 l. »Sarlóközi névtelen«-nek nevezvén az utolsó versszak alapján szerzőjét. Az az utolsó versszak itt hiányzik, helyette ez van: Diczertessel Atya I[ste]n mőnyegben, veled egyetőmben | az Fiu I[ste]n, es az Szent lelők egy bizony V I[ste]n, ki | vel élsz es uralkodol az Menyben. AMEN. | Hibásan mondja tehát Nagy Sándor Dobai Andrásénak, kinek hasonló tárgyú versét Szilády a RMKT. II. 143—150. l. adta ki. Az utolsó versszakot kéziratunk úgy látszik Dobaytól vette át némi átalakítással. Nagy S. vezethette félre Sziládyt is, a ki azt mondja róla (RMKT. VI. 296. l.): »Arról, hogy más codexben is megvolna [t. i. a Lugossy-c-en kívül] vagy nyomtatványban fenmaradt volna — nincs tudomásunk.« Számos szöveg eltéréssel, több új strófával és kihagyással. »Az kürt fuvás hallattatik Pokolban« (RMKT. VI. 41. l. 173. sor) kezdetű strófa előtt »SECUNDA PARS: Historiæ« felírat.

11. 118^b—121^b: Cantio De Rakoczi. | Ad notam. Az tündér orszagru. | [E]lődben allottam hadnak feiedelme,.. kiad. Erdélyi EPhK. 1888: 161—5. l.

12. 121^b—125^a: AZ ATOKRUL. DEUT: 28. | Röttenetős ez Világnak mostan minden dolga,.. Szkhárosi Horváth A. ismeretes

¹ E nótajelzés (de csak ez) Mihály deák írásának látszik.

verse RMKT. II. 207—214. l. Végén a másoló köv. jegyzete Absol. est, An. 1669, : | Die 16 [és nem 10] February. «

13. 125^b—128^b : ISÁK ÁLDOZATTYÁROL | Genef: XXII. Abigail notaiara. Vagy ő magaera. | [M]ennyi samtalan Cronicat mondhatok . . Dézsi András e művét l. Szilády: RMKT. V. 21—28. l.

14. 128^b—132^a : Az Tékozlo Fiurul. valo Historia. | peldaul nekünk mitt mondot az Isten . . Baranyai Pál műve. L. RMKT. II. 261—271. l.

15. 132^a—134^a : CHAÏN ES ABEL | HISTORIÁIA. | [M]ikor I[ste]n Adámot ki úzeté, . . Nagyfalu György deák e művét először Nagy S. adta ki EPhK. 1885. 33—37. l. másodsor Szilády: RMKT. VI. 247—252. l.

16. 134^a—136^a : HÏSTORIÁ SODOMA GOMORA VE | fzödelmérül fzöröztetet Balás Déák által. Ad Nota[m]: Mikor Senache | [B]efzellek Abraham attyánknak dolgarul, . . Először Nagy S. adta ki EPhK. 1885. 158—162. l. Másodsor ugyaninnen Szilády RMKT. VI. 265—9. l. Békési Balázs neve alatt. Csak ez az egy másolata ismeretes.

17. 136^a—138^b : ÎONAS PROPHËTANAK HÏS | toriaja Ninive Városáru, es Ionás Prophéta[na]k az tengerbe[n] vetésérül, az czet | hálnak el nyelésérül, és ki okadásáru, és I[ste]ntül meg feddetésérül. | [N]olzfza kőrösztények hallunk régi dolgot, . . Batizi e művét l. Szilády: RMKT. II. 89—95. l.

18. 138^b—141^b : ÎSAK PATRIÁRKANAK HAZASSAGARUL | valo szép Historia. | [R]egy nagy údüben az viz özön után, . . Batizi műve. RMKT. II. 113—120. l. Nagy Sándor e művet jegyzékéből kifejejtette.

19. 142^a—146^a : HÏSTORIÁ ABÏGAÏL UXORÏS NABAL &[c]. abigail afzfzony historiaiát, . . Az 1560-ban »az kis küküld mentébe[n]« szerzett bibliai historia kiadásait l. Szabó K. Régi m. k. I. 319. és 323. sz. a.

20. 146^a—154^b : AZ DAVÏD KÏRALNAK HÏSTORIÁIA | Urias[na]k feleségevel volo vetkerül, mikeppen David Uriást az hadba[n] loab ál | tal Rába várafának viváfakor meg ötlette, az után Bethabét feleségül el vette, | Nathan Propheta[na]k meg feddésérül : e mellet szép intéfekkel moftanaba[n] fzöröztek. | Ad nota[m]: Mostan valo údüben. Vel ad Crammeru[így!] Thomæ Hist : Kezdete: drága dolgot mondanék hogy ha meg halgatnátok. Decsi Gáspárnak ezen 1579-ben írt műve kiadásait l. Szabó RMK. I. 264. 357. 358. sz. a.

21. 154^b—160^b : AZ ERÏS SAMSONRUL VA | lo historia : mit chelekődöt az Isten ú általa az Philisteusokon : az Izrael népet mint szabadította meg : az ellenség kezébül : és mikeppen Samfom | husz esztedeig itéle Izraelt : es végre mint chalatkozot meg egy afzoný állatul. || [155^a :] HÏSTORIÁ PULCHRA. | sok erös vitezek voltak ez világban, | . . Kákonyi Péter e művét kiadta Szilády RMKT. II. 289—301. l.

22. 160^b—173^a : AZ NAGY SZENT TOBÏ | ásnak világban valo életirül, változo szöröncséierül, Istennek | rola gondviselésérül, fíanak kis Tobiásnak házafágarul, testomentomáru, és halálokrul valo historia követkőzik. || [161^a :] meg mondom az nagy Tobias[na]k

életét, | . . . Munkácsi János munkájának egyetlen ismeretes kiadását (csonkán) l. Szabó RMK. I. 1618. sz. a.

23. 173^a—173^b: Cantio Pulchra. Ad notam. Dicserd az I[ste]nt mosta[n]. | látod mely rövid mulando ez világ, | . . . kiadta Erdélyi P. EPhK. 1888. 165—166. l.

24. 174^a—180^b: AZ ÎFFÛU TOBÎASNAK HÎS | toriáia, az Raphael Angyallal volo utra eredéferül, és az által az | nagy haltul valo meg szabaduláfárul, végre az Angyal intésébül úné | ki házafságáru, és az Raguel léányának el vételérül, melynek hét Ura | ötletetöt meg az ördögötül, és attul mint menekődöt meg az iffiu Tobias, | az Angyálnak tanítása által, végre vízfha térésérül az ű vén Attyához | feleségevel edgyetemben. Ex Capite Tobiaë 5. et ceteris. | minden embert erre szívem szörint kérök, | . . . A végén ez áll: »Debreceben nyomtattatott ki Csaktornyai Iános | által, ez historia. Anno Dni 1597.« | Mint Nagy S. (id. h.) megjegyzi, ezzel a használt ismeretlen kiadás emlékét őrizte meg. Kiadta Dézsi András e művét Szilády Á. RMKT. V. 58—70. l.

25. 181^a—184^b: HÎSTORIA AZ MACHA | baeusokru, lrt második könyvbül szöröztetöt versökben | Cegledi Nyri János által, az Kevi Anyafzent egy[ház]nak | Lólki Pásztorá által. Ad Nota[m]. Régý nagy údöbe[n] vala Afsyriaba[n]. | Kezd. gyakor emléközet vagyon az szent írásban, | . . . Czeglédi Nyiri János, ill. a versfök szerint Gyöke Ferencz e művéröl l. Szabó: RMK. I. 326. sz.

26. 185^a—200^a: AZ SZENT PAL APOSTALNAK | eletérül, és haláláru való szép historia az sz: írásbul verlekben szereztetet. | llosvay Peter Deak által. | [S]okat szoltam immár¹ szent írásbul, | . . . kiadta Szilády: RMKT. IV. 173—207. l.

200^b—201^b: üresen hagyott levelekre egy német levélfogalmazás, Uy Esztendő napjára vallo hálaadás, és könyörgés kezdete, egy magyar levél záradéka, mint probatio calami van beírva 1716. máj. 26-ról Légrádi Horvát Jánostól.

27. 202^a—208^b: AZ KÔRÔZTÔLÔ SZ: ÎANOSNAK FO | gantatásáru, születésérül, hivatalyáru, hűségérül, tudományáru, fogá | sáru, és haláláru való szép historia. | iöy segétségül Ura[m] Istenem illy nagy szűksége[m]ben, . . . Varsoczi István e munkáját, melyet az utolsó strófa szerint 1635-ben »Szent Gergel Sovány hetiben« Kozárban szerzett, kiadta Nagy S. EPhK. 1885. évf. 172—181. l.

28. 209^a—219^a: ÎOSEPH HÎSTORIÎAÎA. | iosephnek meg mondom az ű Cronikáját: | . . . Nagy Bánkai Mátyás [itt az utolsó versszakban: »Banczai Matthyás van] művét kiadta Szilády: RMKT. IV. 5—26. l.

29. 219^a. Véttköztem Ur I[ste]n én te ellenöd, . . . | 5 versszakból álló költemény. Kiadta Erdélyi P. id. h. 1888. 166—167. l. 219^b: üres.

30. 220^a—231^b: AZ VOLTER KÎRALÎ HAZAS | ságáru valo igen szép Historia, Az Francisco Enek notáiára. | egy Cronikát mondok

¹ Igy, Sziládynál: immár néktök.

kérlek halgafsátok, ... Istvánfi Pál ismeretes művét l. Szilády : RMKT. II. 27—52. l.

31. 231^b—236^b: SZIGET VESZESERŰL | való Historia. Ad Nota[m] Arpad vala fő az Kapitányságba[n]. | A névtelen szerző az utolsó versszak szerint 1566-ban írta művét. Utána ez áll : »Perfeci hanc historiam. Anno 1679 Die 20 Decembris. | ego Michaël Déák. Tulipános initialéval. Nyomatott töredékét l. Szabó RMK. I. 370. sz. Töredéke megvan a Lugossy-codexben is; teljesen csak itt maradt fenn. Kiadta Szilády : RMKT. VII. k. 300—311. l.

32. 237^a—240^a : BUDA VESZESERŰL | és Török Bálint fogásáruul valo historia. | siralom adaték fok rőndbéli népnek, | Tinódi ezen historiás énekét l. Sziládynál RMKT. III. 270—6. l.

33. 240^b—242^b : BOCZKAI ISTVANNAK | quondam Magyar és Erdély orlzágnak Fejedelmének izomoru | haláláruul valo Izép ének. Nota : oly buval bánattal. | mély álomba[n] merült, ... Sepsi Laczkó Máté is felvette krónikájába s először itt jelent meg : Erdélyi Tört. Adatok. Szerk. Mikó I. III. köt. (1858.) 104—108. l. Nagy Sándor kiadatlan-
nak jelezte. Másodszer kiadta Erdélyi P. (EPHK. 1888.) 61—64. l.

34. 243^a—250^a : VILAG KEZDETITVL LŐT | Dolgokrol¹ | Foeldet menyet | melly nap Isten helhete, .. Dézsi András e művét l. Szilády RMKT. V. 7—20. l.

35. 250^a—256^a : AZ SIDO ES MAGYAR NE | MZETRŰL mikeppen az ur iften Ifralnek [így] nepet Æ | giptumbul Es hasonlo keppen az Magya | rokat Scithiabel ki hoza. | Ierfze emlekezzünk az őrk Iftennek csudálatos | nagy hatalmátságáruol, .. Farkas András e művét l. Szilády : RMKT. II. 13—24. l.

36. 256^a—260^b : AZ ISTENNEC IRGALMASSA | garul es ez vilagnak háládatlansagarul. | Szannyad Ur I[ste]n az te népednek illen nagy romlasat ||.. Szkhárosi Horvát András e művét l. Szilády : RMKT. II. 199—207. l. A szereztetés helyét megnevező szavakkal (»Tallyán ezt«) szakad meg s így belőle csak az utolsó sor hiányzik.

Itt egy vagy több levél hiányzik a kéziratból.

37. 261^a—266^a : »Szantalan sok ioval az nagy Ur I[ste]n«, szavakkal kezdődik, mely Nagy Tolnai György *Az szent Jóbról* írt művének 5-ik versszaka; hiányzik tehát belőle 1—17. verssor. L. Szilády : RMKT. IV. 57—68. l.

38. 266^a—268^a : BATORITAS HALAL ELLEN. im hol vagyok edes uram Istenem, .. Szepetneki János ezen énekét l. Szilády : RMKT. VI. 193—196. l., a 366. lapon e codexet is említi.

39. 268^a—268^b : AZ ALHATATLAN VILAGRUL. | [Mihály deák jegyzete : Ad Nota[m]. Hogy Jerusal.] mikor meg gondolom ez világ dolgát | Nagy S. említi, hogy megvan Bornemisza Enekeskönyvének CCXLVIII^a—CCXLIX^a levelein. Itt csak a 11 első strófája a 12-ik e soráig : »mert űk ebben néked nem Hatz[alhatnac]« van meg, hiányzik tehát végül 11 versszak. Így itt két vagy több levél hiányzik.

¹ Javítva rul-ból.

40. 269^a—273^a: »[fényes]becké leszünk, mint az Istennek szep szent Angyali | igaz ollyac leszünc,.. szavakkal kezdődik. Az utolsó versszak szerint Bornemisza Petőr a szerzője s mint már Nagy Sándor észrevette, Énekeskönyvének CCXX^a—CCXXV^a levelein is közölte. »ISTEN VAROSAROL, AZ MENY- | orfzagrol valo Enecczimmel. Itt az 1—39. strófa s a 40-ik eleje hiányzik. Újabb kiadása RMKT. VII. köt. 249—260. l.

273^b—274^a üres.

41. 277^b—277^a: FABULA. | Egy Rokárul, Farkasrul és Orosz-lanyrul kezd. »Egy Farkas igen éh lévén, erővel el vén egy ludat az Rokatul,..

277^b—278^a: Egy Porrul Farkasrul Rokárul és egy Saitrul. Kezd. Egy Szánto embör méne ki az mezőre szántany, .. Mindkét mese másolat Heltai gyűjteményéből; az előbbi a LXX., a másik a XCVII. fabula (Imre L. kiadásában 160—166., 231—234. l.) némi, különösen a másoló tájnyelvi sajátosságait visszatükrözőtető módosításokkal.

279^a: üres.

279^b: Mihály deák feljegyzése az Inkei Jánosnál volt 198 r. forinton való osztzkodásról. Mivel a másoló származására, életviszonyaira nézve továbbkutatásra némi útbaigazítást nyújt, álljon itt egész terjedelmében:

Az minemű 200 R. f. forint volt Inkej Ianosnál kettő hiján: aztot föl vottük Dornyai halász Mihállal: Király Iork fiával. Legradi Atádi Istvannál: En Mihály Déák: az mely 200 R. f. bul kettő hija volt. abbul kettő hiján 40 R. f.: ki völt az maga asztalánál az maga taradságara. Melyben Apát Uram Legradi: Rreségi Adam: Zajgar Istvan, es Görög Miho, ottan akkor jelen voltanak hogy ki vötte. En azon pénzt hozzám vévén pöcsét alatt. es ezen penzőket En nalam Mihály Déáknál magunk között el osztottuk: Virgyei Szennyan Fejér Istok vaj felét el vitte hogy töb tárfáival osztozik véle. Enis Mihály Déák. Atádi István, mögint Dörnyei Király Isok, es halász Mihál föl vottünk ányit mint Szennyan, de mögint esztöt két felé osztottunk [Király Istókkal], mert en Mihály Déák Itadival [igy] felének felét vottük föl. mi mögint ezön nyögyed részt Atadival két felé osztottuk. es az minemű nyereségünk volt: az károk elöt az förtésökön, annak nyereféjét is Atadival két felé osztottuk. az ő pénzi volt töb benne hogy fem enyim Mihály Déáké. eztöt praetendálta rajtam. hogy ennekem nem köllött volna annyit nyereséget fol osztatni mint ő néki: mind azokban is meg igazottunk egy más közöt: mivel hogy én az károk után foközr jártam Groff Bottyanyihoz. zaborgyoni Eö Excellentiajához, es fzélel minden felé dologba az magam lován es költségén Atadi nélkül, holot ő is ugy tartozot volna fáradni, mint en, nem fáradot fóm köllöt annyit. ezökrül fزامot vetottunk egy más közöt, azon nyereséget melliet vöttem tüle, az en fok fárad-ságomat meg számlalván ki tölt nála.

Megjegyezzük, hogy az írás karaktere nagyon elüt Mihály deák kezeírásától, úgyhogy vagy mást kell írójának tartanunk, vagy Mihály deák agg korába kell tennünk, mikor már vagy kedve nem volt oly figyelmet fordítani az írásra, mint az énekek másolásakor, vagy talán keze és látása meggyengült. Leginkább D írásával egyez.

280^a. Lóorvosságjegyzék. *Hogy az te lovad mindenkor vidam legyen.* XVIII. századi kézírása.

280^b: Exemplum de Deo. | Christus Urunk hafomlitatik az Madárhoz, kit az tűzben irnak; es róla ezt mondgyák: | Hæc perit

et vivat, fed tamen ante creat. | Ez el vész hogy élyen, és magát uijonnan terőmti. (Fénix madár) | Dicit Christus. | Similis factus fum Pellicano folitudinis. | Hafonlatosfá lőttem az pusztán való Puplicánhoz. ki az ú maga teltét, fzivét, | és vérét megh | zaggattyá fiainak éltetéféjért.

280^b : Anno 401 bé fzálla Magyar nép Pannoniában és Atila volt első Királyok | ez volt penig Bendeguznak fia és az nagy Nimrot[na]k unokája. Ezután Sz. István Király volt. ez után Sz. Imre Herczeg. utanna Sz. Laszlo. utanna Béla.

Az Magyarok penig fzarmoztnak két jeles férfiakul. egyiknek neve vala Hunor. 2-diknak nagy Magor és ettül nevezettunk az Magortul Magyaroknak. es Hunortul Hunus[na]k. es ezektül az Magyarok fzarmoztnak. es bé jöttek Magyar Országban, kit neveznek bő Pannoniának, mert im az kernyernek [így] Déákul panis neve, az panisrul híják jo Magyar Orzágnak : az az bőv Pannoniának [Lehuzva utána : az bőv] az az bőv kõnyeres Orzágnak : Nevezik vala tejel mézzel folyo Kóvér földnek : Mert bovelkodik arannyal ezüstel, onnal, vassal, ércsel, jo borokkal. es jo Öreg barmokkal. Erdej vad állatokkal, és minden madarakkal, minden féle jó halakkal.

Itt megszakad a szöveg, melyet sem Székely István, sem Heltai, sem Pető krónikájában nem találtunk. Valószínűen valamely 17. századi naptár mellé csatolt krónikából van kiírva, vagy latinból fordítva. Ez az etymologia különben eléggé ismeretes.

42. 281^a—282^b : Hystoria [így] Divi Stephani | zent Istvan[na]k halálát jelentem,.. A versfőkből »Szent Gratianus« jó ki. Szerző Erdéli Máté. Kiadta Nagy Sándor EPhK. 1884. (IX.) 162—167. 1. és Szilády RMKT. VII. k. 10—13. 1.

282^b : Probatio calami, magyar levél befejezése : Anno 1775. die 20 Februarii stb.

43. 283^a —286^b : A Szent irasbul vetetett Kerdések. | Job. Capti. 21.

283a : Talald el motsoda [így] ez. Mi lehet magafsabb az égnél, mellyeb az pokolnal, hofsab az földnél, fselefsőbb az tengernél. Felelet : Az Isten[ne]k dicsőséges uralkodafa[na]k nincsen vege. se[m] határa fem penigh sülle Jesus Sirach : Cap : 25. Találd megh micsoda ez vilagon az legutalatosb. Felelet : három dologh ; Az fzegény kevély, gazdag hazug, és vén parálfzna. Micsoda fzeb az Isten élőt. Felelet : Az attyafiaknak égyenésegek, az mi felebáratunknak fzereteti, es az, mikoron az hazafsok jo alkusnak egymáfsal. Prov : 30. versf. 25. Talald : micsoda megh elégethetetlen ? Felelet : Negy dologh ; az pokol, az afsfsony ember méhe, az melly bé rekesztetet : az föld mely vizzel megh nem elegendik ; es az tűz melly nem mondgya elég. Találd megh micsoda ez ; Nem nagyob az egégnél, és négy ló ne[m] vonhattya azt fel egy hegyre. Felelet : egy gombologh fonál, mert tsak az fónál mégyen utanna és az gombolagh hátra máfz. Találd megh : Mely országban nem terem fa és fü, tetet sem vifel és éltet, mind az által minden[ne]k megh adgya hafomlatofságát. Felelet : Az Tükör minden dolgoknak megh adgya az ő abrázattyát.

283^b : Az Istenrül. Kérdés. Míe nincs Isten[ne]k . . . stb. Ez és a következő részek [284^a : Az Szentekrül. 284^b : Az vizekrül . . . Az fz . . . rul. 285^a . . . Az allatokrul. 285^b : Az egrül . . . Az emberrül. 286^b : Az bótürül. A lap végén : Finis harum rerum] megvannak a »Mefes könyvecske. | MELY VYIONNAN | MEGEKESITETET RÖVID ER- | telmes Kérdésekkel és Felele- | tekkal. | *Mostan* | Német-

ből Magyarra fordítatt. | [Vignetta egyes vonalkeretben: egy koronás király pálczát tartva kezében, egy parasztra mutató emberrel és két sáskával] | Lócfeñ, | — | Nyomtatattot 1629 eftendőbe || (4°. A—G₃^b.) cz. nyomtatványban, melynek egyetlen csonka példánya a M. Tud. Akademia könyvtárában van.

Ezek szerint a kézirat 43 darabjából a legtöbb (19) a bibliai epika körébe tartozik, 9 vallásos ének, 4 oktató-feddő ének, 3 magyar historiás, 1 világhistóriás ének, 1 egyháztörténeti elbeszélő költemény (Spira Ferencz) 1 széphistória, 4 vegyes prózai mű (eredeti és fordítás) és 1 latin verses oktatóköltemény töredéke.

A Mihály deák codexének legnevezetesebb prózai darabja a *Mikházy Szécsi János Rettenetes dolga*, a különben is szegényes magyar visio-irodalomnak sok másolatban elterjedt s népszerűvé vált képviselője. Tudomásunk szerint eddig ez a legrégebb másolat. Az elbeszélés szerint az esemény 1645-ben történt Fogarason, sőt maga Rákóczy György,¹ az »erdéli vajda«, nyolczadmagával jelen volt, mikor a tetszhalottat el akarták temetni és így tanúja volt felébredésének is. A visio két részből áll, *pokoli és mennyei utazásból* s később nevezetes változáson ment keresztül. Ez az első szerkezet (pl. Szent Vid kalauzolása) katolikus eredetre vall, de később protestáns visióvá alakítják át. A »mennyei látás«-t elhagyja s a pokolban »ijás-fijas« ablak nélküli apró házakba a jezsuitákat is elhelyezi, a kik ott ültek a setétségben s Szécsi Jánostól izenetet küldtek föl a másvilágra. Ezzel szemben újabb fejlődési fok a *Gál József kecskeméti gulyás látása* (1740), melynek keretébe katechismus és katolikus-protestáns polemia van beillesztve. A műveltség terjedésével az ilyen emlékek mindinkább pusztulnak s mivel ezek nemcsak művelődéstörténeti, hanem folklorisztikai és nyelvészeti szempontból is tanulságosak, érdemes volna őket összegyűjteni. A Mikházi Szécsi János látását a Mihály deák-codex közelkorú másolata szerint betűhíven itt közöljük.

Szécsi János[na]k mutatot rettenetes dolog 1645 Esztendőben: Az hitelenek[nek] pokolba[n] való iszonyu gyótrelmókrúl és hintétfekrúl: ^a mely minden Istenfélő emberek[ne]k rettenetes, és minden bűnbe[n] heverők[ne]k félelmes, és poenitentia tartásra oktato intes: Mind azon által kétségbe[n] lenki buneiért ne efsék: mert K[ris]tus Izavai ezek: élek én I[ste]n, ne[m] akaro[m] az bűnös[ne]k halalát, hane[m] hogy meg térjen és ellyen.

Egy bűnös Lelek[ne]k látáfa.

Elsőbe[n] el jűve én hozza[m] egy fejr galamb, és monda: te az hatalmas I[ste]n[ne]k föllötte igen nagy bűnös fia vagy. Felelek én ara: ugy vagyon, Izabad Eő Főlsége en vele[m]. Azon közbe[n] előlem el enyélzék, én pedig mindgyárt el ajulék, és annak utánna oly nagy betegségbe[n] volta[m] fél efsztendeig, hogy fem lábamat, fem kezemet, ne[m] birta[m] föl, melyre osztan fok képpen fogádást tette[m] az Ur I[ste]nnek, kik közül ez lón leg foganatosfab, hogy mikor eltölt volna fél efsztendeje en nyomoruságom[na]k, hogy tsak az Ur I[ste]n gyogitson meg azon nyavalából, az én förtelmes undok bűneimből

¹ A többi másolatokban helyesen Rákóczi György neve szerepel, kétségtelen, hogy a Rákóczi *Zsigmond* név csak tollhibának tekinthető.

² Tollhiba: *büntetés* helyett.

ki térők, es mihelt az én ízivembe[n] ezt meg gondolá[m] beteg ágyambul mindgyárt föl ugrá[m] és olyanná levek mint ha ízász éftzendeigh valo egéfében lettem volna. ||

De mind az által meg ne[m] emléközem, az én Istenem[ne]k töt foga dálimrul, sem az én meg gyógyuláfim[na]k napjárul, hane[m] az nap kétízer parásználkodtam.

Es ismét egy fejér galamb el jüve, en előmbe[n], es monda énnéke[m] : hol vagyon az te Istened[ne]k töt fogadáfod, melyre tsak veszteglyék. Monda ismet az Angyal, bizzál az te terömtö Istenedbe[n], mert noha fogadásodat meg ízgedt : de mégis az hatalmas I[ste]n ne[m] akarja kárhozatodat, hane[m] azt akarja hogy meg esmérjed ötet ki légyen, és az ű röttenetes vérös oftorát mi légyen.

Mondék néki : kénfzörítlek tégedet az élő I[ste]nnek nevére, hogy megh mondgyad ha te I[ste]n[ne]k Angyala vagy, avagy peniglen kéfirten vagy én rajtam ; felele es monda, mind meg bizonyitom hogy I[ste]nnek Angyala vagyok, és az mely házba[n] az Urak votsorához kéízültek, és az afztalt is meg terítették vala ; az fejér galamb egy Angyallá tünék edgyik ízárnyával az agyak ízögeletit, az máfikkal, az másik kat [így] érvén az háznan, és monda néke[m] : Látod è hogy Istennek Angyalla vagyok, bizony mondom tenéked, hogy menybül ízállotta[m] le hozzád de el hadlak tégedet, híted penig erős légyen tenéked és el tünék előlem. És mindgyarást én reá[m] egy nagy álom érközék, es ugy el || aluvá[m] hogy harmad napigh én benne[m] lelket ne[m] érzettek vala, de az harmad napon hétízer hallottak ízozatot tülem, és az mely koporfoba[n] ízegeszek volt olyankor ki vettek, és az ház földén el nyuitoztattak. De mihelt azon helylön föl ébredék, hátt nagy sűtéflég vagyon az Palotaba[n] és el jüve egy nagy fekete orru verös-vermös nagy ízözü, bűdös ízáju egy arasz fogu, hafétot fűvegü legény, és monda néke[m]. Kéízfen vagyé társ, és en mondék néki : az mitt én felöle[m] elvégezet az I[ste]n, en abba[n] hátra álló ne[m] vagyok, meg ragada engemet, és kérdé[m] hová víízen ; monda hogy Pokolba[n] : kérdém hogy miért víízen Pokolba[n], es monda : hogy az nagy Ur akarattya, hogy láísa[m] az ű Orízágát minémü, azon közbe[n] mindgyárt el ajulék, és égyízőr tekénté[m], hát egy nagy fekete keröngö lyukkon gradits módon víízen alá.

Kérdém tüle ki vagy te ? Monda hogy ő volna az Luciper Komornyikja ; és hogy azon az lyukkon alá jutánk, az után ismét — egy nagy temerdök vízen vin által midön által mentünk volna egy nagy temerdek ízötétséget érenk ; onnéd ismét előb mőnénk, egy nagy temerdek tüzzele valo lángadozo vas kapuhoz jutánk, előtte meg álván, ot egy kis világotskát látánk ; az kapura penig ez vala || föl metsve : Tűz Ördogh, Tűz ember, Tűz álló, Tűz béka, Tűz kígyo, Tűz Skorpio, és minden ízfonyu undok fortelmes állatok.

Es mindgyarást hallék fogh csikorgatást, és nagy átkozodást, és föl nyíllék az kapu előtünk, és bé mőnénk rajta, te hátt egynihány ízász ördögök vannak az ajton. Az után ismét három kapukon mőnénk bé ollyan[un] utalatoísakkon, és az Ördög ízájából az láng ki jövén ugy bögnek vala réánk, és ugy csapják vala bé utánnunk az nagy röttenetes vas kaput, hogy ugy tetsig vala, mint ha az ég, és az föld öszve romlot volna, ezen én holt elevenyen levék, azonnal mindgyarást vin elejbe[n] Luciper[ne]k, és meg réasztván azt ; monda az Komornyik[na]k : Eze az íffju ? ez monda az Komornyik ; ez.

En tekinté[m] hátt Luciper asztalánál űl[ne]k az nagy Urak, Királyok, Császárok véle rőndel űlnek vala, az asztalon penig nékik ételek vala : Tűz, kígyo, tűz béka, vas lepény, kü könyér, és vérbül csinályít fűszölög bűdös étek. Vala az Császárok, Királyok es Urak hátok megöt egy Ördög, mindeniknek, és az mellyik ne[m] élzik ugy íuittják vala az korbatsal az ördögök, hogy tetetül fogvan talpig ketté hafad vala, || és mégis enniek kel vala, és az Luciper[ne]k egy íngni 12 fogak vala[na]k, maga penig vérös posgás, arcsul mind tiszta tűz vala, és az ízájában még annal is hóízfabak valának fogaj.

Es az Komornyikot rivasztvan, monda : vid el had láísa földemet, és egy kevelsé távul vin az afztaltul, láték egy tűz kemencsét, benneis tűz égh vala, és vetének egy embert belé, és ugy el égeték hogy tsak annyivá len, mint az öklöm, és ki vővék belöle, és egy kis fekete vízel meg móísaék, és ismét olyanná

lön, mint az előt vala. Es meg átkozá előfzör az I[ste]nt, annak utánna Mennyet, földet, és az Tengert, és mind az egész Mennybélieket. Kérdém az Komornyikot miannak az oka? monda ez az ember úgy mond igen főszvény volt, életébe[n] Izegény őszvegyeken, árvakon ne[m] könyörült, sem atya fiain; az nagy Urhoz sem tért meg, hane[m] az ű gazdagságába[n] bizta el magát, ez Világnak Izolgált ne[m] az I[ste]nnek, már it Pokolba[n] ez léfzen kinnya öröckén.

Az I[ste]nnek könyörge[n]y kezdék és meg tilták, hogy az I[ste]n[ne]k nevét; Istennek ne mondaná[m], hane[m] nagy Ur[na]k, mert az tűzbe[n] vetné[ne]k;

Onned előb mőnék és látá[m] hogy az embert tűzes lancsokkal meg kötözték vala, kerdem mi annak az oka? Monda az Komornyik: ez minden féle bárátyát meg ölte vala, es atya fiát meg utálta, || kergette, rágalmazta nyelvvel: azért elfset Pokolban mindig Izagattyák az Ördögök, ismét őfzve csinyályák; ismét el Izagattyák, kinek vége ne[m] léfzen Ioha.

Az Komornyik enge[m] őlebe[n] hordoza, mert ha le tet volna mindgyárast meg égte[m] volna, mert vagy fejem főli vagy talpa[m] alá nézte[m], de mindenüt tűz láng volt; Onned előb mőnék laték egy tűz ágyat, mely ágy tűzes kalzával, és tűzes berétvával vala rakva, és egy embert nagy átkozodással belé fektetének, és olyanná metélék, mint egy iz: ismét őfzve csinyályák az Ördögök, az mint az előt volt. Kérdém mi annak az oka? monda az Komornyik, hogy ez öldöklő és vér Izomjuhozo ember volt éltében, azért mind öröcken ez léfzen kinnya Pokolban.

Ismét előb mőnék, látá[m], hogy egy ember[ne]k rakva vala tűzes férgekkel az Izája, és az Izáján kis bé mégyen vala, kerdem mi az oka? moda [igy]: ez az ember az más Világon Izitkozodo, átkozodo ember volt, az lelkével éltebe[n] Izitkozodot, átkozodot, és léfzen azért jutalma öröckén.

Onned előb mőnék [igy] egy kevelsé, látá[m] hogy egy ember[ne]k az nyelvét az nyakán valo fzirtján vonyák vala ki, és aprora metélék vala; Kérdém [m] mi az oka? monda az Komornyik, ez éltében hamis törvény Tévo volt, hamis itéletet töt, Izögyényöket rontot, és az törvént || hamifsa, az hamifsaögot igazra forditván, azért ez léfze[n] jutalma öröcke[n].

Onned előb mőnék lata[m] hogy embert tűzes Izekérbé űltettek vala, tűzes ördögök valá[na]k környülötte, és tűzes fogakkal Izagattyák valn az ember[ne]k testét, ugy hogy végre lemme ép nem marat vala benne, és ismét őfzve tsinyályak vala az ördögök az testét, mint az előt volt, ismét ujobban kezdik vala az Izagatást, kerdem mi volna az oka? monda: az Usorás volt éltebe[n], az Izögyényeken Usorát vöt, azért kinnya ez léfzen Pokolban.

Ismét előb mőnék, látá[m] hogy egy tűzes Izekérbe[n] emberek űlnek, kárttyát kocszkát jádtsnak vala, kerdem okat mi volna? monda az Komornyik, hogy azok életekbe[n] azal töltöttek el az napokat, azért ez léfzen jutalmok öröcken.

Onned előb mőnék látam hogy egy emberre tűzes mentét attak vala, és tűz füvegöt az fejébe[n], azon képpen az Afzizony állatra adtak Csifra öltöze-töket, és ugy Izagattyák vala raitok az ördögök, ugrándozván környülöttök, nagy hahotával csufollyák vala. Kérdém mi volna az oka? monda az Komornyik: ezek életekbe[n] kevények Csiffrák és Izögyények[ne]k csufoloi volta[ana]k; azért ez léfze[n] jutalmok öröckén.

Ismét mőnék, látam hogy egy ember[ne]k az nyelvét, az küldökére vonyák ki, tűzes fogokkal, kerde[m] mi az oka? monda: ez életében el ki vonta torka föl verve az másét, azért ez léfzen jutalma öröckén. ||

Onned előb mőnék látá[m] az emberek tűz küvekkal, tűz högyet hajjal[na]k, de Ioha által ne[m] hajgálhattyk vala, Kérdém mi az oka? Monda az Komornyik: ezek naprul napra vitották vala bünöket, nem tértek ki belöle, azért ez léfzen büntetések.

Ismét előb monékn, [igy] látá[m] hogy emberek tűz almát rág[na]k vala vérrel előgyitöttet, kerdem mi az oka? monda az Komornyik: ezek Tolvajsággal, ember öldökléssel végezték el életeket, azért ez jutalmok.

Onned előb mőnék, látá[m] hogy az emberek tűz kemetsébül tüzet kabdosnak vala, kerdem az okát: monda az Komornyik: ezek kabdosással es hamissággal költették el az más Világon életeket: azért jutalmok ez léfzen öröcken.

Onned előb mőnék, láta[m] hogy az emberek[ne]k ízájokbul tűz és vőrőstajtékok fornak vala ki. Kérdem mi az oka: monda az Komornyik: ezek az igaz embereket nyomorgatták, árvákat, özvegyeket, uton járokat meg nyomorgatták: azért ez léfzen büntetések öröcke.

Onned előb mőnék egy igen nagy Tohoz, ki ez Vilag[na]k nagyob refin látsik vala, és az víz fekete vala, és engőmet annak közepibe[n] egy ízör ízára ültetének és ot engemet meg kérdének: és ot tőtte[m] fogadást az élő I[ste]nnek, mellet halálommal is bé tellyesítők: Es hogy ki vőnnek engemet onnét, láta[m] hogy az Tonak egész ízélin emberek jajgatnak vala tűzbe[n] ugy égný, és egy Vas kalánnal ízák vala az bűdős too vizet, de loha eleget ne[m] íhat[na]k vala. Kerde[m] mi az oka? Monda az Komornyik: ezek életeket rélzégségbe[n], tobzodásba[n] tőltőttek el, || azért nékiőkis ez véghetetlen kinnyok és jutalmok léfze[n] öröckén.

Onned előb mőnék latta[m] hogy az ördögök az Afízony allatok[nak] az ízömére[m] testeket tűzes valsakkal ízitogattyák vala: es tűzes rudakat vonyogat[na]k vala az ördögök rajta. Kerde[m] mi az oka? monda az Komornyik. Ezek parázna[lg]ba[n] tőltőtték el életöket, azért ez léfze[n] jutalmok mind öröcken.

Ismét előb mőnék, és mőnék egy főtét barlangba[n], ki teli vala arannyal, monda az ördög. Végy benne, én ne[m] vévek. Monda az Komornyik: jo ízörőncsed hogy nem véll: mert ha vőtél volna: az mind tűz volt és mindgyárt meg égtől¹ volna.

Annak utánna vinek² egy főtét piatsra, és mind egy ködből támádot egy kis világotksa, de az is az ördög által vala, tekénték hátra, hátt az Luciper[ne]k fő piatsa, es mind kigyot, békát, kü könyeret, vas lepént arulnak vala rajta.

Onné előb mőnék mijs homályos piacsra, és lata[m] hol katona, hajdu, és vér ízopok mind ott vannak, mind tűz, láng átok vala: es ugy vagdal [így] vagdalkoz[na]k vala, azt mondgyák vala; Ördög velünk nagy útközetet ízömben mőnetelt téznek vala, és ha valamellyik az máfikát lé vágja vala: azt az ördögök mindgyárt föl támasztyák vala.

Az utá[n] ismét minket főtét piacsra vífznek vala, ot mind Török, Tatár, Olasz, Sipos, Dorombos Csigány vala, és ot kinlod[na]k vala.

Harmad Piatsra vive[ne]k, és ot az ördögökkel minden féle nemzetség, egy mas ellen viaskod[na]k vala, mely Luciper[ne]k fő lako Várolsa vala: Ellen penig, hogy az ördögök tűzes Talitskákba[n], tűzzel edgyút égvén, és orditván kinlodnak vala. ||

Annak utánna mőnék: az Urak Csáfzarok és Királyok ízekerihöz de ízinte[n] ott is ugy vannak rőndbe[n] mint ízintén ezen az mi Várafunkkon az Méhízár ízékők.

Annak utánna lata[m] hogy egy kis vékony közön, egy ige[n] köszkönyön, az ördögök Pokolba[n] ítráfára mennek vala: kik az előttőkjárot Paternek híják vala.

Bizonyára el hidgye minden ember hogy ízinte[n] ugy vagyon az ördögök[ne]k dolgok, mikor ítráfára mőnnek, mint az io Katonák[na]k, az kik vítéz-ílégek által horják az Török fejeket, ízinte[n] ugy horják az ördögök Pokolba[n] az nékiők adot lelköket: és ugy lefelködnek az gonosz tévő emberek után.

Ezeknél ögyéb utálatofsab dolgait is írhatná[m] az Pokolnak, de eddig légyön elég: mert hogy mind meg ne[m] írom azokat az miket láttam: egyik oka az: hogy az emberek ugyan el ajulná[na]k, és el efnének.

Másik oka ez: hogy ízámát fem tudom meg mondani; avagy penig írnya, bár tsak az meg írásra is nagy lok napokat ízámlálnék.

Az Pokol penig kénkőves, füstös, bűdős, főtét, naptalan, feneketlen, égő tűz, mind hohérokka[ll] meg rakatot, és rőttenetes, ízántalan tűzzel meg kélzéttöt, fenekete[n] Tömölcs, kitül az I[ste]n: mindeneket, minket is, még az Poganyokatis oltalmazza.

¹ Jav. előbb *égetel* állott így.

² Későbbi v. egykorú, de más kéz felibe írta [vi]ve engemet.

Annak utánna elejbe[n] vinek Luciper[ne]k: és monda énnéke[m]. Te bűdös dög meg érdömlénéd ha nyakkal bé vettetének amaz égő kemöncsébe[n]; de mint hogy az nagy Ur ne[m] engette meg, eregy möny ki innét: de meg lásd hogy foha többé kemöntsébe[n]¹ ne akagy, mert többé ki ne[m] mégy. ||

Es az Luciper nagyot ívölte, és az Pokolba[n] hol mönný ördögök valanak, külömb külömb féle keppe[n] rut undogságos keppe[n] mind fivalkodának; ugy annyira, hogy el hallék, [*szájokbul raita[m] rijat jöt utálatos betegségeknek miatta*]² és föl nyillék³ az vas kapu⁴ mi előttünk, de mihent ki jüvénk rajta meg ugy bé csapák utánnunk: hogy ugy tetség mint ha az ég es az föld özve romlot volna. Es hogy ki jutánk rajta az fekete mezőre. Monda az Komornyik énnéke[m], [maragy]⁵ el itt, mert nincs költségé[m] hogy tovább vigyelek, hane[m] vízha tőrök, de az mitt tuled izenek az embereknék meg mondgyad: Akar Ur légyen, akár Király légyen, akár Császár, mert ha el titkolod, s az után ide hozzatattol, foha ki möneteled ne[m] lézen.

Es annak utánna föl ébredék, hátt el hagyod engemet az Sátán[na]k fzolgája, hátt az én fziwe[m] igen boldog, hátt az én fzivem[ne]k boldog fzsorsa után jüttek az Afzszony állatok én hozzá[m], de en fe[m] ne[m] fzolhatta[m], fe[m] ne[m] csudálkozhatta[m], annak utánna én tüle[m] el mentenek, és estve az házba[n] holt elevenyön bocsattak, az földön el nujtoztatván.⁶

Vége az Pokolbéli látás[na]k. I[m]már követközik az mennyei látás.

Immár két étfzakaja és napja elmult volna az gonosz helyön valo járafom[na]k. Estve ismét el jöve egy fejeér haju fzakallu vén ember, és kerde[m] az nevét ki volna? és monda neke[m]: hogy fz: Vid, és monda én néke[m], no jo fia[m] mit láttal? és mondek neki: oly dolgokat látta[m] hogy még most is holt elevenyön vagyok beleje, és engemet nagy röttenetes mönydörgő feddő befzeddel meg dorgállá; es monda. No jo fia[m] i[m]már az hatalmas I[ste]n fokkal fözöb és hatalmasab dolgokat ád meg látnod, az mellyet az emberek || nekis megh béfzélhets.

Annak utánna engemet az koporsoba[n] is bé fzegezstek volt, egykor tekinte[m] hát egy nagy fejeér lovon ülök, és mellöttem egy felöl, egy fejeér Angyal áll vala, mas felöl ismet az fz. Vid, tehát engemet oly ige föl visznek vala, hogy ez rosz csalárd világ tsak ollyannak tetsig vala, mint egy kerék alma, és az Tenger — ollyannak tetsig vala, mint ha tsak egy csérna fzálat keritöttek volna, az föld környül hogy alá nézek vala, és ez földön az Várafok, Faluk, mint egy fészkek ugy tetsenek vala.

Annak utánna oly föl mégyünk vala, hogy ugya[n] zugnak vala az folyhök, az fejük fölöt.

Annak utánna érenk egy nagy mondhatatlan kübül csinyált Kaput, melynek fem fézlit, fem hoszfzát ne[m] láthatom vala, és föl nyillék mi előttünk az kapu, tehát ollyan nagy fényösség vala oda bé, hogy az fzőmöm világa el vész vala, hogy nem láthatok vala tüle világofsa[n], és hogy bé mönék el vévök alólam az lovat, az mellyen ülök vala, és az vén ember az Angyallal ot maradá[na]k: es látá[m] hogy ot vala az fz. Petör, tehát az ú kezébe[n] oly nagy kults vala, kinek mását foha ne[m] látá[m], és fz. Petör mindgyárását az kezét aranyas vizbe[n] mártá: monda néke[m]. No jo fia[m] fogjad az köntöföm úját és jövel velem, és tekintém[m] magamat, hátt ollyannak tetsig vala az testem, hogy ne[m] nézhetém[m] vala magamat, az nagy fényösség[ne]k miatta, és el indulánk, mönék hatvan puszka lövésnyire, és hogy be jutánk láték gyémántot hogy nagy fényösségbe[n] tündöklük vala. ||

Es annak utánna nagy fényös tizen két kapukon mentünk bé, es egy Váráshoz közzel jutánk, láték ot egy aranyos fzőlő högyet, és kérdém az Vén

¹ Talán *kezemben* akart írni?

² E mondat kihúzza; zárójel ered. nincs.

³ Jav. *nyillakból*.

⁴ Jav. *kapukból*.

⁵ Későbbi betoldás a lehuzott *alugy* helyett.

⁶ Jav. előbb *nujtoztván* állt s *van-t* lehuzva utána írta *talván*.

embertől hogy ha ugyan füzölő hōgy volna az. Monda az vén ember, tsak tetsik tenéked, de ne[m] füzölő hōgy, hane[m] éltető avagy mulato hely, és hogy bé jutánk, egy gyémántal tündöklő Városba[n] tekintékk két felé, te hátt tsak edgyik básttyája is oly nagy vala, hogy füzéit ne[m] láthatom vala.

Es monda az f. Petör: fiam az hatalmas [ste]nnek tsak leg kisebb, es aláb való ditsősége ez.

Ismét tekinték mas felé is, és drága kübül tsinyált házakat láték, az hol nagy fok Angyalok, és fok fejr haju szakállu vén emberek állának vala; és fok dicsőségefse[n] éneklő madarak, és arany méhetskék hogy füzömmel nem nézhete[m] vala; Az Város közöt arany patak foly vala által, és az patak két felől rakva vala fákkal, mellyekön teröm vala drága Balsamu[m], Mirha; Es az vén ember monda: az az patak az mely után foha fenki meg ne[m] füzöjuhozik.

Es lata[m] hogy az madarak és arany méhetskék az fára rópül[ne]k vala, és az fák mindgyárast egynihány keppe[n] meg virágoznak vala nekik nagy fényőségenben.

Annak utanna vin engömet még annál is füzöb és fényősébb ditsőségeseb Palotába[n], és el tekintvén láték füzép dicsőséges vetöt asztalokat, kinél az Angyalok enekelvén vigadnak vala, és edgymást || csokolgattyák vala; Ismét mas fele nézvén, az Angyalok az fejr haju emberek fejk fölöt villagnak vala, és oly ditsőséges füzép Koronákat tartnak vala az fejk fölöt, kikre tsak alig nézhetek vala, es az méhek zöngedeznek vala.

Onnét ki mönénk láték arany barmokat, azok mellet állának¹ vala füzép füzinü Angyalok, és fejr haju szakállu vén emberek, egy füzöm pillantasigh az élő [ste]nnek fzeretetiért egynihányszor föl lobbannak vala.

Es mondék f. Petörnek: Szentséges Atyá[m] had lálsam az [ste]nt is? Monda f. Petör: az Földön mig élsz addig meg ne[m] latod ütet, hane[m] ha büneidbül ki térsz ő f. Fölségehez, holtod után meg látod, és még ennél is ezerfzör füzöb ditsőségef b dolgokat láts, akkoris peniglen ki befzélhetetlen ditsőséges dolgokat adot az én füzömmnek látný, kit én füzájammal meg ne[m] tudok befzélény, elmekkel is meg ne[m] foghatok: de hogy minden körszfény ember vehet tanufágot, az öröcken valo gyöttelemmek eltávozatafára.

Es monda az Vén ember térjünk meg i[m]már fia[m], mert ne[m] engedte megh az [ste]n tenéked, hogy itt továb járjunk, és vizsha térénk, és mi utannunk, oly drága ditsőséges éneklés és csöndülés lön. ||

Mikor az kapun ki jövének, hogy ugy tetség, hogy az én teste[m] virágzik vala; utannunk illen fzo adaték: azt mondgyad az embereknek fia[m], hogy az parantsolatokat meg tartsák s az fzerint járjanak. Mert ennélis füzöb, ditsőséges b dolgok léfznek, mint az mket füzömeiddel mast láttál.

Es vizsha térvén az Vén ember az kapuba[n] igen meg fenyögete és hagyá hogy bé töltene[m] az mket fogadta[m], és töb füzámálthatatlan dolgokat is füzámlala előmben, mellyeket ne[m] füzükség megh irnom, az ideiglen el hadgyván engemet: Monda alugy el it, és egyfzör fuzozatot hallék, hátt test fzerint vagyok. Mondának kell föl tárfom mert igen fokot aluttái, föl ébredék hátt az koporfoba[n] fekfüzöm, es tsak meg nem fulladék, és meg rázkodván az helyön, föl düle mind füzélestül az koporfo, föl ugrám, tehált az Erdély Vajda, [Tudný illik,]² és³ Rakocsi Sigmond⁴ nyoltsad magával az hol temetésem vala, fíratóimis valának. Onnét ki jövék az koporsobul, háromfzor Jusust kiálték, az emberek penig mind el iedének, vala⁵ ideftova futkos[na]k vala, és ki menvé[n] Fogaras Várába[n], azonba[n] fzarándok levelet kérék: az előt penig Parázna, lopo, hamis hitü Tolvaj volta[m], kevé és tobzodo, de i[m]már mind azoktul bucsut vette[m], es el hatta[m]. ||

DÉZSI LAJOS.

¹ Tollhiba: állanak nak.

² Lehuza.

³ Későbbi betoldás.

⁴ A fentemlített két változatban: »hát imé az Erdei Fejedelem ugy mint Rákótzí György, a' sir széllinn áll vala.«

⁵ Későbbi betoldás.

ADATTÁR.

PETRŐCZY KATA SZIDÓNIA VERSEI.

(Harmadik és befejező közlemény.)

XXX.*

Más. Nótája : »Forog az Szerencse, mit«

1. Világi sok buba sértegető gondba
Mí a leg keserveseb
Kit emészt betegség fáydalmas nagy Inség
Vagy vesztegeti sok seb
Oránkint halálát várja kimulását
Ahoz lévén közeleb
2. Halálhoz hasonló sokszor felljöl muló
Rabságbéli gyötrelem
Ki szabadulását sem vígasztalását
Nem lévén segedelem
[53. 1.] Immár nem várhatja könyves szemmel látya
Hogy dolga veszedelem.
3. Sokszori² kárvallás keserves pusztulás
Az ki szíveket gyötör
Vagyombúl néntsenre ki jut-e veszélyre
Hid el hogy nagy éles tör.
Emésztő gondokkal reméntelen sorsal
Az szerencse reá tör.
4. Vétkei miat ha valakit halálra
Üldöznek mely fájdalmas
Retteg nem nyughatik elméje hanjatik [59. 1.]
Minden dolga unalmas.
Egy álma sints czendes dolga veszedelmes
Bús élete siralmas.
5. De sok ki majd meg hal oly orvosra talál
Hogy élete megmarad
Sokszor szeginjségbül sanyarú Inségbül
Véletlen kincze² árad.
Sok nehéz rabságbül halál kapujából
Életre vígan virrad.

* A Thaly-féle másolat szerint e vers előtt az eredetiben egy 18 soros vers ki van húzva.

¹ Sokszor — ² kencze.

6. Sok vétkét megbánván életét jobítván
Nyér kegyelmet fejének
Rettegési mulván ismét meg újulván
Nyugodalma szívének.
[54. 1.] Megtér 's elfelejti buját sem említi
Örül szerentséjének.
7. Azért keservesebb nintsen gyötrelmessebb
Világon az hű szívnek
Álhatatlanságnál 's máson kapó társnál
Gyötrelmesb az elmének.
Ahol boszuságal háladatatlanságal
Fizetnek az Hűségnek.
8. Orvoslást az ellen akár meddig éllyen [60. 1.]
Már soha nem remélhet
Naprul napra ujul bánatya tüze gyul
Csendes orát nem érhet,
Rettegve jár és kél még árnyektul is fél
Nyugodalma nem lehet.
9. Hűségtelességbe 's hozzá kemenségbe
Ha egyszer kedves társát
Találya véletlen ohajtya szüntelen
Hű szíve meg csalását
Hogy kinnal hálálja mezére merget agya¹
Siratya megunását.
10. Hát én szeginy lélek hogy ne keseregjek
Kinek nagy részem ebben
Igaz hűségemért hű szeretetemért
Juték olyan veszélyben
[55. 1.] Mert^a ujul naponkint bánatom 's oránkint
Lángal bágyad szívemben.
11. Nem egyszer de sokszor czapdos ez nagy ostor
Az ki szenvedhetetlen
Szörnyűk én fájdalomim sűrők köny hullásim
Károm meg térhetetlen
Hűségemért jaijal holtig való bajjal [61. 1.]
Fizet ez hűségtelen
12. Sok rút roszabakért rosz alávalokért
Czeréli hűségemet
Épen megvettette szívébül ki űzte
Tökéletes szívemet.
Meg sem esik szíve nem tér hozzám kedve
Látván sok gyötrelmimet.
13. Mert akar hol legjek akár mit szemlellyek
hul az könyv szemeimbül
Akar mit művellyek üllyek avagy kellyek
Ki nem szakad elmébül
Hogy úgy Porba eitet vagjok ki vetetet
Edes edgyem szívébül.
14. De hiszem az Isten meg szán vegre engem
Ki veszen e világbül
Hamar meg vigasztal boldog halál által
Ki segít kinaimbül
[56. 1.] Beköti sebemet gyógyítva lelkemet
Czak az ő jóvoltából.

[A 12. vsz. 1. sora kivételével kiadta Thaly, *Tan.* 199—200. 1.]

¹ *mezért merget adja* — ² *Meg-*

XXXI.

Vers. Vers.

Mint hogy verseimbe [62. 1.]	Az ki szükségembe
Bút lelek mindenbe	Segéthet ügyembe
Nő az kfm szívembe	Szörnyű gyötrelmembe
Senki orvos ebbe	Azért ő hozzája kiáltok Inségembe.
Nem lehet csak menybe	

[Kiadta Thaly, *Tan.* 200 1.]

XXXII.

Vers.

Békességes türeést agy édes Jesusom
 Hogy meg ne bánctalak megvalto Xtusom
 Kétségbe eséstől őriz oh Istenem
 Szünnjek meg ha tetczik én suljos kereszttem.

[Kiadta Thaly, *Tan.* 201. 1.]

XXXIII.

Ének. Nótája. »Oh, én reméttelen.«

1. Elbággjat lelkeknek szomorú szíveknek
 Ki vagy vigasztalója
 Gyámoltalanoknak ügyefogataknak ¹
 Erős oltalmazója
 Menyébéli Istenség uralkodó felség
 Üdvőség meg adója.
2. Te hozzád kiáltck ki férgesckéd vagyok [63. 1.]
 Figyelmez kérésemre
 Látod gyötrelmimet faidalmas szívemet
 Tekints szívem sebire
 Irgalmas szemekkel s hatalmas kezekkel
 Jöi el segítségemre.
3. Mert sok bánatoknak szörnyű faidalmaknak
 Estem mélj örvényibe
 Kik oránkint ² nőnek csoportoson gyűlnek
 Én szomorú szívembe.
 Nem lelek vídulást sem semmi nyugovást
 Nagy keserőségembe
4. Sok felől ostromol s ugyan reám omol
 A keresztnek Zápóra
 Nints kihez folyamnom segedelmet várnom
 Mert Felséged ostroma
 Reám eresztetett ³ szívemre vetetet
 Hitemnek probájára.
5. De gyarlóságomat 's erőtlen voltomat
 Oh Ur Isten jól látod
 Hogy bánatim terhét ostromló erejét
 Nem bírhatom te tudod
 Segedelmed nélkül reménségem meghűl [64. 1.]
 S hitem ha nem táplálad.

¹ ügyefogyottaknak — ² ki koronkint — ³ eresztette.

6. Ha te néked tetszik nékem jómra esik
 Ved el vallannak terhét
 A ki oka búmnak gyakor siralmomnak
 Fordítsad annak szívét
 Hozzád hogy meg térjen 's¹ hű szível légyen
 Hozzá'm 's meg bánja vétkit.
7. Vigasztalj meg kérlek mert ha csak így élek
 Nem erősít jo voltod
 Reménségem meghűl kicsinségem eldő'l
 Hogy ha hatalmas karod
 Engem nem támogot lelkem nem szolgálhat
 Ugy az mint te kívánod.
8. Mert bánatim miat sokszor lélek hibát
 Az én imádságomba
 'S az ördög akadált vet és nevel dagált
 Azzal buzgóságomba
 Hitembe csökkenyen² izgat kételkegyem
 Nagy irgalmasságodba.
9. Vigasztalj meg azért Szt. Fiad nevéjért
 Ad meg kívánságomat
 [59. 1.] Ha tetszik kérésem ne bocsásd üressen [65. 1.]
 'En fohászokodásimot
 Had vidulyon szívem 's téged aldjjon lelkem
 Szüntesd sok siralmimat.
10. Ha pedig³ tovább is ez öldöklő tövis
 Sérti akaratodbul
 Szomorú szívemet kérlek hogy hitemet
 Erősies⁴ jó voltodbul
 Ha holtig is érzem ostorodat vészem
 Jó szível mint Atjántul.
11. Csak Jóbnak tűrését Ábrahámnak hitit
 Olsad az én szívembe
 En reménségemet 's erőtlenségemet
 Támogasd hogy semmibe
 Ellened ne vétsek csak te néked éllyek
 Biszam ígíretedbe.
12. Bocsásd meg bűnömöt melyekkel ellened
 Vétvén sujtolásidat
 Vontom bús fejemre szomorú lelkemre
 Ez látogatásidot
 Adgyad hogy hasznára és lelkem jóvára
 Érezzem ostoridat.
13. Éltemet lelkemet elbágyat szívemet [66. 1.]
 'En uram néked adom
 [60. 1.] Bűneimmel bumat könyvhullátásimat
 Szent kezedbe ajánlom
 Mert ha te igazgacz tudom veszni nem hadz
 Soha kárát nem vallom.
14. Szerelmes Fiadért annak haláláért
 Kérlek viseld gondomat
 Tekinczed érdemét ki ontot szent virét⁵
 Hald meg kiáltásomat.
 Vezérelj életmet hogy tisztán lelkemet
 Tartsam 's gondolatimat.

¹ Thaly igazításával: És — ² csökkenynyem — ³ penig — ⁴ Erősits
 — ⁵ vért.

15. Hogy hozzád bűnömből megtérhessek szívűből
 Tartván Poenitentiát
 Agy gyökeres hitet égő szeretetet
 Ki által bűn ruháját
 Rólam le vethessem 's tőled elnyerhessem
 Údvösség koronáját . . . Ámen.*

[Az 1. 2. (1—3. 6. sora), 3. (1—2. s.) 7. 13. versszakait kiadta Thaly,
Tan. 201. 1.]

XXXIV.

Vers.

1. Keresztfán halál meg szerelmes Jésumom
 Hogy nékem is légyen keresztre vágjásom
 Tégedet követvén keresztté legyem sorsom
 'S békességes tűrésbe megmaradásom [67. 1.]
- [61. 1.] 2. O szerelmes Jésum szívemnek öröme
 Adgyad hogy csak hozzád lángaljon szerelme
 'Szívemnek 's ne legjen nehéz semmi terhe
 Az kereszttnek rajta hogy el ne viselje,¹
3. Örömost² éretted 's terhétől ne féljen
 Melj által Ur Jésum szerelmedben éljen³
 Kereszt nehéz voltátul o⁴ ne rettegjen
 Tsak egyedül téged szeretvén tisztelljen.

XXXV.

Más. Nótája. »Egekbe lakozó szentséges Háromság. Balassa Bálint.«

1. Panaszolkodásimnak sok Inségéből
 Kiáltok ur Isten bűn setétségéből
 Vétkeimnek igen dohos örvénjéből
 Szabadícz kérlek meg az bűn tömlöczéből
2. Ez bűnökkel megtölt keserves lelkemnek
 Kárhozat kinnjátul rettegő szívemnek
 Te adhatz jo irat bus hőt⁵ sebeimnek
 Légy megbocsátója kérlek bűneimnek.
3. Terhe ime mint nyom jaj sok vétkeimnek
 Nevededik árja az én félelmemnek
 Árad erős habja keserűségemnek [68. 1.]
 Emésztt szörnyű kinnja bűnöm fekélljenek.
- [62. 1.] 4. Rettenetes kétség szélén tátongónak⁶
 Segedelmet Uram csak tőled váronak
 Mennyei hazáját szívből ohajtónak
 Légy kegyelmes Uram bűnös szolgálodnak.
5. Ördög kötelével kötözött rab vagyok
 Bűnnek⁷ tömlöczéből uram hozzád vágyok
 Jaj ne hagy el vesznem mert bűneim nagyok
 Lám kezéd munkája és férgczkéd vagyok.
6. Csak az te jo voltod segitet Dávidnak
 Tömlöczbe jaigató Manasses királynak
 Segedelmek voltál Úr Jésum sokoknak
 Enged hogy számokba lehessek azoknak.

* Thaly a versszakok első és harmadik sorát itt is két-két sorra választotta egy függőleges vonallal s a kezdő szók első betűjét nagy betűre igazította.
¹ viseljem — ² örömost — ³ éljek — ⁴ voltárul ő — ⁵ Thaly igazításával: büzhödöt — ⁶ lánlorgónak — ⁷ Ennek.

7. **Zokogó** siralmim kegyes füleidbe
Jussanak oh Uram szined eleibe
Jai ne hagy el vesznem az én bűneimbe
Lám nints semmi hiba kegyelmésségedbe.
8. **Im** látod senkibe nintsen reménségem
Világba nem lehet nékem segítségem
Mert sok az én vétkem nem lehet mentségem
Te szent véred által lehet üdvösségem.
9. **Keserves** lelkemet a te szent nevedért
Mossd meg bűneimből ki ontot viredért ¹ [69. 1.]
Ne ves kárhozatra kínos haláloedért
Értem is megholtál bűnös szolgálodért.
10. **Az** te eltévedet gyenge Juhoczkádót
Keresd fel Ur Jesus mutasd jó voltodot
[63. 1.] Az te job kezdeddel nyuiczad irgalmadot
Jaj kétségben esni ² ne had szolgálodot.
11. **Te** nem örülsz Uram az én halálomnak
Kérlek tégy eleget töt fogadásodnak
Ha hozzád megtérek nem adz kárhozatnak
El nyelni 's torkába esnem a sátánnak.
12. **Azért** segítségül Uram Jesus hílak
Vétkemet utálván tégedet ohaitlak
Meg gyógyításomra édes Jesus várlak
Hiszem megsegítesz mert szívből ohaitlak.
13. **Szerelmes** Jesusom én orvoslásomra
Ne késsél de jöi el én gyógyításomra
Sz. nevedért tekints az én siralmimra
Emlékezzel kérlek ³ töt fogadásodra.
14. **Igaz** hitbül nevedbe hogy ha mit kérek
Az te jo voltodbul mindeneket nyerek
Ne irtozzál tőlem noha bűnben élek
Sz. nevedért véreddel mosogas s élek.
15. **Drágalátos** Jésus tsak te néked álljek [70. 1.]
Hiven szolgáljalak senkitől ne félljek
Valamit te uralsz ⁴ én mindent gyűlöljek
Minden gonoszságot nagy tavul kerülljek.
16. **Oh** agy töredelmes áitatos leket
Bűnön siránkozó buzgó tisztá szívet
[64. 1.] Penitentiára hajlot igaz kedvet
Kérlek uram Jesus had dicsirjem neved.
17. **Nagj** sok jó voltodert légjek hála adó
Hittel szeretettel te hozzád álandó
Bűnemet elhagjván csak téged szolgáló
Az gonosz vétkeket mindenkor utáló
18. **Ily** rút bűneimből szépen kitisztulván
Sok gonoszságimbul is meg megújulván
Elljek igasságba csak téged imádván
Tiszta szívbül az te nagj nevedet áldván.
19. **Az** töb bűnösnek is példája lehessek
Hogj uram tőled oly kegyelmed nyerhessek
Holtom után véled szép Jésus élhessek
Sok számú szentéddel menybe örvendhessek.
- [Az 1. (1—2. sora), 3. 4. vsz. kiadta Thaly, *Tan.* 202. l.]

¹ véredért — ² esü — ³ meg — ⁴ utálsz.

XXXVI.

Vers.

Könjbséget érzek szörnyű gjötrölembe
Az egj vigasztalás elbágjat szívembe
Hogy már nem sokáig leszek ez életbe
Csendes halál után örvendezek menybe.

[Kiadva Thálnál, *Tan.* 202. 1.]

Amen.

A Thaly-másolatban ezután Thálnak a következő jegyzete olvasható: »Eddig vagynak (?) Petróczy Kata Sidonia versei, ezután újabb (?) írásuk következnek úgy mint: »Innen kezdve a kézirat végéig a Thaly-féle másolati példányban maga Thaly folytatta a másolást s a szöveget központoszta is. A két másolat összevetése kétségtelenné teszi, hogy Thaly a szöveggel nagyon önkényesen bánt — a vessorokat földarabolta, a helyesírást sok helyütt modernizálta s még az egyes hangok színét is megváltoztatta — kénytelenek vagyunk tehát a hátralévő kilencz verset Toldy másolatából közölni. A Thaly-készítette másolat eltérései annyira magukon viselik a tudatos modernizálás bélyegét, hogy még változati értékük sincs: e miatt nem is közöljük őket, csak ott, a hol a Toldy-másolat esetleges hiányait pótolják, (l. a 452. l. 2., 5., 453. l. 1., 2., 456. l. 2., 3., 4. sz. jegyzeteket) hogy igazoljuk főntebbi állításunkat. Ennek megfelelően a sorok előtt adjuk Toldy, s a sorok mögött Thaly másolatának lapszámait.

I. (XXXVII.*)

[1. 1.] Új Ének Nóta. mit bizik e világ.** [1. 1.]

1. Oh irgalmas Isten ki vagy te népednek
Oltalmazó atya igaz hivednek
Látod minden felől ellenünk mint jőnek
Szörnyű ragadozó juh ruhába járt¹ farkasok s elnyelnek.
2. Ha te nem segítesz mi meg nem állhatunk
Az lelki vakságra szörnyen tántorodunk
Reank agyarkodó fogoktól rettegünk
Jőj ne hagy elveszünk és kétségbe esnünk
Jövel segítségünk.
3. Föltötték magokba hogy eltöröljenek
Ez földnek színéről semmivé tegyenek
Lelkünk ismertetén is urak legyenek,
Emberi találmánt kit szent lelked utált
Velünk hitessenek.

[2. 1.] 4. Tiltják és csufolják a te szent igédet
Utálják² kik tisztán tiszteljük nevedet
Véred hullásával nyert szent érdemedet
Megvetvén üldözik s arra kinszerétk
az te hivedet.

* A folytatólagos számozás tőlünk való.

** Thaly jegyzete: »Híres r. katolikus ének.« L. Cantus Catholici. Nagyszombat, 1738. 312. lap.

¹ járó — ² utálnak.

5. Más közbe járókat keresnek magoknak
 Jó tétevényekbe igen bizakodnak
 Szerelmes Jesusom veled nem gondolnak
 Kerek munkájának
 Az kőnek és fának
 Térdet fejet hajtnak.
6. Népednek ¹ pásztori a te házaidbul
 Kiüzettettek te szent templomidbul [2. 1.]
 Jaj nincs ² maradások üzetnek egy helybül
 Másra s megölettek
 Sok vért kiöntöttek ³
 Az te hiveidből.
7. Tapsolván örülnek az mi siralminkon
 Keményül kőszivek nyomoruságinkon
 És hatalmaskodnak minden javainkon
 Megszűnt az Ének szo
 Hallatik csak jaj szó [3. 1.]
 Az mi utcáinkon.
8. Sohol nem maradhat te néped békével
 Akár hová menjen de ők sietséggel
 Ottan feltalálják s nagy veszedelmével
 Ujabb praktikákkal
 Kigondolt csudákkal
 Fogyatják fegyverrel.
9. Elczalják czábitják az gyenge hitőket ⁴
 Rabság alá vetik azoknak lelkeket
 Új találmányokra hajtják szegényeket
 Az csak kivánságok
 Hogy győljön jószágok
 Töltik szekrinyeket.
10. Te szent igéd helyett mikint kereskednek
 Jövendő bűnöket pénzért el engednek
 Tiltják az sz. írást kiből mint higyjenek
 Meg ne tanulhassák
 S végét ne szakasszák [4. 1.]
 Ő jövedelmeknek.
11. Tiszta élet színe alatt im mint élnek
 Fajtalan tobzódók Istentől nem félnek
 Az szent házasságot tartják nagy vétéknek [3. 1.]
 S tiltják példát adnak
 Ők az hallgatóknak
 S nincs tilalma ennek.
12. Óh szerelmes Atyánk essék meg te szíved
 Látod az inséget kit szenved te néped
 És jusson eszedbe igaz igireted
 Mondván ne félj népem
 Pokol kapuja sem
 Állhat meg ellened.
13. Hivünk ⁵ segítségül az mint parancsoltad
 Oh ne hagyj el esnünk s hitünket tamasztad ⁶
 Erősétsed kérlek, hogy az mint meghattad
 Te benned reményünk
 S azoktul ne féljünk
 Az kik nem árthatnak.

¹ Népednek — ² néncs — ³ kiöntöttek — ⁴ Thalynál: Elczalják s czábitják az gyenge hitűket — ⁵ Hivünk — ⁶ támaszszad.

- [5. 1.] 14. Mert nem ölik meg az halhatatlan lelket
 Ha kínzások által próbálják az testet
 Feltámasztja Isten s ád örök életet
 Az sok jáj szó után
 Üdvösségnek utján
 Meg vigasztal minket.* Amen.

[A 3. 4. 5. 6. 7. 12. 13. 14. versszakait kiadta Thaly, *Tan.* 203—4. 1. Az egész költeményt kiadtuk a Sárospataki Ref. Lapok. 1914 : 142—143. lapjain.]
 [A 6. lap üres.]

II. (XXXVIII.)

- [7. 1.] Más egy Tót ének Shlubokosti Serca meho nota. Czinálta mikor
 Isten sulyós nyavalyába megsegítette.

1. Oh hogy adhassak hálákat néked édes Jesusom én megváltó Krisztusom ki az halál kapujából ki hoztál segítségem Jésus én reménségem.
2. Nem nézted bűnös voltomat le hajtád tuledet kinyújtván kezeidet, [4. 1.] eljöttél segítségemre meghallván könyörgésem Jésus én reménségem.
3. Rettenetes fájdalommat kegyes szemmel tekintéd s azokat megennyhítéd, midőn mindnyájan elhattak te adtál én mellettem Jésus én reménségem
4. Én bűneimtől rettegven nagy sokságát számláltam te hozzád kiáltottam, kegyes füledbe hatott én hibás könyörgésem Jésus én reménségem.
5. Az te gyógyító szent kezéd elbágyatt tagaimat orvoslá fájdalommat, midőn azoknak soksága szintén lenyoma engem Jésus én reménségem.
6. Te nem adtál az halálnak életbe megtartottal jóvoltodbul megáldál tömlődbe szedven könyvemet megvigasztalál engem Jésus én reménségem.
- [8. 1.] 7. Oh ki mondhatná ki uram te irgalmasságodat, kegyelmes jóvoltodat, ki¹ óránként velem közlesz szeretven táplálsz engem Jésus én reménségem.
8. Adjad szent lelkedet uram, hogy soha ne felejczem jó voltodat én kinczem sőt mindenkor diczírhessem én hálaadó lelkem Jésus én reménségem.
9. Bűneimet megutálván igaz szolgálód legyek és csak tenéked éljek virágozzék én szívembe hozzád való inségem² Jésus én reménségem.
10. Ne hagyj el kérlek engemet, légy ezután is velem mind holtomig s én szívem [5. 1.] egyedül téged ohajczon Jésus édes szerelmem Jésus én reménségem.
11. Holtom után penig vegyed te hozzád én lelkemet nézhesse³ szent szinedet, áldván örökké nevedet jóvel én segítségem Jésus én reménségem.

Amen.

[Az 1. 5. 6. 10. vszakait kiadta Thaly, *Tanulm.* 205—206. 1.]

* E vers elejére a cím után *Toldy* czeruzával a következő jegyzetet írta: »A reformáció századából való úgy látszik; v. tán a Szelepcsényi korból? Hathatós«. *Thaly* pedig a végéhez tintával e szavakat írta: »Ugy látszik a vallásüldözések korából, tán Mária Terézia idejéből való. Az irás is jó régi.« E jegyzetét azonban *keresztülhúzgálta*. A *Tanulmányokban* (203. 1.) e költemény iratásának idejét a protestánsok üldöztetésének korára: *Kollonics* rémuralma idejére teszi.

¹ kit — ² hűségem — ³ Tűrhesse.

III. (XXXIX.)

[9. l.] Más Nótája.*

[Toldy jegyzete: Szinte XVI. sz.]

<p>1. Mi lelkünk¹ világossága
Juhaidnak jó pásztora
Tekincz kegyes szemmel alá
Jusson hozzád néped szava</p> <p>2. Melyet te hozzád bocsátunk
És könyves szemmel kiáltunk
Jól el menecz meg segítségünk
Látod mely szörnyű inségünk</p> <p>3. Kit bününkért érdemlettünk
Az te haragodban estünk
Idegen nemzet van rajtunk
Jaj igen sanyargattatunk,²</p> <p>4. Ránk jöve mint az Sidókra
Szörnyű Egyiptomi iga
Nints életünknek oltalma
Mert ingerlettünk haragra.</p> <p>5. Pusztítják édes hazánkat
Elvonják mi javainkat</p> <p>[10. l.] Nevetvén mi siralminkat
Czikorgatják ránc fogokat.</p> <p>6. Még lelkünkbe is gyötrenék
Az igaz hitért gyűlölnék
Egy helybül másra üldöznek
Templomidbul kiűztenek.</p> <p>7. Ez kis helyre szorult néped
Hogy tisztán tiszteljen téged
De ha nem oltalmaz kezed
S meg nem esik rajtunk szíved</p> <p>8. Föltötték hogy háborgatnak
És hitünkbe meg nem hagynak
Fegyverrel arrahajtanak
Az mit magok gondoltanak.</p> | <p>9. Avagy bujdosókká tesznek
Az kik állunk ő ellenek
Minket koldulni kiűznek
Hazánkbul avagy megölnek</p> <p>10. Szent kezedbe vagyon szívek
Tudod mi igyekezetek</p> <p>[11. l.] Romlásunkra mit szerzetek
És czéljokat kit feltöttek.</p> <p>11. Tedd semmivé tanácsokat
Verd az földhöz hatalmokat
Czúfold meg találmányokat
Szánd meg az mi siralminkat.</p> <p>12. Álicz helybe szent nevedért
Tiszteletedet fiadért
Tarcz meg a te jó voltodért
Szánj meg fiad ermiéért.</p> <p>13. Evangeliomod kérünk [6. l.]
Hogy predikáltassek nekünk
Tisztán megmaradván köztünk
Virágozzék hittel szívünk.</p> <p>14. Hogy kisdedink is láthassák
Mi az lelki világosság
Igazán megtanulhassák
És szívekbé megtarthassák.</p> <p>15. Te szent igédet szeressék
Az mit hatal az megértzek³</p> <p>[12. l.] És tiszta szívvel kövessék
Szent nevedet diczöiczék.</p> <p>16. Holtok után penig menybe
Adjad hívek seregébe
Velünk együtt nagy örömbe
Diczérjenek uram menybe.</p> |
|--|--|

Amen.

[Az 1. 3. (3—4 sor), 4. (1—2 sor), 5. 6. 8. 9. 11. 13. versszakait kiadta Thaly, *Tan.* 204—5. l.]

IV. (XL.)

- [13. l.] Sok titkos gondolat, jaj mely szörnyen fáraszt
Időmnek jobb korán kimiletlen aggaszt
Felyhők szaporodnak sok sohajtásimmal
Ágyamot áztatom könyhullatásimmal.

* Thalynál: »Anazoni ludiz (v. budiz) Lidem . . .«

¹ *Oh lelkünk* — ² E gondolat előfordul a Rákóczi-nótában is. (Thaly: Adalékok, II. k. 210. 211. 223. 246. lap.) — ³ *megértsek*.

V. (XLI.)

Németből fordított új Ének

ach wie wichtig.

1. Oh mulandó s változandó az ember élete
Ki mint egy köd megjelenik Ottan mindjárt¹ eltűnik
Ugy az mi életünk múlik.
2. Oh mulandók változandók az ember napjai
Mint sebes víz áradása
Tartózatlan folyása
Ugy az mi időnk állása.
3. Oh mulandó s változandó az ember öröme
Mint változnak idők s órák
Békesség, had sötét...²
Úgy az öröm is elhervad.³
- [14. l.] 4. Oh mulandó s változandó az ember szépsége
Mint az szép virág meghervad
Ha erős szél reá fuvand
Ugy a szépség is megfonnyad.
5. Oh mulandó s változandó az emberi erő [7. l.]
Ki oly bátor miént orosz lány
Oriással is szemben áll
De meg gyötri azt az halál.
6. Oh mulandó s változandó az ember szerencséje
Ki forog mint egy kereken
Egyik helybül másra megyen
És meg nem állhat egy helyen.
7. Oh mulandó s változandó világi bősület
Kinek ma kezét csókolják
Majd Isten gyanánt imádják
Holnap lábokkal tapodják.
- [15. l.] 8. Oh mulandó s változandó emberi okosság
Az ki tud bölcsen beszélni
És másoknak tanácsolni
De el kell annak is mulni.
9. Oh mulandó s változandó az ember tudománya
Az ki szép Inveniókat
Kitalál ékes munkákat
Halállal végzi azokat.
10. Oh mulandó s változandó e világi sok kincz
Kit árviz és tűz elveszthet
Pórrá és hamuvá tehet
Orökké tartó nem lehet.
11. Oh mulandó s változandó világi uraság
Ki fen áll nagy hatalomban
De nem maradhat meg abban
Fekünni kell koporsóban.
12. Oh mulandó s változandó ez világ pompája
Az ki bíbort bársont viselt,
[16. l.] Mások felett tiszteltetett
Az sirban elfelejtetett.
13. Oh mulandó s változandó ember minden dolga [8. l.]
Mert majdan minden elmulik
Csak az kik az Istent félik
Azoknak jutalmok finlik.⁴

¹ mindnyárást — ² Thalynál: sötét s világ — ³ Thalynál: elsvrad.
⁴ finlik.

14. Oh megváltóm szabadítom
Szerelmes Jesusom
Erősítsed én hitemet
Hogy semmi mulandó tőled
El ne szakaszsa szívemet.

* * *

[Kiadta Thaly, *Tan.* 206—208. l.]

VI. (XLII.)

[17. l.]

Vers.

1. Nyomorúságidban kesergő bús szívem
Mít remélsz hogy napról napra nehéz terhem
Nő, sulyós keresztet földig nyomott engem,
Mikor vidámulsz meg s hagysz¹ csendeségem.
2. Meddig tart az Isten ez öröm étellel
Mikor jelenik meg ő segedelmével
Szörnyű fájdalomot orvosló kezével
Mikor tapogatja sebére kegyelmével.
3. Ő tudja legjobban az meddig rendelte
Mert ő könyveimem tömlőibe² szedte
Noha kereszt által sujtolta és verte
Bűnös szolgáját de meg nem vetette.
4. Irgalmas szemével reám tekint végre
Szívemet emésztő szörnyű inségemre
Felemel az porbul eme dicsőségre
Megszán s viszen menyben ő dicsíretére.

[Kiadta Thaly, *Tan.* 208. l.]

VII. (XLIII.)

[18. l.]

Más vers.

Vale haszontalan sok könyhullatásim
Vale szív emésztő gyakor sohajtásim
Vale ti nektek is gyakor jajmondásim
Valét mondok nektek immár busulásim.

[Kiadta Thaly, *Tan.* 208. lap.]

VIII. (XLIV.)

[19. l.]

Németből fordított új ének

[9. l.]

Oh Jesu Christ
Mein Lebenslicht.

1. Jésus életem világa
Reménsége és pásztora
Ez föld ³ szarándok vagyok
Terhesek bűneim s nagyok.	3. Igen gyarló s bágyatt szívem
S bűnös testem is erőtlen
De kiált hozzád én lelkem
Vigy haza hozzád én Istenem.
2. Mely messze út van előttem
Menvén széné ⁴ eleiben
Az hol van egy igaz hazám
Kit szerzél szent véred ⁵ árán.	4. Azért bátorícz kínodért
Midőn az halál kínja sért
[20. l.] Enyhítz vér veritékedért
Ódj meg kötöztetésédért.

¹ s ha lesz — ² könyveimet tömlőiben — ³ földön — ⁴ széné — ⁵ vired.

5. Ostorral s arczul czapásod
Mossa le az rut bűn mocskot
Koronád s czufoltatásod
Vigasztaljon szent haláloed.
6. Uram az te szomjuságod
Keserű epeitalod
Mikor semmi meghülésem¹
Nem lesz legyen erősségem.
7. Te szomorú kiáltásod
És világbul kimulasod
Oltalmazza az pokoltul
Lelkem az örög lángtul
8. Az te szentséges öt sebed
Legyen nekem kőfal² helyett
Az hol bátran éljen lelkem
Az pokol hollója ellen.
- [21. 1.] 9. Mikor elműlik szólásom
Lelked³ bennem kiáltson
Mikor befogják szememet
Vezérelj menybe lelkemet.
10. Te végső szód szovét nekem⁴
Legyen, hogy az halál nekem
Által veri én szívemet
Vigan hajtszam le fejemet.
[Az 1. 3. 6. 9. 10. 11. 13. 14. 15. 16. versszakait kiadta Thaly, *Tan.* 209. 1.]
11. Kereszted legyen én támaszom⁵
Koporsód nyugvó szállásom
És feje gyolcsod szememet
Fedje⁶ ruhásván lelkemet.
12. Szeged⁷ helyeidért adjad
Lássam el választásodat
Nyílt sebeirt⁸ oldalodnak
Tartzd meg lelkét szolgálódnak
13. Kimulásod reménségem
Hogy hozzád víz menyben engem
Nyisd meg kegyelmed kapuját
[22. 1.] Elhozván életem czélját.
14. Itiletkor feltámasszad
Szolgálódat és állassad
Jobbod felől s ne ereszszed
Ra szörnű Itéletedet.
15. Úgy fog testem megújulni
És mint a nap fog finleni
Hasonlítván szent testedhez
S az angyalok szépségéhez.
16. Oh mely nagy örömöm legyen
Az angyalokkal éneklek
S az hívekkel szent nevedet
Áldom nézvén szent színedet.

IX. (XLV.)

[Az itt következő verset Thaly külön versnek veszi s e cízzel látja el:
Az Párkák fonala . . .]

Az Párkák fonala, napjaimnak száma [10. 1.]
Valljon mikor szakad el
Ki soha semmi jót, csak gyötrelmet s gondot
Látok, és bús éltemmel
Vagyok megterhelve, mintha világ terhe,
Nyomna ily szörnűséggel.*

[Kiadta Thaly, *Tan.* 209. 1.]

HARSÁNYI ISTVÁN ÉS GULYÁS JÓZSEF.

* Thaly a vers végéhez e sorokat írja: »Itt megszakad e szép kezdetű vers, utána egy lap üres, az ezután következők nyilván későbbiek: a mult század végén s a jelen század első éveiben írtak le egy harmadik, szintén női kéz által. — A *most általam lemásolt versek is nyíltan még Petróczy Sidoniáé*, ezt mutatja 1. a »szolgáló« kifejezés, 2. a verselés azonossága, 3. a szenvedések azonos emlegetése, 4. az olykor előforduló azonos kifejezések, 5. h. a költőnémetül s tótul is tudott (Petróczy István — Sidonia atyja Felső-Magyarországi trencsényi s árvamegyei főúr lévén), 6. az egészen azonos orthographia, és hasonlóan oly régi írás, — habár e verseket más kéz írta is be — s alighanem férfikéz. — Egyébiránt valamint a Várady által lemásolt versek mind egy kéz (P. Sidoniáé), ugy az általam eddig leírtak is, mind egy második kéz, valamint az ezután következők egy *harmadik*, s már újabbkori — kéz írásai. E három kéz írásából áll a könyv. T. K.«

¹ *enyhülésem* — ² *kőszál* — ³ *Szent lelked* — ⁴ *szovétnekem* — ⁵ *legyen támaszom* — ⁶ *Fogja* — ⁷ *Szeged* — ⁸ *sebéért*.

B. KEMÉNY ZSIGMOND LEVELEI PUSZTAKAMARÁSON.

(Harmadik és befejező közlemény.)

B. Kemény Zsigmond levelei anyjához, özv. b. Kemény Sámuelnéhez.

I.

Édes jó Anyám!

Levelet irni körülményeim közt czélszerűnek nem tartottam.

De Cs. . . József bátyám, mindig értesítve volt állapotom felől. Gondoltam, hogy általa anyám is mindent meghallani fog. Különben föltett szándékom daczára is csakugyan irtam volna.

Én pompásan vagyok egészség dolgában; gyöngén pénz tekintetből és nem egészen kielégítőleg a' jövendőrei kilátásokban.

De rendre — úgy reméllem — megjavulni fognak azok is.

Hosszason akarok Pesten mulatni; mert csak itt szerezhetek némi jövedelmet 's mert Erdélybe nem kívánok — mig az utolsó szükség nem kényszerít — lakni, legalább állandólag nem. Azonban igen hihető, hogy egy pár hétre még az ősszel Szathmárra lemegyek, 's onnan egy pár napot szakítani fogok Kolozsvárra is. Gyurinét köszöntse nevemben, 's mondja meg, hogy mihelyt dolgom eligazul, legott fogom őt tudósítani.

Kezét csokolja

hű fia.

K.

*

Ezt a levelet b. Kemény Zsigmond ugyanannak a levélpapirnak másik felére írta, melynek első felén egyik barátjához 1850 aug. 1-én intézett levele foglal helyet. A levél tehát 1850 aug. 1-én keletkezett. Az önkényuralom szomorú idejére emlékeztet bennünket az is, hogy Kemény még nagybátyjának, Csóka Józsefnek, nevét sem merte teljesen kiírni.

II.

Édes kedves anyám!

Mindent úgy intéztem a' mint anyám a' levelében írta, 's Jánossal le fogok indulni.

Kérje, kedves anyám, nevemben Kist meg, hogy sziveskedjék Kolozsvárt, ha lehet *évi passust* szerezni számomra; mert ha itt kérek, úgy is a' dolgot előbb oda utasítják le, 's azzal is telik az idő.

Itt rögtön kaphatok ugyan rövid időre szóló uti czédulát; de azzal aztán vagy igen hamar kell Pestre visszatérni, vagy kedvetlenségekre tehetném ki magamat.

Ide zárok egy Jánosnak szóló levelet is: méltóztassék kedves anyám neki kezébe szolgáltatni.

Ágnest csokolom.

szerető fia
Zsigmond

*

Ez a levél teljesen megegyezik tartalom tekintetében azzal a levéllel, melyet Kemény következtetésünk szerint 1851 ápr. 5-én írt öcscsének. Az ápr. 5-iki levél kettős címzése is onnan származhatik, hogy Kemény először öcscsének, Jánosnak, címezte a levelet, de aztán mást gondolt s anyja címére küldte el, belehelyezve az anyjának szánt levélkét. A levél keltjét tehát 1851 ápr. 5-ére tehetjük.

III.

Pest 23 febr.

Édes kedves anyám!

Levelét vettem, 's az anyyi szomorúságba ejtett, hogy csak most irhatok.

Mihelyt pénzt szerezhetek uti melegebb gunyák vásárlására és uti költségre; mihelyt a' kiadások, mellyek az alsóbb vidékeket előntették, csak annyira is elmúlnak, hogy az utazás közt telyes felakadástól nem félhetek: tüstént haza indulok, hogy kedves anyámat láthassam legalább egypár hétig.

Szívemnek ugyan legnagyobb mértékben fáj, de mégis nem merem anyám azon kívánságát megszegni, hogy József bátyámnak a' pénzért irjak.

Tegnap küldöttem el a' levelet.

Ha nem arra használnám a' pénzt, hogy haza meneteletem az által lehetségessé tegyem, ugy akkor szégyeltem volna kedves anyámtól, kinek szintén vannak szükségei, ezen kegyes ajánlatot elfogadni.

Ne ítéljen meg gyöngédtelenségemért, 's tartsa szives emlékébe, szeretetébe

hű fiát

Zsigmondot.

A levél címe a boríték külső lapján :

Özvegy Bárá Kemény Samuelné urasszonynak. *Kolozsvár*. Király-utca. Szarvady-ház. 42. szám. (Postai bélyegzés: Pesth 25/2, Klausenburg 28/2.)

*

B. Kemény Zsigmondnak febr. 23-án anyjához intézett levele szoros kapcsolatban áll öcscséhez írt levelével, mely 1855 márcz. 15-ikéről valónak bizonyult. Mindkét levél azt a szomorúságot tükrözi vissza, melyet Keményben az anyja betegségéről szóló hírek ébresztettek. Mindkét levél szerint Kemény csak a hazautazás kedvéért akarta Csóka József bátyjától felvenni azt az összeget, melyet anyja oly sokszor felajánlott neki. Kemény még szorosabb kapcsolatot is árul el a két levél között. Febr. 23-án értesíti anyját, hogy 22-én írt József bátyjának a pénzért, márcz. 15-én pedig arról a kellemetlen meglepetésről számol be, hogy míg József bátyjának írt, öcscse felvette a pénzt. Mindebből az következik, hogy a febr. 23-iki levél közvetlenül megelőzte az 1855 márcz. 15-ikét, vagyis 1855 febr. 23-án keletkezett.

IV.

Édes kedves anyám!

Levelét rendkívüli örömmel vettem, 's azon hirt, hogy már egészségi állapotja javul.

Én beteg voltam. Májbaj, gyomor-gyengeségek, és kolera forma jelenségek, 's meg váltóláz egymás folytában zaklattak. De most már jól vagyok.

János, néhány heti késés után, s bizonyos körülmények miatt is gátolva, csak kevés pénzt küldhetett, mely azon időre sem volt elég, mely alatt vártam.

Hogy segítség magaman, kedvelt foglalatosságomról, a' regényírásról és a' gondnélküli szabad életről le kellett mondanom, s olly munkát vállalnom, melly időmet elrabolja és semmi maradandó becsüt nem enged egy darabig irni akarnam is.

Ebből 4 ezer pengőn felül fogok évenként kapni, 's modom lesz rövid időre egy esztendő alatt háromszor is kedves anyámat meglátogatni.

Először a' jövő július hónap 6-dikán indulhatok Erdélybe, 's ott néhány napig mulatok.

Másodszor ősszel fogok menni.

Alig várom hogy kedves anyámat és testvéreimet láthassam.

Isten áldja.

hű fia

*
Kemény Zsigmond

E levél származásának idejét akkor árulja el b. Kemény Zsigmond, mikor azt mondja, hogy kedvelt foglalatosságáról, a regényírásról s a gondnélküli szabad életről kellett lemondania. Mindez czélzás a *Pesti Napló* szerkesztésére; ez volt az az elvállalt munka, mely a levél szavai szerint Kemény idejét elrabolta s minden maradandó becsű alkotástól visszatartotta. A négy ezer pengő évi jövedelem reménye is azt bizonyítja, hogy Kemény a *Pesti Napló* szerkesztésére gondolt levelében. Minthogy Kemény a szerkesztést 1855 közepén vállalta el, 1855-ben kellett levelét is írnia. Abból, hogy a július hónapot jövő júliusnak nevezi, azt következtethetjük, hogy a levél 1855 júniusából való. Erre mutat az is, hogy Kemény a *Pesti Napló* szerkesztését 1855 jún. 22-én kezdte meg.

V.

Édes kedves Anyám!

Annyi apró kedvetlenség miatt és Vörösmarty betegségéért — mi mellett kellett lennem — későn irok anyámnak olly örömmel vett levelére választ.

A' lapok iránt intézkedtem 's reméllem már meg is érkeztek Kolozsvárra.

Fájdalom, anyám lakásának számát elfeledtem; levelét pedig a' sok asztalfiókban egy órai keresés után sem találom, 's ezért van, hogy mostani soraim is tán a postán fognak heverni, míg János történetből oda téved.

Ő nem ír nekem.

Vagyoni viszonyaim, *Emich* rossz pénzállapota következtében, nem igen mosolygók.

Csak napról napra telik, 's úgy is szűken.

Egészségem kitűnő; kedvem nem valami rózsaszínű.

Van 180 pforint tartozásom a' kolozsvári *liczéum* könyvnyomdájánál. Körülményeim aligha engedik, hogy *itt Pesten* kifizethessem; de miután hazunnon közelebről pénzt nem kaptam, 's hihetőleg nem is fogok mostanság kérni; János igen nagy szivességet tenne velem, ha a' 180 forintot helyben fizetné ki Szempetery urnak, ki most a' nyomda igazgatója.

Anyám kezeit csokolja

hű fia

Kemény

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos Özvegy báró *Kemény Sámuelné* urasszonynak. *Kolozsvár*. (Postai bélyegzés: Pest 26/11, Klausenburg 29/11.)

*

A pesti postai bélyegzés szerint, mely a levélnek önmagából alkotott borítékán látható, b. *Kemény Zsigmond* nov. 26-ikán küldte el levelét. A levél tartalma leginkább illik az 1855-ik év novemberére. Ekkor joggal mondhatta *Kemény*, hogy *Vörösmarty* betegsége miatt nem írhatott előbb, mert nov. 19-én valóban ő is ott időzött a haldokló költő ágyánál. 1855 novemberére mutat az is, hogy *Kemény* a levélben zavaros vagyoni viszonyait *Emich*nek rossz pénzügyi helyzetével hozza kapcsolatba. Ezt leginkább tehette az 1855-ik év második felében, mikor *Emich* a *Pesti Napló* tulajdonosa, *Kemény* pedig a lap szerkesztője volt. Különben *Kemény* 1856 márcz. 6-án öcscséhez írt levelében is folytatta panaszait a »szerkesztés bonyolodott fizetései« miatt. A pesti postai bélyegzés idejét, nov. 26-ikát, tehát 1855 nov. 26-ikára egészíthetjük ki.

Özvegy b. Kemény Sámuelné levele fiához, b. Kemény Zsigmondhoz.

Edes fiam

Kamarás 18 Május

Én Most Kamarást vagyok igaz hogy Betegen De tsak mégis tűrhetőbé teték a fájdalmit Én azon kérlek hogy jőj le *Kemény Domokosal* bátran agy írást a *Riád Esendő* költségre ha Ez nem történhetik aszt halatam hogy imbre menyen a fija után jőj vele ha nem késő iten Segíthetsz magadan jőj *Alvintz* felé otan nyugodgyál Es ird meg a kapudi Réformátus papnak hogy ot vagy Es menyen által Nála készen van hat Száz forint a Curiára ved által irj *Contraktust* azon kívül Nékem mind Gyámoltalannak megjöt a Rendelés a Kárpotlás iránt otan a Testvéremet meg kéred Es Plénépotenziát agy hogy hoza Rendbe a Dolgotat Es az Előlegezést is vegye fel Számadra a mikor ot Rendbe igazodtál irj Nékem ha így nem tész késedelmed lesz Es ird meg Nékem hogy kaptad E levelemet irj a Testveremnek is hogy legyen jo irántat

mert téged legtöb illet az az Engem és En Néked adom Enél fogva illet
 hogy En Néked adom Ne hogy ismét El késél kérlek jőj hát ha még
 lathatlak
 vagyok

Édes Anyad
 Özvegy Kemény Samuelné

A levél czíme a boríték külső lapján:

Báró Kemény 'Sigmund Urnak Pest. (Postai bélyegzés: Klausenburg 21/5, Pesth 24/5.)

*

A levél élén álló május vagy 1854 vagy 1855 májusa lehet, minthogy b. Kemény Zsigmond először 1854-ik évi májusi levelében hozta szóba anyja betegségét. Mégis inkább az 1855-ik évet kell választanunk. 1854 májusában ugyanis Keményt öcscséhez írt levelében sokkal sötétebb hírek aggasztották, mint aminőket anyjának május 18-iki leveléből olvashatott. Itt özv. b. Kemény Samuelné azt írta, hogy tűrhetőbbé tették fájdalmait. Erre czélozhatott Kemény is 1855-ben júniusi válaszában, mikor örömét fejezte ki azon a híren, hogy anyjának egészségi állapota már javul. Az 1855-ik év májusára illik a levélnek az a része is, mely szerint az özvegynek »megjött a rendelés a kárpótlás iránt«. Itt a kárpótlás úrbéri kárpótlást jelenthet, erről pedig Erdélyben az 1854 jún. 28-ikán kelt úrbéri nyílt parancs intézkedett.

Még egy más mozzanat is tanuskodik a május 18-iki levélnek 1855-ik évi származása mellett. A levélben b. Kemény Samuelné arra kérte fiát, hogy Kemény Domokossal induljon Erdélybe. B. Kemény Domokos 1855 tavaszán valóban Pesten időzött, s úgy látszik, b. Kemény Zsigmond is gondolt az együttes utazásra. Ezt bizonyítja a pusztakamárasi levéltárban b. Kemény Domokosnak b. Kemény Jánoshoz 1855 jún. 27-én Pestről küldött levele, különösen a következő rész:

»A napokban akárkivel találkoztam, mind csak arról beszélt, hogy Sigó engemet mindenütt keres, mivel fontos dolga van velem. — Végre találkozunk. — Mikor is e következő párbeszéd történt.

Sigó: Mikor mennyünk Kamarásra?

Domokos: Majd elmegyünk egy olykor.

Sigó: Jól van, majd beszélünk ez utról bővöbben; most el kell mennem, mert sietek.

És a fontos dolog el lőn igazítva. Ezt csak pro characteristica irom.«

B. Kemény Zsigmond levelei barátjához, Zeyk Károlyhoz.

I.

Édes barátom!

Pest aug 1-én 850

Leveledet vettem.

Ha azon kérdés iránt tőlem felvilágosítást akartak, hogy milyen volt G . . . y? — olvassátok el »A' forradalom után« című munkát, melly egy bevégzett röpirat ugyan, de mégis úgy van összeállitva,

hogy néhány más röpirat által, mellyek gyorsan következendnek, fog kiegészíttetni.

Vegyétek azokat is meg.

Nem tudom bölcsek leendetek-e ezek által; de nekem hasznat fogtok tenni, miután jelenleg az olvasó publicum igen csekély. —

V . . . y nagy bohó, ha azt hiszi, miként Pesti barátai, neki valaha árthatnak.

Azok közül — engemet kivéve — a' többi mindig felül volt a' legkisebb veszélyen, 's mindig a' legnyomatékosabb befolyással bírt.

Ha V . . . y itt lett volna, semmi baja sem leend.

Ők maig se tudják meg, hogy bezárva volt, ha én ez előtt két héttel nem beszélem el a' Tormától hallott különös körülményeket nekik.

K . . . nem is akart hitelt adni, — olly különös a' Torma referálása.

Jánost ezerszer idvezlem.

Anyámnak mondja meg, hogy jól vagyok, 's bár pénzem épen semmi, csak olly vidáman töltöm időmet, mint régen. Tekintélyem pedig talán nagyobb. Csak a' flamingok gyűlölnek, kiket magam is detto.

NB. Most épen mondja gr. Wass Samuné, hogy anyám aggadik irántam. Én nem találkozhattam a' grófnéval; de Bethlen Jánostól hallom. Ezen irok anyámhoz is néhány sort. Kérlek szolgáttassad kezei közé.

*

Kemény nem nevezi meg a címzettet, de valószínű, Zeyk Károlyhoz intézte levelét. Ezt árulja el maga is, mikor époly bizalmasan nyilatkozik levelében a legkényesebb ügyekről, mint a Zeyk Károlyhoz írt soraiban. Következtetésünket igazolja az is, hogy Kemény a levélben öcscsének üdvözlötletet s üzenetet küld. Ugyanezt tette abban a levélben, melyet Zeyk Károly címére küldött el; másrészt öcscsét is figyelmeztette egyik levelében, hogy Zeyk Károly borítéka és címe alatt írt neki. Közvetlenül e levélhez csatolt Kemény — mint az utóiratban jelezte — néhány sort anyja számára. Mindez összeillik azzal a benső baráti és rokoni viszonynyal, mely b. Kemény Zsigmondot Zeyk Károlyhoz kötötte.

A levélben előforduló *flamingó* szóval Kemény a legszélső forradalmi pártra czéloz. Így nevezték a szabadságharcz idején e párt tagjait a kalapjuk mellé tűzött veres tollról.

II.

Édes Károlyom!

Pest 4 sept.

Leveledet épen most vettem.

Bethlen Jánosnak részletesen elmondottam: hogy én inkább óhajtanék éppen a' pesti zustaendiség kérdésének nehézségei miatt Kolosvárról kapni utlevelet. De ő ugy hiszem, még erről veled nem szólt. Mikesnek, minthogy az Angolkirályné éttermében és többek előtt került e' kérdés elő, nem mondhattam sok tekintetet el. Félek nehogy a' passus sok költségembe kerüljen.

Egyébiránt, ha Erdélyből nem küldhetsz, innen fogok venni.

Mert mihelyt munkám a' sajtó alól kikerül — már 2 kötet kész 's a' harmadik szedéséhez fognak e' hó 5-kén — ; mihelyt az elküldés körül intézkedéseket tehetek, legott indulni fogok Lonyayékhoz a' tokaji szüretre, 's onnan per Kovács Lajos 's per Nagy Bánya csak valahogy lebaktatok Erdélybe, otthon és Kolozsvárt teelvén, hogy tavasszal Marienbadba mehessek ; mert a' Budai fürdő, mint látom, keveset használt.

Ha kaptál előfizetőket küld, kérek, a' Pesti Napló szerkesztőiehez, és Bethlen János is; mert a' folyó hó 24-kén megint a' nyomtatásérti levonat van, 's ez mindig tönkre szokta a' cassát juttatni.

Jánosnak sok dolgom miatt most azért sem irok levelet; mivel a' neked irtból értesülhet állapotom és viszonyaim felől.

Mond meg néki: hogy október közepéig, ha csak lehet küldjen 80 pengőt; mert nagy szükségem lesz reá.

Én circiter oct. 15-kén vagy még tán egypár nappal előbb indulok orosziba Lonyaiékhoz, kikkel töltvén a' szüretet Dereknöbe megyek, honnan Lonyai Menyushoz sietek, ki Kovács Lajosig expediál. Itt alkalmasint pihenni fogok egypár hetet, — aztán Kovács Bencze Berenczére, 's onnan Nagy Bányára visz. Hogy Nagybányától minő alkalommal jutok Wéér Farkasig nem vagyok tisztába; de azt tudom, hogy ő egyenesen Kamarásra visz, — mert azt ígérte.

hived
Kemény

Gáspár számára egy ivet melléklek, kinek lehetnek külön ismerősei.

A levél czíme a boríték külső lapján:

Méltóságos Zeyk Károly urnak. *Kolosvár*. (Postai bélyegzés: Pesth 5/9, Klausenburg 8/9.)

*

B. Kemény Zsigmond ezt a levelét az önkényuralom első éveiben írta. Erre mutat az is, hogy Kemény még mindig a zuständig-ség kérdésével vesződik. A levél keletkezésének idejét mégis 1851-en túl kell keresnünk, mert benne Kemény sajtó alól kikerülő, több kötetes munkájáról beszél. Ezen azonban nem érthetjük a *Férj és nő* című regényt, melyről a *Pesti Napló* már 1852 aug. 31-én jelentette, hogy a sajtót elhagyta. Erről Kemény nem írhatta volna 1852 szept. 4-én: »Mihelyt munkám a sajtó alól kikerül — már két kötet kész, s a harmadik szedéséhez fognak e hó 5-ikén.« A *Férj és nő* két kötete 1852 szept. 4-ikén nem csak készen volt, hanem a közönség kezén forgott. Még kevésbé találhatók meg a harmadik kötetet, mely 1852 szept. 5-én került volna szedés alá. Nem tehetnők meg ennek a *Visszaemlékezések* című beszélyfüzért sem, melyet aug. 22-ikétől decz. 12-ikéig közölt a *Budapesti Viszhang*.

Sokkal inkább célozhatott Kemény szept. 4-iki levelében azokra a regényeire, melyeknek együttes kiadását 1853-ban tervezte. Az 1853 jún. 14-iki előfizetési felhívásban három új kötet szerepel: I. *Ködképek*

a *kedély láthatárán*, II. *Szent Margit szigete*, III. *A szív örvényei*. Igaz ugyan, hogy a második kötet sohasem jelent meg, de ezt helyettesíthette a *Szerelem és hiúság* című regény, melyet a *Déliabáb* jún. 3-ikától kezdve nyolcz számban közölt. Csak így jelenthette a *Déliabáb* szept. 18-án s a *Pesti Napló* szept. 20-án, hogy Kemény Zsigmond regényeinek nyomtatása befejezéséhez közelít, s még szeptemberben mind a három kötet átadatik az olvasó közönségnek. Ugyanezt a hírt szept. 25-én ismételte a *Déliabáb*, bár csak decz. 18-án jelezte a *Ködképek a kedély láthatárán* című regény megjelenését. Az év végére a nyomda valóban elvégezte munkáját, s a *Pesti Napló* decz. 20-án értesítette az előfizetőket, hogy Kemény Zsigmond regényeinek III., IV. és V. kötete elhagyta a sajtót. A három új kötet közül első a *Ködképek a kedély láthatárán*, második a *Szerelem és hiúság*, harmadik *A szív örvényei* volt. Ezeket ismertette Gyulai Pál a *Pesti Napló*nak 1854 márcz. 2-iki számában. Minden adatunk oda mutat, hogy ha b. Kemény Zsigmond szept. 4-iki levelében sajtó alól kikerülő munkájáról beszél, melyből két kötet kész, s a harmadik készül, akkor csakis három kötetnyi regényeire gondolatott, melyeket 1853 második felében rendezett sajtó alá.

A szept. 4-iki levél más tekintetben is összehangzik az 1853 jún. 14-iki előfizetési felhívással, melyet először a *Pesti Napló* jún. 16-iki száma közölt egész terjedelemben. A levélben Kemény arra kérte Zeyk Károlyt és Bethlen Jánost, hogy ha kaptak előfizetőket, küldjék íveiket s a gyűjtött összeget a *Pesti Napló* szerkesztőihez. Hasonlóképp rendelkezett Kemény az 1853-ik évi előfizetési felhívásnak következő részében: »A *Pesti Napló* szerkesztősége szíves volt az előfizetés kezelését magára vállalni, az előfizetési pénz tehát, valamint gyűjtőimtől, szintúgy a közvetlen megrendelőktől is kizárólag a *Pesti Napló* szerkesztőségéhez küldendők.« 1852-ben a *Pesti Napló* szerkesztősége kevesebb érdekfűzőséget árult el a *Férj és nő* kiadásánál. A lapban csak rövid hír szólt a regény megjelenéséről. Maga b. Kemény Zsigmond is — mint egyik bírálója írta a *Pesti Napló* 1853 jan. 16-iki számában — a kiadással járó gondokat osztalék fejében Szilágyi Sándorra bízta.

Így Kemény szept. 4-iki levelének szavai mind határozottabban illenek regényeinek 1853-ik évi kiadására, ezért a levél keletkezését 1853-ra kell tennünk.

B. Kemény Zsigmond levele Kribl József szabóhoz.

Édes Kribl ur! Küldök száz váltót. A' többbit másszor adom meg; mert én most is irtam a' tisztemnek pénzért; de ő azt mondja, hogy ilyen sáros időben a' marhák a' gabona vekturával mind elpusztulnak és az utak járhatatlanok. Küldje hozzám el legényét, hogy a' nállam lévő contoba jegyezze be, a' száz váltó átvételét. A' Ministerrel, mit csináltak, nem igen vagyok megelégedve, a' materiája régi lehet, mert már is kezd szakadozni.

Kolozsvárt márcz 8-án 844.

Kemény Zsigmond.

E levél arra a számlára vonatkozik, melyet Kribl József szabó b. Kemény Zsigmond tartozásáról, 253 fr. 10 krról állított ki. Ez összegből fizetett ki Kemény 100 váltó forintot. A levélben levő *Minister* szó minister-kabátot jelent.

PAPP FERENCZ.

KAZINCZY KÉT ISMERETLEN LEVELE.

Lészay Dániel, ki a maga idejében hírneves orvos volt Szászvároson, kora ifjúságától kezdve érdeklődött irodalmi kérdések iránt is. Kerekes Ábel szászvárosi tanár és történetbuvár, meg Sipos Pál tordosi pap és bölcész útján Kazinczyval is megismerkedett, mikor Kazinczy Tordost és Szászvárost is meglátogatta erdélyi útjában. A nagyok iránti tiszteletből lemásoltatta Kazinczynak Siposhoz írott leveleit, a melyek 1846-ban Lipcsében nyomtatásban is megjelentek. Sipos halálát is Lészay írja meg Kazinczynak, ki az értesítést levélben köszönte meg. E levelek másolati gyűjteményéből közöljük az alábbi kettőt. A többi levél ismeretes; nyomtatásban is megjelent. E kettőről Váczy János, Kazinczy leveleinek tudós kiadója, állapította meg, hogy egészben véve ismeretlenek; bár mind a kettőből megjelent néhány sor a XII. köt. 2711. és 2817. számú leveleiben. Szíves fáradságáért fogadja e helyen is hálás köszönetemet.

A levelek másolata rendkívül hanyag, sok helyen hiányos, sőt érthetetlen is. Úgy látszik, Lészay diákokkal másoltatta őket (mivelhogy rövid ideig tanítókodott is a szászvárosi iskolában). Bizonyos, hogy a másolás sehol sem az ő keze munkája, hanem olyanoké, kik megfelelő értelem nélkül minél gyorsabbn a akarták a munkát végezni. Az itt közölt szöveg a jelzett másolatokhoz még a kihagyásokban is hű. Innen származik a sok értelmetlen részlet.

1.

Széphalom aug. 6 ik 1814.

Kedves édes barátom!

A mai posta hozá hozzám mind a Barcsay emlékirásához való rajzolatot, mind a mélt. Cserey Farkas Úr levelét a márvány dolgában. Mind a kettőből írom a téged illető sorokat.

Cserey Farkas — Bécs Jul. 25 dikén.

Váradról a bátyámtól (a kanonok) itt vettem a márvány tábla iránt tudósítását, hogy ott *Erasiat* nevezetű kömetsző olyan veres vagy fekete tábla márványért, a millyenről írtunk, helyben bírhatván [60 frtot kér]; mellyre hogy ha írás is tétetik, minden betükért kér 10 xt. Tordosról írom ezt, hogy mélt. Grófné özvegy Barcsainét értesíthesd. Én ezt Döbrenteire bízam volt. De ő most nincs Erdélyben.

Grüner. Den 25 Jul in Wien.

Ihrem Wünsche gemäsz, meinem Priester eine Skizze zu einem Trauerdenkmale beyzulegen, habe ich einen solchen Entwurf beygefügt. Das . . . Gesicht der Matrone . . . nur gegen den anmuthigen Eindruck, welchen ein Kunstwerk machen soll; und so habe ich das Gesicht derselben mit der sich stützenden Hand ausfüllt. Besonders achtsam mit Schatten aus . . . dieses Kupfers aus 30 f, als Umriss aus 16 f. W. W. belaufen.

Minthogy Grüner (a mint Psycheje mutatja) Schattenmassokban való dolgozásban, azaz egymást erő vonás által igen, igen szerentsétlen, ellenben Umriszekben, azaz Conturokban, a szerint a hogy a Bárczy által kiadott munkáji előtt állanak Cameák, az egész Austriai monarchiában első művész, én azt tanácsolnám, hogy [ne] Schraffirozott vagy ponctirozott munkában hagynád készíteni a vignettet, hanem Conturban.

A marvány eránt méltóztassál egyenesen kanonok mélt. Cserey urnak írni vagy irattatni Váradra, mellé téve az Inscriptiot, mellyet a márvány metsző a táblába véssen. A vignette eránt pedig én várom parancsolatodat. Ugy nemsokára nyomtatva lesz az Epitaphium, melly eddig is csak a vignetta miatt hever.

Azon fel ne akadj, hogy ez a rajzolat mázolás. Így dolgozik a művész, mikor csak a gondolatot jegyzi.

Tegnap este, midőn épen ágyba akarnék menni, két könyvet vevék Kassáról, hol egy külföldi Bibliophil, a ki most Német országról az Ausztriai birodalom határán belül belépni idejét gondolá, néhány heteket tölt. Correspondentiában voltam vele sok esztendő előtt, s ő nékem ajándékot küld Horatii Wakefieldii London 1794. a legpompásabb kötésben, aranyozott metszéssel, veres maroquinba kötve, a legpompásabb papirosra nyomtatva — és Joannes de Thuroczi Chronicon Hungar impr. 1488 aug . . . Elfuta a hideg hőség. Horacznak nem vehetem hasznát, mert azonfelül hogy négy-öt exemplart birván, erre szükségem nem volt, betűji aprók, noha igen tiszták, Thuróczit pedig bírom s feladtam azon a veszedelmen, hogy ritka nyomtatásu könyveket [szedjek], kénytelen vagyok neki viszont ajándékban adni azon fél általag 1811 diki [Tokajimat], mellyért 125 frtot váltó czédulában most kaphatnék és a mellytől magamat nem örömet fosztom meg, mert pénzre van szükségem. Ez idén 4 épületet kell állítanom s még hátra van kettő. Ezen felül Trattnerrel titkon végeztem (azaz Contractusban, de mellyet Publicummal tudatnom nem lehet) hogy azon 9 db kötet irásomból, mellyet Trattner a maga neve alatt ad ki, csak ötöt nyomtasson a maga erszényéből az Előfizetők segedelmével. Négyet pedig én fizessek; t. i. T. [Trattner] a theatralis munkákat magokba foglaló 4 drbot ki akará rekeszteni s maga akara rendet szabni, melly monstruosus rend volt volna. Ez[en kívül négy] képet is kell metszetnem, a primas Barkóczyét, Báróczyét, Barcsayét és Haller Lászlóét. Ő Exc. Gróf Haller Gábor fija azt a szép tettet tévé, hogy meghallván szándékomat, veje Cserey Farkas által azt

írta nékem, hogy nem kölcsön adja az atyja képét, hanem maga metszeti ki. Bárcsak valaki a Báróczy s Barcsay rokonai közül így fogadná el a megtiszteltetést a Báróczy képével s a Barcsayéval. De én alig merek szépet remélni többé, noha Haller Gábor ezt tette.

Az én Rumim nem fogadja el ajánlatomat, hogy lánykáját felnevelni általveszem — mert házasodik. Nagyon becsülöm benne az atyaiságnak ezt az érzését, noha a terhet örömet vittem volna s úgy néztem volna az anyátlan lánykát, mint magamét, mert gyermekemtől én sem fosztanám meg magamat, ha özvegyen maradnék is. Rumi most harmadikszor házasodik; fiatal, még erős, az első feleségétől gyermeke nincs. Éljen szerencsésen, kedves barátom!

2.

Széphanom Január 21 dik 1815.

Kedves Barátom,

Tegnap Újhelyben valék s póstára akarám tenni leveletem hozzád; de előbb elhozattam érkezett leveleimet, hogyha tőled is veszek valamit, megírhasam, hogy vettem azt s jól esett hogy az írt levelet fel nem tevém, mert már most jelenthetem, hogy a praecipua capita egészen nálam vagyok, a 9 iket, 12 diket, 20—29 és 30 dikat kivévén. Ezeket talán még később akarod megküldeni, vagy legalább azt tudatod velem, hogy a Mes premetumai [így!] azt jelentik, hogy a caputok ott egészen a szerint nyomtattattassanak, a hogy régen küldéd által már. A Discursiók a címlap után fognak állani, a mint hagyád, de hát neved nem jelené meg a címlapon? Minthogy a könyv sok Explarokban ki fog menni Német országra s más hova, [nagyon szeretném,] ha neved s mostani s régibb hivatalod is a címlapon megjelenének. Mutassuk, édes barátom, hogy a mi Hazánk sincs [tudós] fejek nélkül. Nem mindig lehet gáncsolni az anonymitast; [de én] nem szeretem, mert hasztalan kérdészködéseket s néha kétséget is okoz. A te munkád előtt többek közt azért is szeretném látni nevedet, hogy a könyvek Indexeikben együtt jelenhessen meg a könyv titulusával és cum loco impressionis.

Ha így hagyod a könyv titulusát, legalább azt tehetnéd, hogy az úgy nevezett szennylapon (Schmutztitel) állhatna valami illyen: Pauli Sipos opuscula. Én szentül fogom teljesíteni parancsolatodat s semmit másképen lenyomattatni nem hagyok, mint te akarod. Azért parancsolj szabadon.

Epitaphiumod csak jan 26 án indul Pestre, mert Szemere Pál, a ki már decemberben akara odamenni, csak most megyen. De már most annál csálhatatlanabbul megyen, mert napa sem tartóztathatja tovább, magának is valamely perbeli historia miatt menni kellvén. Helmeczy venni fogja kérésemet, hogy egy explart mindjárt küldjön meg postán, mihelyt le lesz nyomtatva. A magyar Textust a szerint szakasztám külön, a mint te írad és ez azért jobb így, mert a deák Textus néhány sorokkal kevesebb, mint a Magyar s így a § és § közt álló húzások nem állottak volna egy eránt a Correspondéaló lapokon. A vignette eddig kész, de

Grüner oly roszul dolgozik, hogy vele többé semmit se metszetek. Bor-nak adta magát. Mansfeldet kértem meg tehát, kinek szép miveit Báróczy előtt látod, hogy rajzoljon egy sarcophagust, melynek párká-nyára egy fátyollal egész fejét elborított matrona hosszú Symával [?] lehajol, szájában koszorut tart. Az a Grüner rajzolatja igen trivialis, milliószor repetáltatott már; a sarcophagus több, mint egy urna. A sarcophagot és matronát magam rajzoltam elébe, de úgy hogy ő ezt raj-zolja tisztára, mert Mansfeld nemcsak metsz, hanem rajzol is. Én úgy hiszem, hogy neked ez sokkal kedvesebb lesz. Az elmúlt kedden újhelyi praedic. György József ural Patakra mentem Újhelynek választani Rec-tort, mert az a mivel a chartát az vegye, a kinek tetszik, nem vala elég a György céljára és az enyémre. György tanuló társa s szoros Barátja kegynek tartá reá nézve, hogy oda szálljunk.

Én reá beszéltem a feleségemet, hogy hagyja magában hálni az alatt szeretőjét (a fiát Emilt) s jöjen velünk és eljött. Kézy képzelhe-tetlen örömmel látott s a házassággal teljesen reconciliálva látszik, talán mivel igen rendes és jó kis felesége már felette vastag s kevés hetek alatt szülni fog. Sokat emlékeztem azon szobákban rólad, de igen kevés szólék felőled. Midőn a Museumban mentem által, megemlékeztem, hogy kevés napokkal előbb hogy elmentél, a kis szobádban együtt ebédelénk. Kézy a pitvartól balra lakik, jobbra két Patai felserdült urfikat szólított és a mostani Curator Lónyai Gábor 9 és 8 esztendő s fiait. Ezek neki Január oltá Juliusig 350 ftot, 2 hordó bort, 2 hizott sertést, nem tudom hány köből életet és 12 öl fát adnak a 2 gyermek, egy inaska és a praeceptor tartásáért. Pataynak is még 2 vagy 3 más ifju nem tudom mennyit s Kézyt mégis szorongatja az élet terhe. Ez előttem megfog-hatatlan, mert ő bizonyosan gazdagabb, mint Lónyai, a ki pedig dina-staink közé számíthatatik. De én az ő töprenkedéseit ignoraltam. Az hasz-talanság volt volna. A 2 Lónyai fiúk lelkes gyermekek, de a 2 urfi két vagy 3 más koszthanger [így!] rettenetes fejek. Kézy a Pataykat kiszólitotta, hogy valamely classicust fordítsanak előtte, ő corrigálni, vezetni fogja s a két urfi protestalt, hogy az korukhoz nem illik. Az nagyon gyermeki, Kézy tehát abba hagyta, most kért, hogy adjak nekik sarkantyút. Vályi Nagy ott vacsorált, ott ebédelt s képzeled, hogy a hol ő van, mindig foly az eruditio. Horatz és Virgil hozódott elé s én mondtam hogy tunya ember ki e kettőnek olvasását elmulatja, én kivált Horatzot mindig olvasom és nékem mindig új. Kézy az egyik ifjut megszólitotta, hogy hányszor olvasta Virgilt. Ez proterviából vagy csak ostobaságból azt felelte, hogy soha s nem is fogja.

Gróf Teleki Latzit — József fiát, a mi kir. Táblánk Biráját 1810 ben megakarák a pataki Publicusok botozni, hogy őket ismeretlen levén előttük. De főcuratora [a] Dunán való superintendentianak a pataki fogadóban a biliardért meg Castracizalta. Ez nékem akkor eszembe se jutott, de én nem vagyok az a brutalis Uraság, aki idegent leczkézzek. Azonban nem állhatám meg, hogy Pataytól azt ne kérdjem, hogy ő melyik tudományra érez magában vonatattást. De az ő phizikája, úgy látszik, nem tudomány, hanem dolog. Vályi Nagynak felette kedves

volt azt hallani tőlem, hogy Erdély, legalább Kenderesi és [Kanyó] őtet tartja minden magyarországi írók között a legjobb írónak. Az Iliasnak már 9 dik könyvét fordítja hexameterekben s ezért neki 400 frtot ad. Soha munka olcsóbban nem fizettetett s bizonyosan a munka örömeit és halhatatlanságot is calculusba vette. Azonban Vályi Nagy egy felette moralis és bizony hasznos ember. Én olly hurutot kaptam, hogy ki nem meheték, de feleségem két ízben ment által Vályi Nagynéhoz. Maga a Prof. úr eleget erőlködött sokat beszélni Wesselényinek nála léte felől, de semmit sem tudá mondani, mert nem igen nézte a vendégeket, hanem velek nézette magát és munkáját, ellenben az a lelkes jó asszony erőlködés nélkül is mindent legvalóbb színnel festett le Sophienek, kit vendég nála látá. György az én szánomon és lovamon Liszkára ment, mihelyt én s Sophie Kézynél megpihenénk, hogy ott egy szőlőt, melyben feleségem most . . . , tekintetbe vehessen, csak másnap ebédre jött meg. Ennek a természet sok elevenséget és élességet adott, de a mely ő benne nem Rozgonismus, s ő ki bizonyosan igen szereti Vályi Nagyot, szeretve csipkedé meg előttünk. Mindent szeret rajta, csak pedanteriaját nem, mellyel még nekem is terhemre van, mert soha sincs az embernek nyugta. Mindent kérdez, nem hogy hallja, mit érez más, hanem mert tetszik neki a magáé. Suum cuique satis placebat. Salust. Ez szenvedhető hiba s ki nem tolerálja ezt. Azt beszéli György, hogy egyszer Vályi Nagynak így köszönte [meg a] magyarra fordított Moschust . . . : Köszönöm a Mocs-kost . . . Vályi Nagy nevetve felelt Ejnye. Rozgonyinál nem voltam s örültem hurutomnak, hogy oda nem eresztett. Ez az ember most megint Exorbital, nem iterum, hanem quartum . . . Egy Karácsonyi Patenst ide teszem s figyelmessé teszlek a Simplicianus névre, a többit gondold hozzá. Kézy épen akkor méné hozzá, mikor Rozg. ezt írta s mutatta Kézynék Simplicianusat s kaczagott s kérdezte, hol elértik azt az olvasók. Egyebiránt még azt kell mondanom, hogy Kézy egy Prof-al sem tart, csak Vályi Nagygyal. Úgy áll tehát a collegatus, mint Patakon szokott. Mint [járá] Nyiriné, azt is tudod. Azonban Imre ki akara fesleni a Nyiriné lántzaiból, eljegyzette a Böszörményi vagy Nánási pap leányát. Nyiriné addig mesterkedett, míg Imre a leánytól csúf bútsut véve a leány atyja panaszt tett. . . . megparancsoltatva az examenkor Imrének, hogy házasodjék. Nem tette. Deczemberben megizentette neki, hogy engedjen a parancsnak. Nyiri nekik pedig, hogy a házasságban ne akadályoztassa. Ott még historia lehet. A Prof. Szathmári rettenetes theologiaja sajtó alatt van. Kérdeztem Kézyt, mit kérde ő tőle Ragályi Tamás az Examenkor publice s elbeszéltem neki, hogy R. T. nekem azt beszélte [hogy] Nyiri Dinamica Physcat tanita, míg Kézy Göttingában volt, Kézy hazajövéen [át] vette. Ezt Nyiri felpanaszolá R. Tamásnak. R. T. úgy imádjá Goethét, mint én s Goethének még optikai írásait is ismeri, melyet én csak hallásból ismerek régólta. Azt kérdém tehát publice nem a tanítványoktól, hanem a tanítótól és a nélkül hogy szín vagy Világosság felől volt [volna?] szó (és már ez impertinentia) . . . Kézy ne különböztesse meg a kettőt. Kézy elértette és magyarázott a szerint, a mint azt nekem Mengerből felolvasta, hozzá tévén hogy gon-

olja, hogy R. T. nem teszi fel felőle, hogy egy oly lármás vitatás, mely Goethe minden physica-hoz értő értelme szerint elvesztette a pert E napokban hata Kézyhez, hogy Gen. Vay tudakozá barátjától a főcuratortól: Mennyi pénz adatott Kézynek a Párisi útra s boszankodván, hogy olly kevés adatott, kiszámlála az asztalra 30 pengő aranyat, de úgy hogy József is adjon annyit. József még kipirongatá. Ábrist kérte Kézy, hogy némely jeles math. Instrokat hozzon ajándékban. Ábris meg mondta, hogy nem

Közli: KRISTÓF GYÖRGY.

KORTESNÓTÁK A KUBINSZKY—PECSOVICS-VILÁGBÓL.

A múlt század reformkorszakának nagy politikai harcaiból való maradvány az a kis füzet, melyet Vágner Samu, a tolnamegyei Varsád nyug. ev. lelkészének levelesládájában találtam. Tolnamegyében ütköztek össze leghevesebben az ó-konzervatív kormánypártiak és a liberálisok előbb a tisztújítások, később a követválasztások alkalmával. 1827-ben kezdődtek el ezek a harczok s tetőpontjukat 1839—41-ben érték el a »Kubinszky—Pecsovics-világ«-ban, mikor az erőszakoskodások, választási visszaélések, különösen a kormánypárt hallatlan vesztegetései, kortestivornyai az egész ország figyelmét magukra vonták. Ekkor kapták a liberálisok a *kubinszky*, a kormánypártiak a *pecsovics* nevet; kettejük közül az utóbbi még ma is hallható. E harczokat egykorú oklevelek alapján részletesen megírta Bodnár István a *Vasárnapi Ujság* 1905. évfolyamában (1—6. szám). Ő mondja el leghitelesebben a két gúnynév keletkezését is (vö. Tóth Béla: *Szájru-l-szájra*); az ő adatai világosítják meg az alább következő kortesversek célzásait is. Az ó-konzervatív párt feje Galanthai gróf Esterházy Károly főispán volt; legtöbbet tett a pártért gróf Fesztetics Rudolf, kinek tolnai kastélya a párt főembereinek hadiszállása volt, míg a kisebb emberek a faddi tisztartói lakásnak vendégei voltak. A tisztartó, *Pecsovics Ferencz*, rendezte a faddi óriás birkaakolban azokat az országgraszoló vendégeskedéseket, melyeknek Magyarországon azóta sem volt párjuk. »A dorbézoló nemesség pár hónap alatt megette az egész Fesztetics-uradalmat, mert nemcsak az étel-ital fogyott itt rettenetes mennyiségben, de megéhezett a csizmaszár is s csakúgy nyelte az ezüstevőeszközt.« E szíves házigazdáról nevezték el az egész pártot *pecsovics*-pártnak, vagy a lakomák helyiségére célozva *birkáknak* is. A *Kubinszky* név csakúgy véletlenül ragadt a liberálisokra; volt ugyanis egy *Kubinszky* (István?) nevű dunaföldvári tímárlegény, kissé együgyű, feltűnően piros ábrázattal. A kormánypárti Paczolay György egyszer,

mikor a liberális Huszár Pál, a ki esküdttársa volt, a faddi lakomákra czélozva, azt vágta fejéhez: »*No te — Pecsovics!*« — Huszár Pálnak piros képe miatt evvel vágott vissza: »*Eredj innen te — Kubinszky!*« A két esküdt csúfolódásáról ragadt aztán a két név a két pártra. A versek megértéséhez még csak annyit kell megjegyznem, hogy 1839-ben két ízben volt követválasztás. Az első 1839. május 8—10. napján; ekkor a szürkekalapos pecsovics-párt hallatlan erőszakoskodásai következtében a konzervatív Döry Gábor és Perczel István lett követte (liberális ellenjelöltjeik Bezerédj István és Tahy Károly voltak) — de liberális utasításokkal. A diéta nagyon hűvösen, sőt szemrehányásokkal fogadta őket. Mikor aztán az utasítások ellenére jártak el, az október 7—8-iki megyei közgyűlés megvonta tőlük a megbízást s új választást tűzvén ki, október 19-n közfelkiáltással a liberális Bezerédj Istvánt és Perczel Miklóst választották meg. A versek egy része az első, másika a második választásra vonatkozik. Az első vers Eötvös József, madoccai ref. lelkészt vallja szerzőjének; a többi alatt vagy N. N., vagy semmi név sem áll. Lehet, hogy a kéziratot füzetke címlapja szerint a többinek is ő a szerzője, de ez, azt hiszem, nem lényeges. — Megjegyzem még, hogy Bodnár István cikksorozata arra a meggyőződésre birt, hogy Jókai *Kárpáthy Zoltán*-jában (XVIII. fej.) leírt követválasztás nem az abaúji (l. EPhK. 28 : 270), hanem a nála sokkal hírhedtebb tolnai választás után készült; az események sorrendje, részletei s a szereplő személyek ezt kétségtelenné teszik. Az alább közlött nóták több helyen emlékeztetnek ösmert költeményekre és népdalokra.

Az 1839-iki Ország-gyűlésre T. Ns Tolna Megye részéről küldendő Követek választása következtében a Haza szent Úgyét lelkesen vívott Kubinszky Fél elme futtatásai.

1-ső.

Bezeredy ¹ igaz lélek	Sok Nemes van e' Megyében
Tisztelem neved mig élek ;	Ki őn hasznot hord keblében.
Honnodat tisztán szeretted	Éljen éljen Bezeredy
Csak érte foly le életed.	Ki az igazságot védi.

Igaz Nemes téged szeret
Te léssz Dietai követ
Bezeredy igaz lélek
Tisztelem Neved mig élek.

Szerzé
Eötvös Josef
Madoccai² Ref. Pap.

¹ Bezerédj István.

² Madocsa, Tolna megye dunaföldvári járásában.

2-ik.

Kedves Megyénk' Kebelében
 Meg települt Nemesség
 A' főbb dolgok' kezdetében
 Ne történjen heveség.
 Most is a' Követ választást
 Minő részreszakadás
 Előzte meg? 's a' Konczosztást
 Minémü pártoskodás?
 A' jó és egyenes szívet
 Dicső czélra sietőt;
 Egy mindenek eránt hivet
 'S csalárd hasznot meg vetőt;
 Kell valóban tekinteni
 A' Követ választásban,
 'S benne bizton reményleni
 És nem egy hiu másban.
 Az érdem ragyogó csillag;
 De valamint az égi
 Gyakran felhők alatt ballag
 Fedvén gyáz setétségi;
 Ugy ezen földi csillag is
 Gyakorta meg vettetik,
 'S a' kény által, bár uj 's agg is,
 Kajánul temettetik.

Bezerédy érdemeit
 Értem én ezek alatt,
 Meg vetették érényeit
 A' szürke kalap alatt.¹
 Hazájok' boldogulását
 Eltemetni akarók
 És előre haladását
 Hátráltatni kívánók. —
 Europa minden Nemzete
 Iparkodik előre;
 Hát csak Hazánk 's helyezete
 Ne kapjon e' erőre? —

Ez a' Petsovicsi vágyás!
 'S métellyes ohajtása
 Olyan valamint a' ragyás
 Gyümölcsfának hajtása,
 Gyümölcsöt nem fog érlelni
 Nem is érlelhet soha,
 Mert hozzá — méltán vélhetni
 Természet is mostoha.
 De maga is által látta
 Ez a' fél, hogy nem igaz
 Az az ut, bár ki találta,
 Mellyen indult, hanem gaz. —
 Mert setét szürke kalapja
 Azért fedi a' fejét,
 Hogy az igazság fáklájája
 Ki ne süsse két szemét.
 Pénz rab Pecsovics barátom
 Pislogsz a' kalap alul;
 De csalfaságtok mint látom
 Még is ki világosul.
 Mert nyílt homlokot mutató
 Vörös gucsmás Kubinszkyak,²
 Mindent gyors szemmel kutató
 Igaz lelkű hazafiak.
 Különösen két Perczelek³
 Kik sokáig éljenek!!!
 És velők több tisztelt felek
 Ragyás vágyot törjenek! —
 Iparkodnak csalfaságtok'
 Nyomaira akadni, —
 'S éjjeli imposturátok'
 Utját kitapogatni.
 Nyerneek ők, — mert Mindnyájokat
 Honn' java hevitgeti,
 'S az igazság zászlójokat
 Szelével lebegteti.

Igazság nagy bajjal jön világosságra;
 De csak egy kedvező alkalmatosságra
 Kaphasson, — azonnal szűnik késedelme,
 'S annál fénylőbb osztán annak győzödelme.

N. N.

3-ik.

Vörös szövet süvegünk
 Felderül Magyar egünk,
 Bezerédy és Tahy³
 Igaz és jó Támaszi.

Előmentünk' Nemptői
 Királyunk tisztelői,
 Felségünk is akarja
 Legyen boldog Magyarja.

¹ A szürke kalap a pecsovicsok jelvénye volt; a kubinszkyak vörös kucsmát viseltek.

² Miklós és Sándor.

³ Tahy Károly.

Országgyűlést hirdetett
 Hogy küldjünk két követet,
 Ki királyát szereti
 'S honért gyúlnak érzeti.
 Ez Bezeredy 's Tahy
 A' Jó 's Igaz Támaszi,
 Megadják a' királyét,
 Megtartják a' hazáét.
 Zászlóink úgy lobognak
 Mint sziveink dobognak
 Királyért és Hazáért
 Mind a' kettő javáért.
 'S ha királyért, hazáért
 Kell is egykor ontni vért,
 Vigyék fel azt Köveink,
 Lesznek elég vitézink.

Bezeredy és Tahy
 Az Igaz 's Jó Támaszi,
 Érttü[n]k¹ vernek Sziveink
 'S ők lesznek csak követink. —

N. N.

4-ik.

A' görbői sűrű berek,
 Ott terem a' derék gyerek,
 Mennél sűrűebb a' berek,
 Annál derekabb a' gyerek.
 Nem vagyok én Pecsovics már
 Rosszabb mint a' Török Tatár,
 Vörös Gucsrát hordok én,
 Igaz úton járok én.
 Majd ha vörös Gucsram veszem,
 Mellé páva tollam teszem,
 Pecsovicsra eret vágok,
 A' honomnak úgy szolgállok.

Itt állhat már Dory² Vincze
 Nyitott lehet sóház 's pincze,
 Gaz Tolnai Nemes legény,
 Szabadsága ellen szegény.
 Egy halálom, egy életem,
 Bezeredy lesz követem,
 Akár élek, akár halok,
 Pecsovicsra eret vágok.
 Bezeredy lesz követünk,
 Ó majd vitatkozik értünk,
 Az igaz Párt őt akarja —
 Pecsovicsoknak kurvaannya! —

N. N.

5-ik.

Lobogokat a' hir dicső fijának,
 Bezeredynknek! Tolna csillagának,
 Őt illeti azon forró tisztelet,
 Hogy hűségére minden fogjon kezét.
 Ily követeket kell 'a Diétára
 Választani, kik tisztségre 's gazdagságra
 Nem vágnak, de egyedül a' köz jónak
 Ügyében³ mindég hiven fáradoznak.
 Légy hű hozzá Nemesség 's vigyázz! mivel
 Már egykor meg bukál a' Jeszenszkyvel,⁴
 Most is pedig oly sors vár rád, ha ezen
 Nagy hazafi a' Diétán nem léssen.

¹ Az „ ki van húzva.

² Olv. Dóry; kir. kamarás, pecsovics.

³ Olv. ügyében.

⁴ Célzás az 1827-iki tisztújításra, melyen Jeszenszky János az ó-konzervatívok pártjára állott.

Elhunyt Kölcsenyk! 's a' nagy Vesselényi
 Apánkat a' rágalom cselszövényi
 Békeríték! A' Magyart hát ki védi?
 Hanemha a' nagy lelkű Bezerédy.
 Tudomány, tapasztaltság 's hon szeretet
 Hevitse azt, ki akar lenni követ;
 Mert külömben a' hazának jogjai
 Tapodva lesznek 's borúsak napjai.
 Ezen jelességeket ha vi'sgáljuk,
 Leginkább Bezerédynkben találjuk.
 Ezt válasszuk hat [hát] Barátink követnek,
 'S úgy bennünket majd vészek nem érhetnek.
 Bort ide hát a' kehelybe, 's mindenek
 Vigadjanak, serlegek ürüljenek!
 Kivánjuk azomban mint hű Nemesek,
 Bezerédy 's párthivei éljenek!!!
 Tartson Isten nemes bajtárs bennünket,
 Ne borítsa homály derült egünket,
 Vigye elő kedves Bezerédynket
 Hogy ő a' Dietán védhessen minket.
 Huzd meg cigány! ugy is már Perczel István
 'S Dóry nem nyerik meg — mit szivük kíván,
 Nevetséges boron venni érdemet,
 Önként hódol ennek a' hű tisztelet.
 Üsse össze kelyhét hát most a' ki csak
 Kubinszky, hogy a' gyáva Pecsovicsook
 Elömentünk látván mérgeződjenek,
 'S Bezerédynkhez 's Tahynkhoz térjenek.
 Dóry Perczel ne köles; ugy is már sokra
 Ment az adosság, — 's jobb a' koldusokra
 Költéd vala eddig is a' pénzedet,
 Most a' világ nem kacszagna tégedet.
 Miltenberger, Schneller, 's több ellenfelek,
 Kikre magyar Cadentiát nem lelek —
 Meg engedjete — hogy a' Kubynszkyak
 Nem rejteznék, mert ők lelkes honfiak.

N. N.

6-ik.

Eszterházy¹ orrot kapott Hogy a' Pecsovicso kalapot
 A' Megyében 's Megyén kívül, Hordja mindég szemtelenül.

Meg hagyták a' Főispánnak,
 Galanthalai nagy cigánynak,
 Hogy Szexardra takarodjon,
 'S új követet választasson.
 'S azon zavart, mellyet maga
 Okozott, hogy helyre hozza;
 De a' Pecsovicso kalapot
 Hagyja 's hordjon vörös csákót.
 Együttal köteleességül
 Tették, hogy most kötelekből
 • Létrákat ne készítesen,
 Egytől két voksot ne szedjen.²

És az ablak peremeket,
 Melly'ket birkái le vertek,
 Vakoltassa ön költségén,
 Nem a' szegény adozókén.
 Hej Grof Károl Eszterhazy
 Mért lettél te Kutyaházy?
 El nyomtad az igazságot,
 Fel dultad a' szabadságot.
 Eszi fene Grof Rudolfot³
 Rosszul főzte a' planumot,
 B. . . . a meg a' Dóry Gábert
 Vele Eszterhazy Károlt.

¹ Galanthalai gróf Esterházy Károly főispán.

² A már leszavazott pecsovicsookat a főispán lakosztályából kötélén leeregették, hogy a kapunak kerülve újra szavazáson jelentkezzenek.

³ Gr. Festetics Rudolf, az ó-konzervatív párt feje.

Esett eső, hullott zápor
 Semmivé lett Dőry Gábor,
 Véle együtt Perczel István
 Mind a' kettő hires czigány.
 A' Zombai határ szélen
 Dőry Gábor az öszvéren
 Lot fut mint a' kerge birka
 Haját tépi, 's penzét sirja.
 Minden becsület érzésből
 Kivetkőzve szemtelenül
 Mégis bátor letétettek,
 Országgyűlésre fel mentek,
 De pofájok' bé mutatván
 'S hitványoknak találatván,
 A' Nádor el nem fogadta
 Gyűlésből ki huszogatta.¹
 Az ifjuság ki gunyolta,
 Karzatra sem bocsátotta,
 Igazittá Sléziába
 A' kurvanyok v . . . ába.
 Pecsovicsek az akolban²
 Jármot kaptak a' nyakokba
 Hogy idején rá szokjanak,
 Későbbben ne morogjanak.

Kis Daroczy³ nagy gazember,
 Szobájában van sok ember,
 Az ablakon eregetik
 A' votumot kétszer szedik.
 Csalfa gonosz Pecsovicsek
 Ej de büdös kalapotok
 Oda Nemes szabadságtok
 Birka s . . r közt meg be⁴ ittátok.
 Pap Daroczy a' vén marha
 Lármáz mint a' részeg szajha,
 Vörös kutya mért ugatol?
 Nem sokára el halgatol.
 Gaz neved Faddi Fő bíró,
 Meg hizlalt a' verbung író —
 Mert tizezerig köpültél,
 'S haj számár nyeregre ültél.
 Vén Visolyi hogy helyettes
 Ispán 's hazaáruló lehess
 Lelked' szavát el fojtottad
 Nyajad jussát ostromlottad.
 Akasztófa 's arczképetek
 Négy falára szegezettetek,
 Készen alattok a' Máglya,
 Hamvá égeti 'a fáklya.

Az eredeti kéziratból közli :

TOLNAI VILMOS.

AZ »ACTIO CURIOSA« ISMERETLEN KÉZIRATA.

A XVII. század végéről reánk maradt keményhangú színműre Thaly Kálmán hívta fel a figyelmet, előbb az *Adalékok* I. kötetében szemelvényesen mutatván be, majd a *Történelmi Tár* 1894. évfolyamának 322. sk. lapjain közzé is tévén. Az a »4ed rétbé hajtott« kézirat, melyet Thaly az ifjú Palocsay György kezeírásának vélt fölismerni, ma a Nemzeti Múzeum könyvtára kéziratárának tulajdona (1412. Quart. Hung.). Thaly maga csak erről a kézitról tesz említést, és máshol sem találván híradást a darab egyéb másolatáról, a Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtárának IX. kötete is ebből a múzeumi kézitról vette szemelvényeit. Ezen szemelvényrészek szövegének kiadása kapcsán állapítottam meg, hogy Thaly — nem tekintve a helyesírás átírását — híven adta a szöveget, mindössze egy-két igekötő és kötőszó maradt el vagy jutott bele. Az *Actio curiosának* egy másik kéziratára akadtam minap a M. T. Akadémia kéziratárában. A M. Irod. 4rét 84. szám alatt lévő kézirat I. füzetének katalogusi címe: *Gaude beszélgetése*; apró 8-rét kézirat, alaposan megrongált papirosa van, és néhol az elolvasása lehetetlen.

¹ Kihuszít, uszít, kerget.

² Faddon, egy óriás birkaakolban vendégtelték meg a pecsovicokat, ezért csúfolják ezek a versek *birkáknak*.

³ Daróczy Mihály kanonok.

⁴ A *be* közbe van szűrva.

Sajnos, épen a kezdőlapon is, pedig a kéziratnak ez a lap adja meg a jelentőséget. Írása, mely különösen az elején rendes, bár nem olyan gondos vonású, mint a múzeumi kézirat, a XVII. századra vall, jóllehet semmi olyant, a mi egyenesen idekötné, fölhozni nem tudnék; ítéletemet csak a betűk típusára s a betűvetés módjára alapítom. A XVIII. század elejénél újabbnak azonban nem mondhatnám.

A pontos címe, sajnos, töredék: *Gaude avagy — el István beszélgetése*. Természetes föltevésül vetődik elénk, hogy ez az István a darab szerzője; hiszen voltaképen nem cselekvény van ebben, csupán Gaude uram ítélezéseit, szigorú, durvát is halmozó kifakadásait halljuk. Ez a Gaude nyilvánvalóan a szerzőnek ítéleteit hallatja — ki lehet tehát ez az István? A név a sorosztás miatt kettészakítva van írva; a második rész az *el* betűrészen kívül még csak egy betűt foglal magában. Ennek az egy betűnek véletlenül csak az egyik részét rágta meg az egér, s a megmaradt rész határozottan *n* betűre vall. A családnév tehát *nel*-re végződött. Azt is könnyű megállapítani, hogy az előző sorban a családnévnek csak egy szótagja lehetett — mivel pedig a XVII. század végén csak egy *nel* végű családnév akad elénk, arra kell gondolnunk: a *Chernel* családra. Erről a családról a források¹ azt beszélik, hogy épen ez időben emelte Chernel István nagy hatalomra, azzal, hogy a vas-, győr-, sopron- és zalamegyei birtokokat öröklé (1647). A családból több előkelő ember emelkedett ki; épen ennek az Istvánnak János fia szerzett nagy érdemeket a pápai kollégium alapítása körül. Hogy a kurucz érzés is megvolt bennök, arról Gábor, a kurucz ezredes tesz tanuságot. Igaz, hogy ennek a hatalmas Istvánnak volt második házasságában egy István nevű fia, de Palatinus id. művében azt hiszi, hogy még gyerekkorban ragadta el a halál. Ilyenformán azt kell gondolnom, hogy a czimben levő név *Chernel István* volt; mivel pedig teljesen elképzelhetetlen, hogy a másoló egy oda nem tartozó nevet tegyen Gaude uram szerepviseelőjévé, arra a hypothesisre kell jutnom, hogy az *Actio curiosának Chernel István a szerzője*.

A kézirat nagyon kevés eltéréssel adja a Thaly-féle kéziratból ismert szöveget: néha hagyja csak el a latin közmondást, máskor csak az elejét veti oda, sorokat alig-alig hagy ki. Az értelmét érintő változtatásokul összevetésemből ezek idézhetők:

Tört. tár, 1894.

323. l. 20. s. Pápisztává legyenek az emberek.
Uo. 26. s. Et nos Lazar. alulról 11. s. jár az az finnyás.
329. l. 25. s. . . kapitány saruját . . .
29. s. Igen nagyra tartja magát a k. a.
330. l. 34. s. az első feleségem, szegény, nem igen kedvem szerint járt
331. l. 16. s. sétálhatsz

Akad. kézirat.

. . . legyenek mind az Calvinisták.
Et nos lószár.
. . az a fényes Hertzeg.
. . . kapitány kanját . . .
Igen puruttya kisasszony leszen az, . . .
feleségem is szegény volt, nem szívem kedvem szerint járt.
elmehetsz.

¹ Nagy Iván III. 23. sk. 1., Kempelen III. 12. sk. 1., Palatinus József: Vasvármegyei nemes családok története. Szombathely, 1911. I. k. 145. sk. 1.

Tört. tár, 1894.

9. s. fogatja bé az Ur a jobbik kedvetekért

323. l. 1. s. csak szívetek szerint eszitek s isszátok

7. s. egy Méltóságos Urnál alulr. 6. olyan vagy te, mint a vidék, kuvasz: ha elfut...

333. l. al. 9.: Hohó, — minden úrnak van most egy markás mája...

4. Dörföle öreg úr.

335. l. 14. a sátán anyja pácúr a repczében, általmehetsz

336. l. 3. (Ach.)... mint az tehénhús, ha ösztövé, nem ehetem, ha kövér, megcsömörlöm belé.

337. l. 5. sor. pokrócban jár. Nem láttam...

338. l. ne haragudjék...

6. ott hadtam: úgy járék...

23. s. (utána G. érthetetlenül válaszol)

339. l. 12. s. agg lóbúl borostát

341. l. 23. s. mint a gyöngy

31. s. szírő

Akad. kézirat.

fogattya [?] el a jobbitást kedvetekre az Ur jó izüen eszéték iszátok...

az Méltóságos Gróffal

... mint az Zedeki kuasz, ha elfut...

Az ám az canem habet panem habet, Ho ho, minden embernek van most egy Makocsinája...

Dörfölgi öreg ember...

a Szalavári Apátur az Répczén általment.

... mint az melly allatnak asztaura vonnyák az fejét, ő maga az pad alá vonnya. Gaude: Ngod pedig én előttem olyan, mint az tehénhús, ha ösztövé etc.

... jár. Tudgyátok sutor ne ultra crepidas, az arany is csak addig jó, míg három forintban jár, nem láttam...

ne hangoskodgyék...

ott hattam én ötet az fa képnél s ihol most ismét úgy jártam...

Acastes: Mosdgyék Kgyld Gaude uram.

agg lóbúl porotzkát...

mint a győri petárda

szürű

A kézirat a nyomtatott szöveg 341. lapjának 10. soráig, az ötödik beszéd meginduló szóváltásáig tart, a darab többi része innen elveszett. Azt hiszem, így töredék-voltában is megérdemli figyelmünket, mert bizonyossága annak, hogy az *Actio curiosa* főúri családjaink körében ismeretes volt (ez a másolat u. l. a Teleki könyvtárból került elő), mert egy-két helyen megjobbítja a múzeumi kéziratot, és végül mert az eddig teljesen ismeretlen szerző nevéhez legalább hypothesis-t enged.

DR. ALSZEGHY ZSOLT.

BESSENYEI GYÖRGY GÚNYVERSE TELEKI JÓZSEF GRÓF ELLEN.

Az irodalomtörténetben már Kazinczy óta ismert dolog, hogy Bessenyei György egyízben heves hangú, nem válogatott kitételekben gazdag pasquill-szerű versben támadt Teleki József grófra, de nem orvul, mint a pasquill-írók, hanem nyíltan, a maga nevében. A versből magából azonban csak az a két sor vált ismeretessé, melyet Kazinczy Ráday Gedeonról írt élet- és jellemrajzában közölt. A verset Széll Farkas kutatta föl s bár csak egyes részleteket közölt belőle *Bessenyei György A bihari remete* stb. kiadványa (1894) bevezetésében (XXIV. l.), annál pontosab-

ban megvilágította a vers keletkezését. Megállapításait, a magam kissé határozottabb fogalmazásában, a következőképen adhatom.

A reformátusok vezető személyiségei a 70-es években két részre különültek. Orthodoxoknak és liberalisoknak szokták e két felet nevezni, de ez a kettős elnevezés, bár kétségtelenül rávilágít a két párt fölfogása közti ellentétre, még sem egészen kifejező, mert elhallgatja azt a fontos indítókot, mely egész fölfogásukat irányította, s a mely később összeütközésre vitt. A liberálisok, élükön Beleznay Miklóssal és titkárával, Bessenyeivel, Bécshez hajoltak s készek voltak a Bécsből kiinduló szabadelvű — pontosabban szólva: az állam hatalmát az egyházak fölé kiterjesztő — reformokat szolgálni, a debreczeni orthodoxok, a kiknek főembere Teleki József gróf volt, a maguk erős, romlatlan politikai érzésükkel ragaszkodtak jogaikhoz és törvényben biztosított autonómiájukból nem voltak hajlandók valamit is föláldozni Bécs kedvéért. Melyik félnek volt magasabb szempontból helyes az álláspontja, az mellékes; az azonban kétségtelen, hogy mind a kettő tudott érveket csoportosítani a maga fölfogása mellett, de nem volt érzéke a másik párt törekvései iránt. Ebből érthetjük meg, hogy ez a két kiváló lélek, Teleki gróf és Bessenyei, 1777-ben olyan ádáz dühvel támadtak egymásra. Felekezetük szempontjából nyilvánvalólag Teleki gróf részén volt az igazság, a mit két esztendővel később Bessenyei akaratlanul is elismert az által, hogy református hitét fölcserélte a katolikussal: ez egyszersmind teljesen igazolja Telekít, hogy Bessenyeit el akarta távolítani a reformátusok ügyeinek éléről. Bessenyei feleletének, az alább közlendő gúnyos versnek, durvaságát pedig az menti, hogy Telekiék támadása nemcsak existenciáját fenyegette, hanem életének eszményét is, azt a törekvést, hogy minden erejét és idejét a magyar kultúra emelésének szentelje. Ebben a válságos időben, érezve a reá váró végső veszedelmet, írta meg és úgy látszik küldte is el Teleki grófnak versét. A vers eredeti kézírata nem maradt ránk, csak az a másolat, melyet Teleki gróf készíttetett róla.

Betűhíven tollhibáival együtt így hangzik:

Bessenyei György Gróff Telekinek.

- Ne kinezza Nagyfád a' Magyar Nemzetet,
 Ne kérjen erővel tőlle tífzteletet:
 Ha okos; erejét mutaffa munkában
 'S ne lár mázson széllyel jarván a' Hazában
5. Ne hurczolja mindég az én kitsinyfégem,
 Ne irigyelje úgy kevés tífzteffégem.
 Nem mutat irigyfég foha bölttefféget
 Sőt utánna vonnya az Eíztelenféget;
 Íften kegyelméből énis Ember lettem,
10. Ki Nagyfádtul foha még eízet nem vettem;

- Ha kereftény, mért ől kis betfületemben,
 'S mért nem dítér inkább igyekezetemben?
 A' nagy Embereknek ez tulajdonfágok,
 Kik kis Férfiakhoz nem mérhetik magok:
15. Miért vészen engem Nagyfágod Tárgyának?
 Mért nem ad más munkát nagy tudományának?
 Gróf Uram! e' földön nintfen oly nagy állat,
 Mely kis dolgokbanis vezélyt nem találhat.
 Az Elefant erős nagy állat magában
20. 'S-mégis ha egy egér fel szalad órában
 Meg-döglik, el enyézfz ízörnyü nagy ereje
 Nagyön mérgefülvén Fejében veleje:
 Nagyfád pedig maga közönféges állat,
 Nálja tfuda erőt fenki nem találhat.
25. Miért tetzi magát önként ízelendeknek?
 Miért marja tövét nyavalyás Fulemnek?
 Egyfzer olyan dőféft tehetek oldalrúl,
 Hogy le-esik Nagyfád ugyis törtt Farárúl.
 A hol Nagyfád ugat, ott én is bőghetek;
30. Ha Nagyfád Szelendek, én Bika lehetek;
 Külömbben Szelendek nem fut egér után,
 Hogy azt fülén marja, 's-ügy fűgjön a' nyakán.
 Hagyék békét Nagyfád maganoffágomban
 Hadd gondolkozzam itt Hazámon magamban.
35. Valamerre megyen, mindenütt Lármát tetzfz,
 'S-végre a' boltffeffég benne majd Pletyka lesz.
 Egy hatalmas Lélek tfendes dolgaiban
 Halgat, 's nem dítékfzik mindég ízavaiban.
 Munkájit e' világ elibe ki-hánnya,
40. Hol akárki itél azokról, nem bánnya.
 Alhatatos ízive, hiv marad ízavának,
 Fel-leleli [így!] nagy tárgyát mély tudományának,
 Nem tfatfог alá s-fel, de halgat, dolgozik
 'S-Nemzete javain hiven faradozik.
45. Ha tízfzfer több Nagyfád, a'mint én lehettem,
 Tfinaljon tízfzfer több munkát mint tettem;
 Ha olyan bölts Nagysád, mit tett Orfzágunkban?
 Ki látta munkáit még Magyar-Hazánkban?
 Rágalmazáfival eleget tfavarog,
50. 'S-a' kiket dítféni hal, azokra morog.
 E' még eddig nem ézfz; többre kell íetni,
 Nem lehet hibájért kőztünk tízfzetelteni.
 Rút dolog, hogy magunk hírdéffük magunkat;
 Fáradjunk és adjuk probára dolgunkat.
55. Itéllyen más róllunk, mi ne dítelkedjünk,
 Hanem mérték'letes, 's hiv Ferfiak legyünk.
 Szerelfe Nagyfádis Felebarátfyait
 'S-utalya meg maga hivalkodafait.
 Nem illik gyermekfég gyermekes emberhez,
60. Nem férhet tfekelység igaz Grófi vérhez.
 Akár elek halok, hagyön el engemet,
 És ne rágalmazza nyavalyas Fejemet.

Teleki gróf, a kit Bessenyei elleni föllépésében felekezetének érdeke vezetett, rendkívül fölháborodott e súlyos támadáson, s rögtön egy kelet nélküli fölségfolyamodványt intézett a királynéhoz, mellékelve Bessenyei versét másolatban s egyszersmind szószerinti fordításban; arra kérte a

királynét, szolgáltatasson neki elégtételt a méltatlan, durva támadásért. A magyar királyi udvari kancellária 1777 jún. 17-én iktatta (3110. sz. alatt) a folyamodványt, s már három nap múlva, úgy látszik tanácsülésen kívül, elintézte, természetesen határozat nélkül, nem csak azért, mert Bessenyei az udvar kedves embere volt, hanem mert ilyen magán-czivódás valóban nem tartozott az ország első kormánysszéke elé. A folyamodvány hátára egyszerűen rávezették az irattárba helyező végzést: »... tota haec inconvenientia probationem minus mereatur... si tamen quid eatenus vindicandum esset, id praecise laeso querulanti incumbere adeo privatam eius actionem pertinere et sic instantiam hanc suo loco reponi.«

Az ügy ezzel el volt intézve, de a végzés azon részét, hogy ha a sértett elégtételt akar, szerezzen magának, Teleki gróf ugyancsak megvalósította: Bessenyeit csakhamar megbuktatta, állásából elűzte, a mi Mária Terézia halála után Bessenyei teljes anyagi romlására vezetett. A kálvinizmus talán hasznát látta ennek a torzsalkodásnak, de az irodalomra mérhetetlen kár származott: Bessenyei leszorulása a vezéri polczról.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

CSOKONAI BÚCSÚDALA.

Midőn Csokonai 1800 elején elbucszott Csurgótól, még egyszer elment Nagybajomba, hogy megköszönje Sárközy Istvánnak iránta mindenkor tanúsított jóságát. Felkereste Horváth Ádámot is s örökre búcsút vettek egymástól. Arra a vacsorára, melyen utoljára volt a költő Sárközy Istvánnál, a házigazda a nagybajomi urakat mind meghívta. A vidám poharazás közben felállott Csokonai s könnyes szemmel a következő versben bucsúzott el:

Bucsú szóra nyitom ajkam,
Nem segít már semmi rajtam, —
Messze elmegyek.
Azért jöttem ti hozzátok,
— Szálfjon ezer áldás rátok, —
Hogy búcsút vegyek.

A míg mások csak nevettek,
Voltak mindég kik szerettek
S felkaroltanak, —
Ebben a' szép úri házban,
Otthonomra itt találtam,
E' fedél alatt.

Érdemimet kik méltatták,
Kik szerették a' poétát,
Itt voltak azok;
E' ház ura 's barátai,
Kiket mindíg csak áldani
S szeretni tudok.

Búcsuzom én most e' háztól,
És e' háznak gazdájától,
Mindörökre el, —
Messze megyek, de hozzátok
Lelkemmél majd visszazállok, —
Kedves volt e hely.

És talán majd lesz köztetek,
Ki nem felejt el engemet,
Úgy-e lesz talán? —
Nem úgy, miként Lilla tette,
Ki a költőt megvetette,
S nevetett dalán.

Isten veled szép Nagybajom,
Nem volt benned semmi bajom,
Csak szerettek itt.
Tört remények, borús napok,
Többé már nem maradhatok,
Semmi nem hevít.

Hozzád megyek éjes anyám,
Nincs más, ki úgy gondolna rám,
Óh, szent érzelem!
De ha meglát, attól félek,
Beteg lesz az áldott lélek, —
S jaj! mi lesz velem?! . . .

Ezt a mély érzéssel teli költeményt néhai Bezerédy Boldizsár a nagybátyjánál, Bezerédy Gergely költőnél, másolta le, a ki az eredetit Pálóczi Horváth Ádám jóbarátjától kaphatta.

NOSZLOPY TIVADAR.

CSOKONAI ISMERETLEN LEVELE.

Csokonai somogyi tartózkodása idején megfordult Veres Izrael református lelkésznel, s feledékenységéből nála hagyta porköpenyét. Hazatértében Szentá község felé vette útját, a hol a korcsmába is betért s míg amott a köpenyét hagyta el, itt meg a ládája kulcsát. Nemsokára szerencsésen megkerült a porköpeny is, a »tzifra láda« kulcsa is, a mint erről Veres Izraelt az alábbi levél szerint értesítette.

Az urnak,

Veres Izrael Uramnak,

barátságosan

Szobba.

Felsok, ¹ d. 22. aug. 799.

Édes Jó Barátom!

Szívességét, melly szerént a porköpönyeg eránt szorgoskodni nem sajnállott, telyes indulattal köszönöm. A tzifra Ládakults pedig megvan. Ugyanis a Fő Bíró Urnak visszatért kotsisától a' Szentai Vendégfogadósnénak is, a' kinél osonnáztunk, hasonló kis futtába való Tzedulat írtam, mellyre ő másnap István király napi Misére béájtatoskodván, a' kultsot is kezemhez küldötte egy Czigányasszony által. Így tehát mainapon a' Tiszteletes Úr a' porköpönyeget is béküldvén, semmiben sints veszteségem. Tisztelem a' Tiszteletes Asszonyt is, s mindenjőknak kívánása mellett maradok állandóul

Az Urnak, Barátom Uramnak
tisztá szívű kész szolgálja

Csokonai Vitéz Mihály.

Ezt a levelet Veres Izrael fiának, Veres Benő volt nagykorpádi református lelkésznek özvegyénél levő eredetiről másoltam le, a melyre Veres Izrael rájegyezte:

»Accepi d. 23-án Aug. 799.«

NOSZLOPY TIVADAR.

¹ A keltezés téves. A levél Alsokon íródott.

KÖNYVISMERTETÉS.

L. Reynaud: *Histoire générale de l'influence française en Allemagne.* Paris, Hachette 1914. 8° 554 l.

Reynaud, a czimben leírt mű szerzője, poitiers-i egyetemi tanár s germanistikával alaposan foglalkozott. Lénauról nagy munkája jelent meg. Tudása és tájékozottsága nem vonható kétségbe, s látszólag hivatott is arra, hogy a német és a francia szellemi fejlődés összehasonlító történetét megírja. Szemlét tart a két nemzet politikai és társadalmi viszonyai, művészetük múltja felett, legtűzetesebben azonban irodalmukat veti össze. A történeti felfogás igazi szelleme és megértő készsége azonban hiányzik a nagy apparatussal végzett irodalmi összehasonlításból. Nem a hatáskapcsolatok pontos felderítése fontos neki, hanem egy *értékelő* szempont igazolása a német kultúrával szemben. Könyve a világbéke haldoklásának utolsó óráiban íródott s noha tudományos követelésekkel lép föl, terjedelmességével vaskos bizonyosága annak, hogy a francia philologia beállt a gyűlölködés szolgálatába, már a hadüzenet előtt, s késhegyig menő harczot hirdet minden ellen, a mi német. Olyan magatartás ez, mely elmérgezi végleg a hadviselők lelkét, s a népek belső békéjét olyan időkre is lehetetlenné teszi, a midőn a fegyverek már rég elhallgattak.

Az előszó germanisták, romanisták és keltologusok vizsgálódásai alapján szigorúan exact munkát ígér, de erre az ígéretre ráczáfol mindjárt az első fejezet: a kelta és a germán ősműveltség összevetése. Siet kijelenteni, hogy a történet folyamán mindig Franciaországnak jutott a nevelés s a kezdeményezés szerepe. Ha Németországnak maradt valami érdeme, ez csak annyi, hogy ébren tartott nyugati szomszédjában bizonyos ösztönöket, a melyek különben a műveltség haladásával kiküszöbölődtek volna. Hevesen támadja Schlegel Vilmost, mert azt hirdette, hogy az ókor romjain a germánok szerveznek egy új világot. A kelták fölötteséget harsonázza s a német múltnak romantikus forrásokból táplálkozó első kutatóit, a philologia s a történetírás úttörőit, afféle tudományos donquichoteriával bírálja. A délibábos történetírás a XIX. század küszöbén általános jelenség, s Reynaud sok tekintetben még mindig ennek a fokán maradt. Lachmann egynemely tévedését azonban maguk a németek se veszik komolyan s a kelta képzelet mondaalkotó szerepét készséggel ismerik el. Nyilvánvaló rosszakarattal czáfolja Tacitus állításait Thursi Ger-gely germánellenes adataival. A vizsgálódások további folyamán két

nagy fejezet a német műveltségre gyakorolt francia hatás két delelőkorával foglalkozik. Az első a XII—XIII. századra esik, a lovagi s az udvari költészet korára, a második a XVII—XVIII. századra, a napkirály, a francia classicismus s a felvilágosodás idejére. Nem lehet tagadni az említett időszakokban Franciaország vezető és irányító szerepét, de Reynaud a hatásokat olyan fensőbbiséggel mutatja be, mintha jelentkezésük a németiség végzetes alacsonyrendűségéből következnek. Mikor a *Sturm und Drang* idején a német irodalom a francia ellen fordul, majd a romantikával teljes emancipálódást tűz ki célul, dühösen korholja a hálátlanokat. Miért kesergi azonban a francia hatás elhalását, ha a németek amúgy is csak eltorzították mindazt, a mit művelt szomszédaitól átvettek? Szabad-e azonban hálátlanságot emlegetnie ma, midőn a németek becsületes irodalmi összehasonlítással maguk leltározták már a francziáktól kapott szellemi tőkét? Különösen a romantikára haragszik Reynaud, bár önmagának ellenmondva elismeri, hogy e mozgalom áterjedt nemzetéhez is s a rationalismusban kimerült Franciaország számára friss forrásokat nyitott. A német romanticismus kapcsán homályos néplélektani szempontok megstilizálásával szólja le a német faj állítólagos eredendő bűneit: a germán szellem socialis és erkölcsi anarchiáját s az egyetemes informálódás köpönyegébe takart terméketlenségét. De egyik szavával szinte a másikat czáfolja. A német individualismus és sentimentalismus nem Rousseau nyomán jutott-e szóhoz? Kénytelen kijelenteni, hogy az anarchikus németiség a rend és a fegyelmezetség mintá államát szervezte meg. Szerinte a mai német irodalom főkép a lelki élet homályos és zűrös sphaeráival foglalkozik, de megfélekedzik Reynaud a francia romantika és a symbolismus képviselőiről. Vagy alighanem ezekre gondol, midőn elkesergi, hogy a XVIII. század óta a francia irodalmi ízlés német szabású s a Rajnán áterjedve a németeket talpra állni ösztönözte. Visszasírja a XVII. század derűs, fegyelmezett classikus irányát, azt az állítólagos francziásságot, mely ment a német érzelmi-ségtől s ösztön-cultustól.

Szabad-e fajok között ilyen kirívó ellentétet construálni? Lehet-e egy kultúrnéptől megtagadni az önkifejtés jogát? Az ész napja csak Franciaországnak világít, s a német faji *hűség* megrögzött conservatismust jelent? A francia művészet eredetisége csakugyan a pusztá logika terméke volna, a német tudomány pedig az üres képzelgésé? Szó sincs róla: van a németeknek sok hibája, de ezeket ők maguk sem dédelgették (Hölderlin, Heine, Nietzsche). Reynaud a legújabb német fejlődés feletti elkeseredésében erőszakosan mutat ki hatásokat. Hosszan sorolja fel, hogy német classikusok és romantikusok micsoda francia munkákat forgattak s jelentéktelen tényeket hangsúlyoz, hogy a francia befolyásoltság méreteit nagyítsa. Opitz és Gottsched, Goethe és Otto Ludwig — nála szinte egyforma mértékben adósai a francia szellemnek.

Ha nem fogadjuk el, hogy az emberiség minden nemzete megtestesít valami jellegzeteset, akkor érthető Reynaud álláspontja. A francia és a német nép fősajátságainak az irodalmi objectiviók alapján való mérlegelése szerinte vádat vádra halmoz a német műveltség ellen.

A philológiából így lehet fegyvert kovácsolni, de ezzel meg is szűnt mint tudomány, s a tolerantia és a belátás szellemét kiirtották belőle. A harczoló francia népnek szüksége lehet rá ebben a formában. Nálunk, Európa keletibb felén, s Németországban ezt is megértjük, de tanult elmék ellenállnak a kísértésnek, hogy hasonlókat hirdessenek. A közgazdászok szerint a nemzetek felemésztk tőküket a háborúban. A gazdasági veszteséghez csatlakozik a szellemi tőkék pusztulása, s az utóbbiak csoportjában sorvad nyugaton az irodalomtörténet világátfogó szemlélete. Mi és a németek — bármikép is alakuljon sorsunk a harcztereken — ebben a tekintetben érintetlenül állunk s nem lehetünk vesztesek. Csökkenet üzemű irodalomtörténetünk és philológiánk reményt meríthet gyűlölettől ment magatartásunkból arra, hogy a béke visszatértével ott folytatja majd munkáját, a hol az a háború előtt megszakadt.

SAS ANDOR.

Gróf Széchenyi István élete. Irta *Friedreich István.* I. kötet, 1791—1840. Budapest, Szent-István-Társulat, 1915. N. 8-r., VIII + 440 + 2 l. Ára 10 K.

Az ezeréves magyar közélet jelesei között Széchenyi István az, a kinek pályája a legtöbb irányú érdeklődést kelti föl. Működése mélyen belevág nemzeti életünk legkülönbözőbb nyilvánulásaiba, ezért egy Széchenyi-életrajz minden művelt magyar olvasó figyelmére, bírálatára számot tarthat. De ez magyarázza azt is, hogy nem ismerünk a biographia terén nehezebb föladatot, mint Széchenyinek nagyságához méltó életrajzát. A ki meg akarja írni, annak történettudósnak, nemzetgazdának, politikusnak és irodalomtörténetírónak kell lenni egy személyben s ezenfelül művésznek, hogy ezt a páratlanul gazdag és ép oly heterogén anyagot egységes egészsze forraszsza és az alakítás meg a stíl művészetével vonzó formába öntse.

Vajjon remélte-e a korán elhunyt szerző, hogy műve ezeknek a követelményeknek megfelel, azt ma már nem tudjuk megállapítani. Ha igen, csalódott. Műve hasznos könyv, a Széchenyi-irodalomnak gazdagodása, de messze van attól, hogy a rég várt Széchenyi-életrajzot üdvözölhessük benne. Az Akadémia ítélete, mely tőle a koszorút megtagadta, de anyagi támogatásra érdemesítette, minden tekintetben hű kifejező a mű értékének.

Egy ilyen hatalmas munkával szemben, mely azonkívül a szerző halála után jelent meg, talán a nélkül, hogy az író megadhatta volna neki a végső simitást, méltánytalanság volna a kisebb tévedések, félreértések, pontatlanságok és hiányok kiemelése és fölsorolása, valamint az itt-ott fölbukkanó stílusbeli fogyatkozások hánytorgatása. Hogy vannak, az természetes, s épen Széchenyi életrajzában elkerülhetetlenek. Azt azonban nem hallgathatom el, hogy a könyv, bár a stílje könnyed, folyamatos, s mindvégig jól olvasható: főként az egyébként szebben megírt első fejezetekben gyakran homályos, egyrészt mert az író takarékoskodik az évszámokkal, a pontos időbeli meghatározásokkal, s helyenként hol előre, hol hátra pillantván több évvel, a tárgyalt esemény beállítását az időrendbe vesződéses, másrészt mert helyesen alkalmazott tartózkodással bizonyos jelensé-

geket és helyzeteket (Széchenyi betegsége, viszonya sógornőjével) csak futólag érint.

Az aprólékos, részletkérdések megvitatása helyett tehát a könyv legjellemzőbb vonásainak kiemelésére szorítkozom. Egyik fontos vonása a másodlagos források mellőzése; azaz Friedreich Széchenyi munkáin s az egykorú forrásokon kívül az újak közül csak azokat használta, melyek adatokat, tényeket állapítanak meg, későbbi írók (Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Concha Győző, Angyal Dávid, Réz Mihály, valamint Kautz Gyulának egyébként csak kritikával értékesíthető) Széchenyire vonatkozó fölfogását, jellemzését, eredményeit — noha kétségkívül ismerte — nem aknázza ki. Érdem ez egy szempontból: sikerült megőriznie eredetiségét s a család-történeti részt kivéve valóban minden állítás az ő jogos szellemi tulajdona. Az írónak érdeme ez, de hogy a könyv mennyit veszített az által, hogy a szerző elutasította magától ezeket a gondolatébresztő forrásokat, azt fölösleges bizonyítani.

A másik, ehhez hasonló s előszóval már több ízben megrótt fogatkozása az életrajznak, hogy a szerző a kéziratos forrásokhoz egyáltalán nem nyúlt s Széchenyinek kiadatlan leveleit nem ismeri, sem *Naplóit* a maguk teljességében, csak Zichy Antalnak szemelvényes, rövidített, átírt és összevont kiadásában. Irodalomtörténetirő számára nem kell fejtegetnünk ennek az eljárásnak helytelen voltát, de mentésig sincs rá. Ez a szerzőnek legsúlyosabb mulasztása, s okát nem értjük. Annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert viszont Zichy kiadásának hibáit ő is jól ismerte, sőt könyvében meg is bélyegezte. Kipelengézni egy rossz és szegényes kiadást, s nem fordulni a könnyen hozzáférhető eredeti forrásokhoz — olyan eljárás, melyet Göröcsöni Dénes nem hagyott volna megrovás nélkül.

Viszont elvi állásontról megint igazolható Friedreich könyvének az a vonása, hogy a korrajzra nem fordít gondot, Széchenyi működését mintegy kiszakítja korából, s a kor eseményeiről csak annyiban számol be, a mennyiben hősének része volt bennük, vagy irányításukra hatott. Innen van, hogy Wesselényin kívül Széchenyi kortársait vagy épen nem, vagy csak egy-két vonással jellemzi s a közöttük lévő viszonyról képet nem ad, sőt sokszor nem is tájékoztat. Csak két példa. Deákról mindössze egy idézetet ad a *Naplókból*, Döbrenteinnek pedig, a kinek Széchenyire ifjúkorában igen nagy hatása volt, csak a neve fordul elő több ízben, de a laikus azt sem tudja meg róla, ki és mi volt. Kétségkívül Széchenyi működését Friedreich kor- és jellemrajz nélkül is meg tudja világítani és értetni, s az is bizonyos, hogy a korfestő háttérrel életrajzíróink gyakran visszaélnek, egyrészt túlságosan kiszélesítve azt, másrészt kevésbé jelentékeny írók kedvéért alkalmazva: de van-e kor, melyre annyira reányomta volna egy férfi, s épen Széchenyi, a maga bélyegét, mint nemzetünk élete 1825-től 1840-ig, s van-e pálya, mely olyan jellemző kifejezője volna korának, mint az övé? Az igazi Széchenyi-életrajznak a kettőt egymás tükrében kell bemutatni — igaz, hogy ez a követelés Friedreich könyvének terjedelmét a kétszeresére növelte volna.

Az életrajznak legmélyebbreható fogyatkozása a *compositio* gyöngesége. Nem rendszertelen és terv nélküli az életrajz, csakhogy a terve túlságosan egyszerű, a rendszere primitív: alapja a szigorú időrend. Széchenyi életéről és működéséről történeti egymásutánban számol be, az anyagot nem csoportosítja, nem alakítja. Eljárásának hátrányai nyilvánvalók. Az által hogy Széchenyi egy-egy alkotását (lóverseny, kaszinó, gazdasági egyesület, Duna-gőzhajózás, Lánchíd, Alduna szabályozása) évek során át érlelte és munkálta, a szerző több ízben kénytelen visszatérni reájuk s nemcsak nem tudja elkerülni az ismétléseket (többször szinte szóról szóra adja régibb fejtegetéseit és idézeteit), hanem a mi nagyobb baj, az egyes, térben szétszórt mozaik-darabokból nem alakul egységes kép: csak az egyes mozzanatokot látjuk, de nem a nagy egészet. Széchenyi páratlan munkabírását, törhetetlen buzgalmát jól kiemeli ez a *compositio*, de eredményeit már nem. Tanulságosabb és művészbib lett volna Széchenyi egyes munkálatait valamelyik fontos pontjukban megragadni s ott beosztva az időrendben haladó elbeszélésbe, az előzményeket, esetleg a következményeket egységes képpé összeolvasztani. A könyvben egyáltalán *synthesis* nincs, hősének sem jellemvonásait, sem működését nem foglalja össze, az egész a leghatározottabb — s pusztán időrendben haladván — a legkevésbé művészi *analysis*. Pótolja-e ezt a hiányt a II. kötet, nem tudjuk; a két kötet anyagának fölosztása, mely a II. kötetre az I-nél nem kisebb anyagot hagy, nem teszi valószínűvé, tárgyalásának módja nem megokoltta.

Ki kell azonban emelnem, hogy az a kép, mely a fejtegetésekből Széchenyi lelki világáról, küzdelmeiről, működéséről élénk tárul, ha nem is művészi, mégis jobbára hű, megbízható, szemléletes. Széchenyi nagysága, törekvései nek nemessége, indító okainak tisztasága, eredményeinek gazdagsága kellőképen kidomborodik, s elolvasván a könyvet, még az is, a ki Széchenyit nem ismeri, megérti Kossuth szavainak igazságát, melyekkel az I. kötet végződik is, hogy Széchenyi a legnagyobb magyar volt. Ez a kép azonban elsősorban Széchenyi nyilatkozataiból, naplóinak és leveleinek idézett vagy kivonatolt részleteiből, valamint tetteinek regisztrálásából alakul, maga a szerző, mint egy *discret cicerone*, háttérbe vonul: hősét juttatja szóhoz, s olvasója érzelmeit nem kívánja irányítani. Kár, mert a hol megteszi, mint ifjúságának egész rajzában s helyenként a tárgyalás későbbi folyamán is, hőse lelki világában s a pszichológiai folyamatok ismeretében teljesen tájékozott írónak mutatkozik. Megjegyzéseit, magyarázatait, lelki elemzéseit mindig szívesen olvassuk, s tömör mondataiból kiérezzük az igazságot. De ritkán emelkedik föl a tényektől az eszméig, a saját eszméig, s ezért különösen a II. részben kevés az egyéni szín, az egyéni fölfogás. Sajátos jelenség, hogy Friedreich, a ki mint ember és mint író egyike volt a leghatározottabb egyéniségeknek, a ki minden tettebe, minden írásába olyan nagy mértékben belevitte egyéniségét, sőt teljes *subjectivismusát*, itt annyira elrejt, hogy ha nem viselné a könyv a nevét, sem stílje, sem fölfogása nem árulná el.

Ép úgy nincs benne semmi Friedreich tagadhatatlan genialitásából. A Széchenyi-életrajz csak nagyszabású, de éppen nem nagyszerű munka,

sem fölfogásában, sem eredményeiben nem meglepő és újszerű. Érdeme nem is ezen a téren keresendő, hanem az előbbiekből kitetszőleg az anyagban, a mit nyújt. Friedreich Széchenyije lényege szerint krónika, s mint ilyen teljes méltánylást érdemel: a legnagyobb magyar életének és pályájának egészében hű és megbízható rajza. Lelkiismeretesen tájékoztat arról, milyen érzelmek és gondolatok hullámzottak hőse lelkében, milyen eszmények lelkesítették milyen tervek, remények és kétségek foglalkoztatták, mit dolgozott, minek a megvalósítására szentelte életét. A ki meg akar ismerkedni Széchenyi külső és belső életével, írásaival és munkálataival, az bizalommal vegye kezébe a könyvet: a világosfejű, tisztapillantású írónak jól megírt életrajza nem hagyja cserben.

Az irodalomtörténet szempontjait bírálótként szándékosan mellőztem: majd alkalmazom a II. kötetről szólva. Nem szeretnék elhamarkodottan ítélni, hátha az pótolja, a mit ez elmulasztott. Most ítéletem nagyon súlyos volna, hiszen, hogy egyebet ne említsek, Friedreich a *Hitelnek* egyetlen írott forrását sem ismeri, vagy nem ismeri el, s könyvében sem Smith Ádám vagy Bentham neve, sem a külföldi nemzetgazdasági és philosophiai irányok (utilitarismus etc.) megemlézése nem fordul elő. Az olvasó azt hihetné, hogy Széchenyi a külföld szellemi tőkéjéből legföllebb azt értékesítette, a mit utazásai alatt tapasztalt, s a gazdag irodalmat teljesen mellőzte. Talál-e erre a mulasztásra mentséget a történet-tudomány — az ő dolga; az irodalomtörténet kénytelen a legnagyobb mértékben hibáztatni.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Révész Imre: Dévay Biró Mátyás tanításai. Kolozsvár, 1915. N. 8-r. 179 l. Ára 5 K.

A kezünkben levő könyv szerzőjének nagyatyja, az első Révész Imre (1826—1881.), minden kiválósága és sok érdeme mellett is egy tudománytalan iránynak lett megalapítója a magyar protestantismus történetének irodalmában. Annak, a mely a magyar református egyházat tűzön-vízen keresztül calvinistának, a Calvinus szelleme és iránya letéteményesének, örökösének akarja megtenni mind a múltra, mind a jelenre és jövőre nézve.

Hogy ez a vélekedés mennyire nem felel meg a történeti valóságnak, arra hathatós bizonyosságul szolgál az ismertetés alatti könyv végeredménye. Az első Révész Imre szerint ugyanis Dévainak »hittudományi s reformatori álláspontja és irányzata sohasem volt szigorúan lutheri, hanem egyenesen melanchthoni, majd határozottan a helvétákhoz hajló«. Ezt az eredményt ő a Dévai munkái alapján állapította volt meg. És ugyancsak e munkák alapján most az unoka Révész Imre a következő eredményre jut: »Dévai a hit és élet legfőbb kérdéseiben, a reformatori tanfogalmak leglényegesebbjeiben Luther és Melanchthon hű követője; a tanbeli fogalmazásokban Melanchthon hatása nála az uralkodó, . . . mesterének azonban egyáltalán nem szolgálja másolója: több pontban szerencsésen érvényesíteni tudja vele szemben önállóságát, még pedig épen az eredeti lutheri gondolat és érdek javára.« Szerintem még ennél is

erősebben lutheránus, de attól az írótól, a ki pár évvel ezelőtt még »Az első magyar kálvinista« cz. a. jellemezte volt Dévait, nagy haladás ez az újabb, helyesebb álláspont is, mely mellett nyílt őszinteséggel el is ejti az előbbit, a melyen »mások szemével nézte« a Dévai teológiáját.

Csak sajnálni lehet, hogy több más tekintetben még mindig a »mások szemével néz«. Így »sokszorosán megbizonyult, magától értetődő, sarkalatos igazságnak« nyilvánítja az első Révész Imrének azt az épen legfőbb pontjaiban helytelen állítását, hogy »a magyar haza reformációjának kezdetleges forrását kétségen kívül Luther szellemének hatása indította meg, de a forrás a magyar ajkuaknál tüstént melanchthoni irányzatot vett; majd a helvéták felé tartott s mire folyammá nőtt, egyenesen Calvin szellemét és irányzatát vette fel«. És ugyancsak a járt úton halad akkor is, mikor specialiter calvinistáknak véli az 1561—2.-iki debreczeni hitvallás szerkesztőit; nemkülönben, mikor nem bír elszakadni némelyeknek attól a téves felfogásától, hogy a Perényi Péter és Dévai közti szakításnak valami köze lett volna ez utóbbi részéről a helvét irányhoz való közeledésnek, illetőleg az ennek gyanújába keveredésnek. Én ezzel szemben természetesen fenntartom azt a nézete-met, hogy Perényi az úrvacsora tanának egy fontos, de mellékágot képező részletében a katolikus felfogást vallotta, melylyel szemben Dévai a lutheri nézetnek adott hangot. És szintén nem fogadom el szerzőnek azt a véleményét sem, mely szerint Dévai az élete vége felé nyilvánított közvetítő nézetet Calvinustól vette volna át. Szerintem inkább föltehető, hogy egészen egyéni, önálló nézet volt az.

Am mindenestre remélni lehet, hogy ha a szerző teljesen a maga szemével fog nézni és más kérdésekre vonatkozólag is olyan kimerítő és alapos tanulmányokat fog végezni, mint a Dévai theologiai álláspontjára vonatkozólag, még sok egyébben szakítani fog családi hagyományaival s mindenben a tudományos álláspontra fog helyezkedni. A tudományos felfogás és haladás iránti érzéke, a megismert igazság előtti meghajlása, a szükségeltető előismeretekkel való rendelkezése, történetkutatói és történetírói kiváló hajlama és tehetsége mind elsőrendű irodalom- és egyháztörténészé avatja a szerzőt, a kitől még igen sokat várhatunk protestáns egyháztörténelmünknek kellőleg művelt terén is, de főleg protestáns irodalomtörténetünknek majdnem teljesen paragon heverő mezején. Mostani jeles műve után csak értékest teremhet a szerző munkássága.

ZOVÁNYI JENŐ.

Moór Elemér: A Toldi-monda és német kapcsolatai. (Német Philologiai Dolgozatok. XIII) Budapest, Pfeifer, 1914. 8. r. 84. l. Ára 3 K.

Az érdekes irodalom- és mondatörténeti kérdést tárgyaló tanulmány a Bevezetésben érintvén a Toldi-monda körül történt vizsgálódásokat, rámutat a módszeres eljárás mindeniknél mutatkozó hiányára s mások, főleg Panzer elméleti vizsgálódásai alapján a monda (a szerző hol *mondát*, hol *hősmondát* említ) magyarázatát, illetőleg meghatározását adja s annak forrásait is megjelöli. Ezek szerint a hősmonda leg-

főképen arisztokratikus ideálokat dicsőítő költészet, létrehozói az arisztokratikus társadalmat mulattató énekesek, kik az egymással való versengésben, a »létért való küzdelemben« hallgatóiknak újat is akartak mondani és a már unalmassá vált s »agyonyénekelt« témát azzal tették újszerűvé, hogy belevonták a mesei elemeket is.

Szerzőnk ezek során (4. l.) szemére veti Wundtnak, hogy *Völkerpsychologie*-jében a hősmondát a népmondától nem választja el — azonban a kettő között esetleg meglévő határvonal irányát s helyét ő sem jelöli meg. Pedig elsősorban ezt a kérdést kellett volna tisztáznia s akkor nem esett volna abba a hibába, hogy Panzernek a hősmondáról szóló elméleti meghatározását minden kritika nélkül elfogadja, hogy ennek alapján igazolhassa a hegedősök mondaalkotó szerepét. Nem lehet fölteni ugyanis, hogy a hegedős tetszése szerint előrántott egy történeti alakot (vagy nevet!) s azt a monda tarka ruhájába egyenesen felöltöztette. A történeti alaknak népszerűnek, közismertnek kellett lennie, kinek tetteiről szívesen hallott éneket a közönség, mert az ének az ő érzéseit és felfogását szolgálta; ezt pedig nem tudjuk másképp elképzelni, mint hogy ez a történeti alak otthonos volt a nép képzeletében és száj-hagyományában is. Tehát a hegedősnek, ha ilyen éneket előadott, a közönség előtt megvolt az »epikai hitele«, énekével különben elő sem mert volna állani. Erről az »epikai hitel«-ről pedig nem kezeskedett egyéb, mint a hagyomány, melyet a nép szívéhez forrott hősről ápolott, toldott-foldott, de állandóan foglalkozott vele, míg egyszer az idők távola megengedte, hogy hőse tetteit arra alkalmas szerkezetben megörökítse. Ha ezt elfogadjuk, akkor azok állítások, melyek szerint »a mondát egyes költők alkotják« s »a hősmondai költészetet az arisztokratikus társadalmat mulattató hegedősök hozták létre«, önmaguktól megdőlnék, a mondaalkotás területe pedig ezután is a népé marad, mely a naiv költésnek örök forrása. A hegedősnek legföljebb annyit engedhetünk meg, hogy a monda anyagát céljaira felhasználhassa, esetleg át is alakíthassa. Szerzőnk e szerint csak önmagához volt következetes, midőn a Panzertől átvett elmélete alapján (63. l.) a »mondaalkotó közvélemény« nyugalomba küldését sürgeti, pedig ez a »közvélemény« — mint látni fogjuk — még javaerejében lévő férfiú.

Abban teljes igaza van a szerzőnek (44—45. l.), hogy az özvegy-asszonynyal való kaland és a sírrablás Ilosvainál a csehvel való birkózás után különösen hangzik s azzal ellentétben van. Idevágó bizonyítékok hiányában még azt is megengedhetjük, hogy különösen a szerelmi felsülés kalandját Ilosvai másünnen szerezhette, de a sírrablás jelenetének az a része, melyben a ravasz *lakatos* (a mesében igen gyakran *kovács* a megfelelője) a sírgödröt fosztogató Toldira a követ ráborítja s Toldinak virradatig kell »vesződni«, míg vállalval »az nagy bálvány követ elfeleliti«, nézetem szerint, mint az *Erős Jankó*-mesének egyik epizódjára (a kútjelenetre) emlékeztető — bár torz keretbe jutott — vonás, a mondába tartozik.

Szerzőnk a monda ifjú hősenek dolgait, két, illetőleg három meséből, öreg hősenek tetteit pedig különféle német népies moniage-történetből

származtatja. Azonban bármily érdekesen és ügyesen iparkodik is ezt bizonyítani, az eredményt *ebben az alakjában* csak akkor tudnám magamévá tenni, ha elfogadhatónak tartottam volna, hogy a monda a hegedősök alkotása. Így azonban más álláspontot kell elfoglalom, még pedig két okból. 1. Nem tudom elképzelni, hogy a még fennmaradt romjaiban is bizonyos egységes szerkezetet és felfogást mutató monda úgy származott volna, hogy a hegedős előbb önkényesen kiválasztott két-három mesét, azokat összeházasította, Toldi nevéhez fűzte s ezt az anyagot még a moniage-történetekkel s történelmi reminiscentiákkal megszerzette. Hogy az így előránczígált anyagból egységes szerkezetű és felfogású cselekvény kovácsolódjék, ahhoz kiváló költői tehetségű hegedősre lett volna szükség, ilyen pedig nem volt; s ha lett volna is, éneke, melynek a nép lelkében támasztékai nem voltak, ott gyökeret sem vert volna. 2. Hogyan magyarázzuk meg az »aristokratikus ideálokat dicsőítő« hegedősköltészetből a népnek Toldi szeméten élő lováról szóló s már Dugonics korában közmondás alakjában élő hagyományát, mely azt mutatja, hogy a monda a népnél már régen ismeretes és kedvelt volt, különben közmondás nem fejlődhetett volna belőle. Azt pedig talán a legcsapongóbb képzelettel sem lehet elgondolni, hogy a nép ezt a közmondást is a hegedősök tákolmányából szúrta le. Föl kell tehát tennünk, hogy a monda a népnél eredetileg a mainál bővebb terjedelmű, egységes cselekvényű hagyomány volt. Ha a Toldi-mondát főmozzanataiban szemléljük s a Moórtól kinyomozott meséket nem önmagukban, hanem egymáshoz való viszonyukban figyeljük meg, látni fogjuk, hogy a népnek nálunk is, másutt is számos meséje van, melyben az *Erős Jankó*-típussal bizonyos határig azonos *Fejérlőfia* (Bärensohn)-típus a *sárkányölő* és az *aranyhajú kertészbojtár* meséjével contaminálódik. E contaminált szerkezetben az *Erős Jankó*-típushoz tartozó résznek a mondában Toldi ifjúkori tettei a sírrablás fentemlített részével és az öreg Toldi kicsúfolása,¹ a *sárkányölő*-mesének a csehvel való birkózás,² az *aranyhajú kertészbojtár*-típushoz tartozó résznek pedig a Toldi szeméten élő lova (a néphagyományban) és az olasz vitéznek a »kurta pejlovon« *álsruhában* való legyőzéséről (a mondában) szóló részletek felelnek meg. Toldi szeméten élő lova is ősi és gyakori mesei elem gyanánt szerepel az *aranyhajú kertészbojtár* — és az ezzel (legalább a ló szerepénél fogva) rokon *aranyhajú leány*-mesekörökben. Eszerint tehát erre a típusra, nem a cseh (mint Moór bizonyítja), hanem az olasz vitézzel való viadal jelenete megy vissza.

A mint látni, az említett mesék contaminációjából keletkezett népmesei szerkezet volt az az epikai keret, melybe a nép a történeti Toldi alakját elhelyezte, s melyet a hegedős a magyar népnél már mint történeti vagy annak látszó emlékezésekkel kialakult Toldi-mondát

¹ V. ö. Jahn: *Volksm. aus Pommern u. Rügen 21. sz. Bärensohn cz. meséjével.*

² Az idetartozó változatok közül a monda anyagához legközelebb esik az az alakulat, melyet Müllenhoff *Rinroth cz. holsteini meséje* (közli Zaunert: *Deutsche Märchen seit Grimm cz. gyűjteményében* 179—183. l.) képvisel.

készen talált. Ez a monda aztán — ebben Moórral teljesen egyetértek — az Ilosvainál ránk maradt alakjánál mindenestre terjedelmesebb volt. A hegedős beavatkozásáról csak ezek után lehet szó. Azt a körülményt, hogy a mondában az egyes mesekörökkel kapcsolatos elemek sorrendjét maga a nép vagy a hegedős bolygatta-e meg, ez idő szerint eldönteni nem tudjuk.

Ezek előrebocsátásával válik valószínűvé Moór fejtegetéseinek eredménye, hogy a magyar történeti emlékezetektől támogatott prágai kaland és az olasz vitézzel való párviadal elbeszélésében a hegedősöknek (spielmannoknak) a Rosengarten-költemények és az Isoré-epizód¹ vezette keze nyomait sejtethjük. A csúfolódó ifjak meggyilkolásának jelenetében az *Erős Jankó*-mese nyomait ismertük föl; arra azonban, hogy ez az elem a mondában miképp jutott a szakáll-monológgal s a szakáll kicsufolásával együtt az *öreg* hős történetébe, Moór egybevetései nem adnak biztos feleletet, de sejtjük, hogy ez is a szájhagyományon alapszik.

Moór Elemér dolgozata, annak ellenére, hogy a főkérdésben a szükséges folklorisztikai körültekintés és óvatosság nélkül szűkölködik, határozottan értékes tanulmány, sok részletkérdésre nézve becses fejtegetéseket és megállapításokat tartalmaz (mint pl. a hegedősökről szóló fejezet); főérdeme pedig, hogy e nem könnyű problémának oldozgatásánál ő nyúlt először azokhoz az eszközökhöz, melyek segítségével valaha sikerül majd a Toldi-monda származásának kérdésébe is teljes világosságot deríteni.

DR. BERZE NAGY JÁNOS.

Szinnyei Ferencz: Jósika Miklós. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia. XXIII. k. 2. sz. Ára 2 K 40 f. Budapest, 8-r. 1915. 117 l.

Az utolsó öt esztendő kritikája Jósika regényköltészetét is kiemelte a feledés homályából. Nem egy pontjára derített már eddig is világosságot a kutatás. Többé-kevésbé megállapította Jósika főbb írói tulajdonságait, a korhatásokat, melyek műveiben tükröződnek, Scott és Sue befolyását; tisztázta egyes életrajzi adatait: ifjúkora verses kísérletezését és regényírásra lépését; levelezése egy részének kiadásával pedig nyers anyagot szolgáltatott a még eljövendő Jósika-biographus számára, mert Szaák Lujza könyve még életrajzi részében sem üti meg a mértéket.

Szinnyei Ferencz akadémiai székfoglalója Jósikáról — a regényíró halálának ötvenedik évfordulója alkalmával — szintén csak egy részletkérdés megoldására vállalkozott. E munkájában Jósika regényírói technikáját vizsgálja főképen a szabadságharc előtt megjelent regényei alapján. Nem a munkákban jelentkező szellemet, nem a bennük nyilatkozó esetleges írói vagy művészi kvalitásokat, hanem csak a külső eljárást tekinti, azt, a mi a regényben a mesterembernek, az író-kézművesnek a dolga. A mi benne az »isteni« költőé, Sz. ezúttal nem vonta bele vizsgáldásaiba.

¹ V. ö. Ipolyi mesegyűjt. (M. N. Gy. XIII.) 106. sz. a. a IV.-kel jelzett darabbal.

Sz. műve két részre válik. Az első öt fejezetben Jósika műveiről ad áttekintést, a másik öt fejezetben pedig regényírói eljárását és jellemvonásait veszi bonczkés alá.

Az első rész tulajdonképpen nem más, mint az egyes művek tárgyának megjelölése néhány kritikai megjegyzéstől kísérve. A szerző célját tekintve ez a rész feleslegesnek látszik; a benne mutatkozó aránytalanság pedig egyenesen hibává teszi. Sz. ugyanis Jósika műveit megjelenésük sorrendjében tárgyalja, csoportosítva őket regényekre és novellákra, külön tárgyalva a történetieket és külön a társadalmiakat. Ezen csoportosításon belül minden egyes regényről és novelláról mond egypár szót, míg azonban a történelmi regényeknél csak a legáltalánosabb vázlatra szorítkozik, addig a társadalmiaknál már részletesebb tartalmakat közöl; míg egyes novellákról egyetlen egy sorral megeleégszik, addig akad olyan, a melyre egy egész lapot fordít. Talán azokat tárgyalta bővebben, a melyek Jósikára az íróra jellemzőbbek? De miben jellemzőbbek társadalmi, mint történelmi regényei? Vagy talán azért tárgyalta azokat rövidebben, mert ismertebbek? De mennyiben kevésbé ismert *A könnyelműek* mint p. o. *Jósika István*? De ez a szempont egyenesen elenyészik, ha tekintetbe vesszük, hogy tudományos művel van dolgunk, a melynek eleve fel kell tennie, hogy közönsége tárgyával tisztában van, úgyhogy népszerűsítő ismertetésre nem is szorulhat.

Az egyes művek ismertetését kísérő kritikai megjegyzések többnyire találók, de meglehetősen szárazak és vázlatosak. Általában a szárazság Sz. munkájának legfeltűnőbb vonása, a mely azonban nem az ember vagy író hibája, hanem a módszeré. Módszere ugyanis mintha nem is az irodalomtörténész, hanem a statisztikus módszere volna. Ott azonban, a hol ezen módszerével szakít, színösszeállítás, hangulatossá válik, pl. az utolsó fejezetben.

Ezen statisztikus módszer különösen a második részben érezhető. Kiválaszt egyes szempontokat és azoknak megfelelően gyűjt példákat Jósika műveiből, hogy aztán belőlük bizonyos megállapítást eszközöljön. Ilyen szempontok: alapeszme, reflexiók, címek, mottók, jegyzetek, nevek, regényforma, belső szerkezet, mesék, motívumok, s ezek a csoportok mind igen bőséges példakészlettel világitanak rá Jósika egy-egy szokására. Egészen természetes, hogy ezen egyes csoportok sokszor ismét alcsoportokra is oszlanak.

Ez a módszer azonban íróra alkalmazva bizonyos veszélyeket rejt magában. Csak az érem egyik oldalát mutatja be, de igen könnyen lehetne az ellenkező állításra is ugyanannyi példát felsorolni. Ez különösen Sz. művének legfontosabb részénél tapasztalható, a melyben Jósika leírásait tárgyalja. Sz. Jósikát mint leírót nagyra tartja, különösen természetleírásai találnak nála nagy elismerésre. Valóban Jósikának a leírás talán legkiválóbb oldala, habár igen könnyen lehetne sikerült leírásaival legalább is ugyanannyi nem sikerültet szembeállítani, különösen ha a rendszeren száraz ruha- és helyleírásokat is hozzávesszük. Sz. úgy látszik, hajlandó Jósika leírásainak abszolút értéket tulajdonítani; sőt igyekszik őt a külföldi írókkal való összehasonlítás alapján velük szemben is

igazolni. Véleményem szerint nem egészen meggyőzően. Jósika regényírása e néha meglepően sikerült leírások által még nem válik művészivé, mert nála ezek csak másodrendű szerepet töltenek be, a megítélésben tehát nem lehetnek irányadók; ezenkívül pedig hiányzik belőlük a költői hangulat, a mely egyedül ad az ilyenfajta leírásoknak művészi önálló értéket. (Hangulat alatt nem az előzmények okozta hangulatot, tehát a regény hangulatát értem, mint Szinnyei, hanem a költő énjének hangulatát.) Véleményem szerint tehát Jósikának még sikerült leírásai sem tökéletesek és művésziek; regényműhelyének ezt a fogását sem tudta még virtuozitásig sem (nem pedig művészetig) vinni.

Nem tekintve módszerét, igen helyesek Sz. azon megállapításai, a melyek Jósikára mint korrajzolóra és jellemzőre vonatkoznak. Biztos szemmel ismeri fel itteni fogyatkozásait, valamint a lélekrajz terén tapasztalható aránylagos művészetét. Jósika ugyanis szerinte nem éri el azt a fokot, hogy művészinak lehetne nevezni, de relative bizonyos értéket tőle elvitatni mégsem lehet. Regényíró tulajdonságai felülemelik az előtte élt regény- és novellairókon, a kik még Jósikánál is nagyobb ügyetlenséget tanúsítottak műalkotásaik létrehozásában.

Műve végén Sz. a Jósikára gyakorolt idegen hatásokra is kitér. Itt csak egy dolgot szeretnék még megemlíteni. Irodalmunkban a Scott-hatás ismétlése Jósikával kapcsolatban már valóságos közhelylyé vált. Szaák L. és Ferenczi Z. meg is állapították e hatást. Azóta természetesen akadtak, a kik ezt egyszerűen kétségbevonták. Erdélyi Pál kikel ellene, Zsigmond Ferencz keresi és csak gyér nyomait találja, most Szinnyei is az utóbbiak pártjára állott. Sajnos, e sok hozzászólás csak elhomályosította és összebonyolította a kérdést az által, hogy az eredeti egyenes útról letérítette. Ha a Scott-hatásról beszélünk, nem forráskutatásról van szó. Nem motivumokat, részleteket, egyes kézzelfogható átvételeket köszönhet Jósika Scottnak: ezek mellett egészen nyugodtan lehetne a legeredetibb magyar regényíró; az ilyen közvetlen motivumátvételek nem a regényíró eredetiségére nézve fontosak (itt pedig tulajdonképp arról volna szó), egyedüli értékük pszichológiai szempontból az író lelki működésének megvilágítására lehet. A mikor Scott-hatásról beszélünk, nem ily részlet-hatásokat értünk, hanem értjük rajta az egyéniségek egymásra hatását, értjük egy író szellemi irányítását, értjük rajta a történeti regényre példát adó W. Scott suggestiv térfoglalását. Ily értelmezés mellett Jósika első regényei valóban Scott hatását tüntetik fel, míg a későbbiek egyenesen a francia romantikához kapcsolódnak. Épen ezért nem tartom célravezetőnek Szinnyei eljárását, melylyel kétségbevonja Scott irányító befolyását azért, mert esetleg Scott német utánczóitól is vehetett ihletet. Itt hiába keresünk egyező motivumok után a Scott-utánczók regényeiben. Itt az egyéniség, a költői egyéniség hatása a mértékadó, úgyhogy Jósika bármennyi motivumát találnák is meg a korabeli német regényirodalomban, mégsem lehetne pl. Spindler irányító hatására következtetni. Jósika és Kemény regényírása akkor is a nagy angolhoz kapcsolódnék.

WEBER ARTÚR.

REPERTORIUM.

- A költő és kritikusa. Bud. Hirl. 233. sz. (Rákosi Jenő vezérczikke Bárd Miklósról és Császár Elemérről.)
- Alszegehy Zsolt.* Majthényi Flóra meghalt. Irodalomtört. 283—284. l.
- Ambrus Zoltán.* A tóparti gyilkosság. — *Ism. Laczkó Géza.* Nyugat I. 457. l. N. Pest. Journ. 108. sz.
- Baksay Sándor. 1832—1915. Bud. Hirl. 169. sz.
- Barabás Abel.* A világháború költője. M. Figyelő I. 292—296. l. (Petőfi.)
- Barla Lajos.* Baksay szülőföldje. Nyugat I. 748—750. l.
- Biró Lajos.* Serpolette. — *Ism. r. r. Budapest.* Szemle 162. köt. 477—480. l.
- Boross Mihály.* Noé barlangja. *Ism. p. g. Az Ujság* 227. sz.
- Császár Elemér.* Bárd Miklós lyrája. Budapest. Szemle 163. köt. 227—262. l.
- 1898—1914. Bdp. gyak. főg. 1914/15. értes. 28—48 l. Onállóan is.
- Dézsi Lajos.* Tinódi Sebestyén. *Ism. Gyulai Ágost. Századok* 180—184. l.
- Dézsi Lajos.* A Lugossy-Kodex és kiadatlan versei. *Ism. Imre Sándor.* Irodalomtört. 182—185. l.
- Dömötör Pál.* Tóth Kálmán életrajza. — *Ism. Vértesy Jenő.* Irodalomtört. 255. l.
- H. Fekete Péter.* Arany János bécsi útja. Nagyszalontai polg. leányisk. 1914/15. értes. 3—8. l.
- Gárdonyi Albert.* Könyvcenzura és ritka könyvek. Könyvtári Szemle 49—57. l.
- Gedő, A.* Petőfi. N. Pest. Journ. 213. sz. (A Berl. Loc. Anzeiger-ből.)
- Gyóni Géza.* Tábortűz mellett. — *Ism. Az Ujság* 52. sz. — Remenyik Sándor. Dobsina és vid. 24. sz.
- Haraszti Károly.* A pesti nyomdák a 19. század első felében. Könyvtári Szemle 70—85. l.
- Hellesheimer Ernő.* Arany uralomra jutása az irodalomban. — *Ism. B. Gy. Irodalomtört.* 235. l.
- Horváth Cyrill.* Három »középkori« versezet. Bdp. VIII. ker. főreálisk. 1914/15. értes. 5—14. l.
- Ipolyi Arnold* népmesegyűjteménye. — *Ism. Solymossy Sándor.* Irodalomtört. 190—194. l.
- Kárpáti Aurél.* Cholnoky Viktor. Zólyomvárm. Hirl. 29. s k. szk.
- Kéki Lajos.* A szabadságharcz verses krónikája. Irodalomtört. 167—174. l.
- Kéki Lajos.* A háború magyar éneke. (Gyóni Géza.) Bud. Szemle 163. köt. 134—142. l.
- Kéki Lajos.* Csepreghy »Sárga csikó«-jának forrása. Irodalomtört. 253. l.
- Kont, I.* Bibliographie française de la Hongrie. — *Ism. Dienes L. Österr. Ztschr. f. Bibliothekswesen.* 2. 3. Jahrg. 67—72. l.
- Kosztolányi Dezső.* Öcsém. — *Ism. H. A. Hét* 23. sz.
- Kristóf György.* Barcsay Ábrahám költészete. Irodalomtört. 161—166. l.
- Lábán Antal.* A Peleskei Nótárius és a bécsi Polizei Hofställe. Irodalomtört. 250—252. l.

- Lakatos László.* Érzelmes könyv. Békéscsaba. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat I. 746. l. — Liptai Imre. P. Napló 156. sz. — (bl.) Hét 24. sz.
- Lampérth Géza.* Baksay Sándor. M. Figyelő III. 65—67. l.
- Lampérth Géza.* Majthényi Flóra. M. Figyelő II. köt. 375—381. l.
- Lovcsányi Gyula.* Emlékezés br. Eötvös Józsefre. Áll. polg. isk. tanítóképző 1913/14. almanachja. 9—17. l.
- Lovik Károly.* Egy elkésett lovag. — Ism. Szilágyi Géza. Az Ujság 139. sz. — N. Pest. Journ. 168. sz. — Halasi Andor. A Hét 20. sz.
- Lukcsics Pál* Schwartner Márton élete. — Ism. Szentpétery Imre. Irodalomtört. 254. l.
- Malonyay Dezső.* A virtus. — Ism. N. Pest. Journ. 168. sz.
- Marjay Károly.* Baksay Sándor. 1832—1915. Prot. Egyh. Isk. Lap 25. sz.
- Méray-Horváth Károly.* Amerika Caesarja. — Ism. Kacziány Géza. Magyarország. 184. sz.
- Moór Elemér.* A Toldi-monda és német kapcsolatai. — Ism. Szegedy Rezső. Budapest. Szemle 163. köt. 310—317. l.
- Móricz Zsigmond.* Mesék a zöld fűvön. — Ism. x. y. z. N. Pest. Journ. 168. sz. — cz. j. Elet 16. sz.
- Nagy Albert.* Mikor Petőfi Tordán járt. Aranyos vidék 32. sz.
- Négyesy László.* Szerzelék középkori verses emlékeinkhez. Irodalomtört. 175—179. l.
- Pakols József.* Petőfi harczi költeményei M. Figyelő III. 67. l.
- Pulszky Ferencz* kisebb dolgozatai. — Ism. Morvay Győző. Irodalomtört. 187—190. l.
- Schöppflin Aladár.* Baksay Sándor. Nyugat I. 695—698. l.
- Schöppflin Aladár.* Bányai Elemér. Nyugat I. 494—497. l.
- Simai Ödön.* Faludi hatása Sándor Istvánra M. Nyelv 157—162. 212—223. 262—271. l.
- Spiszovszki Imre.* Kazinczy Ferencz levelei vármegyénk archivumában. Adalék Zemplén vm. tört.-hez I. füz.
- Szász Menyhért.* Ének a néma mankókról. — Ism. H. A. Hét 24. sz.
- Szederkényi Anna.* A nagy nő. — Ism. r. r. Budapest. Szemle 162. köt. 477—480 l.
- Szilágyi Géza.* Baksay Sándor. (1832—1915.) Az Ujság 169. sz.
- Szilágyi Géza.* Vajda János. Az Ujság 151. sz.
- Szini Gyula.* Profán szerelem. — Ism. r. r. Budapest. Szemle 163. köt. 317—320. l.
- Szinnyei Ferencz.* Jósika Miklós. — Ism. Zsigmond Ferencz. Irodalomtört. 185—187. l.
- Szücsi József.* Bajza József. — Ism. Császár Elemér. Századok 315—318. l.
1. — Alszeghy Zsolt. EPhK. 472—474. l.
- Szücsi József.* Szentmiklóssy Alajos és a nyelvújítás. M. Nyelv 202—207. l.
- Tolnai Vilmos.* Arany Nagyidai cigányaihoz. Irodalomtört. 252—253. l.
- Trócsányi Zoltán.* Dávid Ferencz nevérol. M. Nyelv 223—225. l.
- Trócsányi Zoltán.* A könyvetske Az igaz Keresztyéni Keresztségről (1570.) M. Nyelv 227. l.
- Vargha Gyula* költeményei. — Ism. Hét 21. sz.
- Vékony István.* Koháry István gr. élete, tekintettel a kecskeméti kegyesrendi társház és gimnázium alapítására. (1715—1915.) Kecskeméti kegyr. gimn. 1914/15. értes. 3—64. l.
- Weber Arthúr.* Kölcsey »Kárpáti kincstár« című novellájának lokális elemei. Irodalomtört. 238—249. l.
- Zsigmond Ferencz.* Baksay Sándor. Irodalomtört. 225—237. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

- Badics Ferencz.** Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei. Ára 2 kor.
- Bayer József.** A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill. — Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Ára 2 kor.
- Coelius (Bánffy) Gergely.** Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.
- Császár Elemér.** Verseggy Ferencz élete és művei. Verseggy arcképével. Ára 6 kor. — Bessenyei akadémiai törekvései. Ára 1 kor. 50 fill. — A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Ára 3 kor.
- Ferenczi Zoltán.** Deák élete. 3 kötet. Ára 12 kor. — Petőfi és a socialismus. Ára 1 kor.
- Gyulai Pál.** Kritikai dolgozatok. 1854—1861. Ára 5 kor. — Bírálatok. 1861—1903. Ára 5 kor.
- Hellebrant Árpád.** A M. T. Akadémia könyvtárában levő ösnyomtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.
- Horváth Cyrill.** Joannes Vercellensis és a magyar Margit-legenda. Ára 90 fill.
- Irodalomtörténeti Közlemények.** Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III—XXIII-at *Szilády Áron*, a XXIV-et *Császár Elemér*. (Eddig 24 évfolyam 1891—1914.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.
- Katona Lajos.** Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.
- Kazinczy Ferencz levelezése.** Közzéteszi dr. Váczy János. I—XXI. kötet. 1763—1831-ig. Minden kötet ára 10 kor.
- Komjáthy B.** Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.
- Költők tára, Régi magyar** — Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Mádai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libecz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor. — VII. kötet: (Erdélyi Máté, Fráter Gáspár, Pesti György, Küküllei névtelen, Torkos János, Varsányi György, Szerémi Illyés, Dávid Ferencz, Huszár Gál, Méliusz Péter, Németi Ferencz, Szendrei névtelen, Bessenyei Jakab, Tuba Mihály, Bornemisza Péter, Karádi névtelen Felnémeti névtelen, Dobokai Mihály, Névtelenek. 1560—1566.) Ára 4 kor.

XVII. századbeli magyar költők művei. Gyöngyösi István összes költeményei. I. kötet. Kiadja Badics Ferencz. N. 8-r. XXVIII, 528 l. Ára 12 kor.

Könyvtár, Régi magyar. — Szerkeszti Heinrich Gusztáv. 25. k. Földi János költeményei. (Mixich Lajos kiadása.) Ára 3 kor. — 26. k. Szentjóni Szabó László költeményei. (Gálos Rezső k.) Ára 5 kor. — 27. k. Magyarai István: Az országokban való sok romlásoknak okairól. (Ferenczi Zoltán k.) Ára 5 kor. — 28. k. Földi János magyar grammatikája. (Gulyás Károly k.) Ára 6 kor. — 29. k. Révai Miklós magyar nyelvi és irodalmi kézikönyve. (Rubinyi Mózes k.) Ára 3 kor. — 30. k. Bessenyei György: Az embernek próbája, 1772 és 1803. (Harsányi István k.) Ára 5 kor. — 31. k. Apollonius históriája, 1591. (Berecz Sándor k.) Ára 3 kor. — 32. k. Csiksomlyói iskoladrámák. (Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferencz k.) Ára 4 kor. — 33. k. Illei János: Tornos Péter. (Alszeghy Zsolt k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 34. Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir. (Weber Arthur k.) Ára 1 kor. 60 fill. — 35. Sziveket ujtó bokréta. (Versényi György k.) Ára 3 kor.

Melich János. Révai Miklós nyelvtudománya. Ára 1 kor.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum. — Wy Testamentum magyar nyelven. 1536. Korhú kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Írták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Két részben, ára 22 kor.

Szinnyei Ferencz. Jósika Miklós. Ára 2 kor. 40 fill.

Szücsi József. Bajza József. Ára 5 kor.

Váczy János. Tompa Mihály életrajza. Ára 5 kor. — A nyelvújítás győzelme.

Ára 1 kor. 60 fill. — Kazinczy Ferencz és kora. I. köt. Ára 12 kor.

Vértessy Jenő. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Ára 5 kor.

Legújabbban megjelent: .

Heltai Gáspár: Háló. (Kiadta: Trócsányi Zoltán) RMK. 36. Ára 5 K.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1915. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.